

АЪЗАМ ҲОШИМИЙ

*Адвидо,
Важдан!*

Аъзам ҲОШИМИЙ

АЛВИДО, ВАТАН!

Тошкент
«Qaenus media» нашриёти
2019 йил

УЎК 821.512.133-3
КБК 84(5Ў)6
Х 71

Аъзам Ҳошимий.

Алвидо, Ватан! /Аъзам Ҳошимий. – Тошкент: «Qaqrus media»
нашриёти. 2019. – 120 б.

Ватандан жудо бўлиш инсон тортиши мумкин бўлган аламли азоблардан биридир. Муаллиф ўтган асрнинг ўттизинчи йилларида, мустабид шўролар даврида Ўзбекистондан чет элларга кетишга мажбур бўлган ватандошларимиздан бири. Китобда муаллифнинг юртимиздаги қатағонларга гувоҳ бўлгани ёритилган.

Муаллиф:
Аъзам Ҳошимий

Таржимон:
Абу Ҳафс

Масъул муҳаррир:
Муҳаммад Собир

Муҳаррир:
Гулбаҳор Абдуллоҳ

ISBN 978-9943-5816-2-3

© Аъзам Ҳошимий, 2019.

Алвидо, Ватан!

3

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Сўзбоши

1971 йили Карочи дорилфунунининг фазилатли кишиларидан бири Аъзам Ҳошимий билан мулоқот қилиб қолдим. У зот менинг марҳум падари бузрукворим Покистон муфтийи Аъзами ҳазрат Муҳаммад Шафий (рахимахуллоҳ) соҳибнинг ҳузурларига анча йиллардан буён келиб кетар экан (бу менинг у зот билан бўлган аввалги мулоқотим эди).

Мени жунбушга келтирган нарса у зотнинг китоби – 1970 йили Лоҳурда чоп этилган “Самарқанду Бухоронинг конли кечмишлари” номли асари эди. Бу битиклар у зотнинг ҳаётда кўрган-кечирганлари эканини билганимда, тасаввур этиб бўлмас даражада қалбий бир боғликликни ҳис қилдим, бу Аллоҳ томонидан берилган ғайриоддий ҳол эди. Бунга ўртаимизда ўтган бир неча мулоқот ҳам сабаб бўлди. Охириги суҳбатимиз тахминан 1972 йилларга тўғри келади. Яқинда эшитиб билдимки, у зотнинг вафот этганига анча йил бўлибди. Аллоҳга ҳамдлар бўлсин, фарзандларидан баъзиси Карочида, баъзиси Исломобод ва Саудия Арабистонида истиқомат қиладилар.

Ўзбекистон совет босқинчиларидан озод бўлгандан буён совет босқинчилиги даврида беҳабар қолдирилган бу конли дostonни у ернинг янги униб-ўсиб келаётган фарзандлари хабардор бўлсинлар деб ушбу китоб ўзбек тилига таржима қилинишини дилдан хоҳлаб юрар эдим.

Карочи “Дорул-улум” университетининг истеъдодли, навниҳол толиби Абу Ҳафс менинг таклифимга кўра ушбу китобни жон дили билан таржима қилди.

Аллоҳ таоло бу китобни ҳамма учун манфаатли, таржимон учун эса охират захираси этиб, Ўз даргоҳида мақбул этсин.

Аллоҳ ёрдам сўралувчи Зотдир.

Муҳаммад Рафиъ Усманий
21.04.1420 ҳижрий-қамарий,
04.08.1999 милодий йил.

* * *

Ҳижрат

У кеча менинг ёдимдан ўла-ўлгунча унутилмайди. Бу воқеага ҳам ўттиз саккиз йил тўлибди. Аммо ўша кечанинг ҳар бир лаҳзаси хотирамга нақшдек ўйилган. Ҳатто минглаб кеча-кундузларнинг ўтиши ҳам бу ёрқин хотиралардан бирор нарсани ўчиролмайди. Баъзан шундай ҳолатни ҳис этаманки, гўё ҳозир ҳам онам ўша тундагидек, девор ёнида мени кузатаётди: “Ўғлим! сени Аллоҳ сақласин! Насихатларимни унутма! Агар унутсанг, сендан рози эмасман”, деяётгандек туюлади.

Воқеа 1931 йил февралининг охири ёки март ойи бошларидаги ҳодисалардир. Ётоғимда ухлаб ётган эдим. Онажоним оҳиста овоз билан мени уйғотди. Уйғониб, кўзларимни ишқаларкан, ҳамма нарсага тушундим. Бир неча кунлардан бери она-бола маслаҳатини қилиб юрган ишимизнинг амалга ошиш вақти етган эди.

– Тур, ўғлим, таҳорат қил, – дедилар онам, кўзага сув тўлдирди туриб.

Таҳорат олдим. Сўнгра она-бола иккимиз даргоҳи илоҳийга эгилиб, икки ракатдан намоз ўқидик.

Онам аврод ҳамда махсус оят, дуоларни ўқиб, дам солдилар. Кейин ошхона тарафга кетиб, ўн беш-йигирма дақиқалардан сўнг дастурхон кўтариб кириб келдилар, кўлларида сиклик кабоб бор эди. Кабобни ўз кўллари билан едирдилар.

Таомдан сўнг:

– Жигаргўшам, турақол, ука-сингилларингнинг дийдорларига охирги марта тўйиб ол, – дедилар.

Аста юриб, уларга яқинлашдим. Бу маъсум “фаришта”лар дунёдан беҳабар ҳолда ухлашар, чехраларида беғуборлик барқ урарди. Мен қайта-қайта пешоналарига кўлимни қўйиб, уларнинг ҳаққига Аллоҳ таолодан хайру офият тиладим.

Бу – сабримга келган имтиҳон эди... Муҳаббат ва меҳр-шафқат сарчашмалари юрагимдан тоша бошлади. Эҳтимол, бундан кейин уларни қайта кўрмасман? Ўйлаган сари кўзимдан ёш қуйила бошлади. Бирок, кўз ёшларимни тўхтатишга уринардим. Бу пайтда онам олтмишдан ошган бўлишларига қарамай, ҳимматлари навқирон йигитлардан ҳам зиёда эди. Онам менга бир зум қараб туриб: “Буёққа юр, ўғлим!” дедилар. Овозларида титроқ сезилди. Ҳолатларидан ўз туйғуларини яширмакчи эканлари билинарди. Кичикроқ тутунчани кўтарганча ҳовли томон юрдилар. Ҳужрадан чиқиб, ҳовли саҳнига етдик. Дарвозани очдим, ҳовли саҳнидан боғ тарафга ўтдик. Она-бола мусаффо осмон остида хилма-хил мевалар ўртасида турар эдик.

Онам пешонамдан ўйиб: “Ўғлим! Сен орзу-умидларим таянчисан. Лекин кўриб турганингдек, ўз Ва-

танзимизда яшаб, мусулмон ҳолатингда менга хизмат қилолмайсан. Шу сабаб сенга иймонсизлик аъсир этмасидан аввал, бошқа бир дину диёнатли озод мамлакатга кетишингга ижозат бераман. Аммо бир шартим бор, мумкин қадар дунё мусулмонларига Туркистон мусулмонларининг қувватсизлиги, юрт хароб қилиниб, дини Ислом хорланаётганини етказасан. Ўғлим, сени бирор марта таҳоратсиз эмизмадим. Сенга харом лукма едирмадим. Борди-ю, сўзларимни унутсанг, сендан ҳеч қачон рози бўлмайман. Ваъдага вафо инсонийлик ҳамда улуғлик белгисидир!” деб тугунни бердилар-да:

– Буни яхшилаб сақла, ичидаги Куръони каримни руҳингнинг бир хиссаси қилиб ол. Кўзлаган манзилингга етгач, жилдини кўчириб, ўз кўлинг билан янги мукова қилгин. Ёдингдан чиқарма, эски муковани албатта, ўз кўлинг билан кўчир, сўнг уни ёқиб, кулини дарё ёки сувсиз қудуққа ташлаб юбор, – дедилар.

Сўнг алоҳида таъкидладилар:

– Она ватанингдаги ҳеч бир нарса сени ғафлатда қолдирмасин. Ҳамдардларга ёндош бўлишни унутма! Аллоҳнинг душманлари ва мулкни зўравонлик ила тортиб олгувчи босқинчилар сенга ҳеч қачон дўст ҳам, хайрихоҳ ҳам бўлмайдилар!

Кимки, “Кўрқоқ ҳеч қачон ўз мақсадига ета олмайди”, “Иймондан улуғроқ неъмат йўқ”, “Йигит сўзидан қайтмас” дейилган мақолларга амал қила билса, ғафлатга тушмайди... – Онам узоқ насихат қилдилар.

Бу ваҳимали кечанинг тонгга яқин қисмида гоҳ-гоҳида хўрозларнинг қичқирғи эшитилар эди. Ой ёришиб, дарахтларнинг сояси ёйилиб қолганди. Боғдан чиқиб, деворнинг куйи томонига етдик. Онам қўл кўтариб дуо қилдилар. Сўнгра бошимни силаб, елкамга қоқиб:

– Қани, отлан! Ўғлим, Аллоҳ сен билан, Ўзи сенга мадақкор бўлсин! – дедилар.

Мен охирги марта уйга, боғимизга нигоҳ ташладим. Бу боғдаги қанчадан-қанча ниҳолларни ўз кўлим билан ўтказиб, парвариш этиб, меҳнат қилган, пешона терим билан суғорган эдим.

Ушбу уйда туғилдим, униб-ўсдим, улғайдим. Бу хонадон бизнинг аجدодлар тарихига гувоҳ эди. Ҳаттоки, ҳар бир тоши ўтмишнинг дostonлари ва менинг болалик хотираларим билан пайваста эди.

Буларни эслаб, бир оз хўрсиндим. Онаизорим билан хайрлашиб, девордан ошиб кўчага чиқдим. Боғимиз ва катта кўчанинг ўртасида қабристон бор эди. Қабристонга сукунат чўккан, бузилган қабрларни, тупроқлардан бунёд қилинган паст-баланд гумбазларни кўриб юрагимга кўрқув оралади. Ўзимни кўлга олиб, қабристонга кирдим. Кўлимда онам берган тугунча. Бир неча қадам босган эдим ҳамки, боғимиз тарафдан ногаҳон онамнинг чинкириғи эшитилди. Тезда бурилиб боққа қайтдим. Онамни девор остида беҳуш ҳолда топдим. Оғизларига сув томизган эдим, кўзларини очдилар ва мени кўриб:

– Нега қайтиб келдинг? Манзилингга етишда беҳимматлик қилма! Бизнинг ҳимоячимиз ҳар нарсага Қодир Зотдир. Унинг мавжудлигига иймон келтириш ҳар бир ақл ва илм эгасининг ҳаёт сармоясидир! – дедилар.

Онамни шу ҳолда ташлаб, номаълум манзил сари равона бўлишга мажбур эдим.

Ўтмиш

Мен уйдан нега ўғридек яшириниб чиқдим? Кейин нималар бўлди? Бу саволларга жавоб бериш учун ўтмишга қайтиш зарур...

1915 йили Фарғона вилояти (ҳозирги Ўзбекистоннинг машхур вилоятларидан бири)нинг Андижон музофотидаги Қайқи номли кичик қишлоқда таваллуд топдим. Падари бузрукворимнинг исмлари Хўжахон домла, бобомнинг исмлари эса Шайх Иззатуллоҳ эди.

Волидамизнинг қиблагохлари Гиёсиддин эшон Намангоний номи билан машхур эди. Бу зотлар ўз замонасининг буюк дин олимларидан эдилар. Айниқса, Гиёсиддин бобом бутун Туркистонда “Устозул асотиза” (устозлар устози) куняси ила шуҳрат қозонган бўлиб, ниҳоятда кўп шоғирдлар етиштирган эди.

Отамнинг насаблари тўрт отага қадар олимлар ҳамда тариқати нақшбандия билан боғланар эди.

Менинг насабим онам тарафидан ҳазрат Хусайн розияллоху анхуга боғланар эди. Бобокалонларим ҳазрат Қутайба ибн Муслим (раҳимахуллох) билан дин равнақи учун Туркистонга ҳамроҳ бўлиб келиб, шу жойда яшаб қолган эканлар. Ўша даврдан бери бу хонадондан улуг шайхлар, буюк уламолар етишиб чиққан экан. Уларнинг қабрлари мен ҳижрат қилган вақтда ҳам бор эди.

Ёвуз ўрис босқинчилари Туркистон заминига тажовуз этганида бобом Гиёсиддин эшон ва онамнинг тоғаси Ботирхон тўра Намангоний босқинчиларга қарши чиққанларнинг аввалги сафида бўлдилар. Бу “гуноҳ”лари учун улар ушлаб олиниб, умрбод зиндонбанд қилинди. Мислсиз етказилган азоблар натижасида, бу бевафо имтиҳон ҳовлисидан ғолиб бўлиб, очик юз билан Роббимиз ҳузурига сафар қилдилар.

Менинг Абдулҳамидхон тўра, Абдуррашидхон тўра ва Муҳйиддинхон тўра исмли уч тоғам бўлиб, ниҳоятда тақводор, зоҳид, парҳезкор эканликларидан барча авому хос уларга мурожаат этишарди.

Ўн бир нафар ака-ука, опа-сингилдан иборат хонадонимиз каттагина эди. Беш акам ва икки опам бор эди. Хонадонимиздаги аёллар араб-форс тилларида билимдон бўлиб, онам ҳамда тўрт холам етук олима эди.

Тирикчилигимиз деҳқончилик ва савдо-сотик билан ўтар, тахминан беш гектарча еримиз бор бўлиб, ярми лалмикор эди. Хуллас, кунларимиз серфайз, хушхол ўтарди. Туркистон деҳқончилик низоми хусусида нотўғри тушунмаслик керак. Деҳқон ҳақиқий ер ҳокими ва хўжайини саналар эди. Деҳқончилик ривожланган, лекин деҳқонлар ҳаққига кўз олайтирилмас, уларга меҳнатларининг ҳосили тўлиқ ундириб бериларди. Ўз ери бўлмаган деҳқон камдан-кам топиларди. Ерлар Ҳиндистон ва Покистондаги сингари заминдор бойлар тасарруфи остида эмасди.

Хонадонимиз эркаклари деярли барчаси шаҳид бўлиб кетишди. Онам илмли бўлгани учун таълимни онамнинг раҳнамоликларида бошладим. Бошланғич таълимни ўз қишлоғимизда, давомини эса Қўқон, Наманган, Самарқанд ва Шаҳрисабзда яширинча давом эттирдим. Чунки большевойлар Туркистонни ишғол қилгандан сўнг диний таълим ўрганишни ман этгандилар. Дин етказиш ҳамда тарқатиш ниҳоятда улкан “гуноҳ” ҳисобланар, диний илм ўрганиш ўз хоҳиши билан мусибат талаб этишдек маънода тушунилар эди.

Жасорат ёки ҳижрат сабаби

Ўрис инкилобидан олдин чор Русияси даврида замонавий таълим-тарбия фақат номигагина бўларди. Чунки таълим рус тилида бўлар, иккинчидан, бу таълимий идораларнинг бошқаруви ҳамда интизоми католик попларнинг қўлида бўлиб, аксар вақт устозлар айнан улардан тайин этиларди. Уларнинг таълим бериш мақсадларидан

бири мусулмонларнинг фарзандларини насронийлаштириш ҳамда бу таълимгоҳнинг ҳар бир битирувчисини ўз динидан маҳрум этиб, ўрисларнинг ҳаёт тарзини ҳимоя қилувчи этиб тарбиялаш эди.

Шунинг учун аксар мусулмонлар бу идоралар билан ўз алоқаларини узишган эди. Туркистон бўйлаб эса мингларча диний таълим марказлари мавжуд бўлиб, у ерда туркий тилда таълим берилар эди. Бирор шаҳар ёки қишлоқ бу диний дарсхоналардан холи эмас эди.

Саховатли, бой-бадавлат мусулмонлар мадрасаларнинг таъминоти учун ўз ерларини вақф этишар, таълим эса толиби илмларга бепул ўргатилар эди. Лекин озиқ-овқат, ўқув дарсликлари толибларнинг ўз ёнларидан бўлиб, улар ўн икки-ўн олти йиллик таълим харажатларини ўз зиммаларига олишар эди. Битирувчи талабалар вилоятларда турли вазифаларда ишлашарди. Баъзилари тижорат ишлари билан шуғулланар эдилар.

Бу таълимгоҳлар ўзи бир олам бўлиб, сиёсат майдони бутунлай тарк қилинган, уламолар бу майдонни динсизлар кўлига топшириб қўйган эдилар. Туркистондаги ижтимоий ҳаётни Исломдан узишга ҳаракат қилинарди. Ҳар бир шахс ўзича шоир, хаваскор эди. Йилнинг ярми сайру саёҳат, хурсандчилик, овчилик билан ўтказилар, обрў орттириш учун мол-дунёни беҳисоб сарф қилиш бизнинг фахримиз ва имтиёзий шаънимиз ҳисобланар эди. Кўп уламоларимиз тор назар билан фаръий масалаларда низолашишар, бу билан Ислом ҳақида чуқурроқ мулоҳаза этишдан ғафлатда қолишар эди. Тасаввуф илми ривожланган бўлиб, баъзи бир машойих ва сўфийлар дунё ишлари ва халқнинг амалий масалаларидан юз ўгириб, хонақоҳларга шўнғиб кетишганди.

Муроқаба, кашфи кубур, узлат, риёзат, чилла ва ваҳдатул вужуд борасидаги баҳсу мунозаралар уларнинг

машғулотига айланиб қолган эди. Муридларга ҳам шундай талкин этиларди. Агар бирор киши уларнинг ўзаро масала талашишлари ва халқдан юз ўгирганларини танқид этса, улар:

– Бизга бирор душман ҳамла этияптими?! Агар шундай бўлса, биз бунга тайёрмиз. Хонақоҳларимизнинг тарбиятидан ҳақиқий мақсад ҳам аслида, шу, – дея жавоб беришарди.

Туркистон мусулмонларининг кеча-кундузи шу тарзда ўтар эди.

1917 йил феввалида Русияда инқилоб юз берди. Оқ пошшо ҳукумати ағдарилиб, Керенский раҳбарлигида эркпарастлар муваққат ҳукумат тузишди. Бундан фойдаланиб, Туркистон ҳам ўз озодлигини эълон қилди.

Қўқон Туркистон пойтахти этиб тайинланди. Муваққат ҳукумат раҳбарлари ҳам Туркистон озодлиги-

ни қабул қилди. Лекин муваққат ҳукумат қўл остида “Миллий муҳофиз”лардан бошқа қувватли армия йўқ эди. Туркистон ҳукуматининг раҳнамолари озодликни мустаҳкамлаш учун кеча-ю кундуз тинимсиз меҳнат қилишди. Уламолар ҳам бу ишда катта ёрдам кўрсатишди. Қонуншунослик мажлиси барпо этилиб, қонунчилик дастури тезлик билан тузила бошлади.

Шу вақтда Ленин бошчилигидаги коммунистлар Керенский ҳукуматини ағдариб, бутун Русияни ўз қўлларига олишди. 1918 йилнинг февралда Туркистонга ваҳшийларча ҳамла қилиб, унинг бир неча кунлик озодлигини ўлим жарига қулатдилар. 1918 йилнинг декабрида Бухоро ва Хивага чанг солинди. Коммунистлар Туркистонни қўлга киритиши билан боғлар, ерлар, дўкон ва корхоналарни зўравонлик ила тортиб ола бошлашди. Бу талончилик ва қароқчилик янгича “маданият” услуби бўлиб, диндорларни Аллоҳнинг итоатидан ўз итоатларига бўйинсундириш йўлидаги ҳийла эди. Дехқонлар, савдогарлар, уламолар каби аҳолининг етакчи қатламини гарчи ўқиш-ёзишни билмасалар ҳам, ҳуқуқи шахрият – фуқароликдан маҳрум этишди. Ислоннинг буюк арконлари намоз ва рўза улкан “жиноят” деб ҳисобланди. Ҳажга бориш ман этилди. Масжидлар беркитила бошланди. Масжидларни беркитишга бир неча ҳийла ўйлаб топишди:

1. Аввал масжид, мадрасаларнинг вақф ерлари тортиб олиниб, улар ўз таъминотларидан маҳрум этилди.

2. Масжидларни очик қолдирилишига шарт қилиб, катта миқдорда солиқ солинди. Сўнг эса саховатли кишилар хайру садақа йиғиб солиқни адо этишаётганини кўришгач, хайрия этувчиларга ҳам солиқ сола бошладилар. Буни ошқора эълон қилишди: “Кимки масжид солиқларини тўлар экан, биз уларни ўз хазиналарини яши-

риб қўйишда айблаймиз. Улардан мол-мулкни тортиб оламиз!” (Бировнинг мулкни зўравонлик билан тортиб олиш ҳақиқий қароқчилик эмасми?)

3. Агар бу солиқлар ўз вақтида адо этилмаса, бир ҳафтадан сўнг масжидга яна зиёда солиқ солинарди. Шу шаклда, кундан кунга солиқ миқдори кўпайиб борар эди.

4. Ҳаттоки, намозхонларга “Намоз солиғи” солинди. Натижада, одамлар уйларида намоз ўқишга мажбур бўла бошлашди. Бунинг оқибатида масжидлар хувиллаб қолди. Масжидлар бу ҳолатга тушгандан сўнг коммунистлар тўпланиб: “Фалон масжид бекор қолди, у ерда ҳеч ким намоз ўқимайди, ҳукумат уни бирор корхона ихтиёрига топшириши керак”, деб қарор қабул қилишарди. Эртасига уларнинг бу қарори ўз газеталарида чоп этилар эди. Хуллас, улар масжидни эгаллаб, отхона, клуб ва маданият уйларига айлантиришар ёки бузиб ташлашарди.

Коммунистик партиянинг ташвиқот идоралари ҳар бир маҳаллада очилиб, диннинг хилофига фасод сўзларни тарқатишар, динни масхаралаб, уни йўқотиш йўллариини ўргатишар эди.

Улар: “Одамларнинг бирор иш қилишлари учун ҳукумат тарафидан ижозатнома олишлари зарур”, дея янги қарор чиқардилар. Ижозатномасиз деҳқончилик, косиблик, хунармандлик ва савдогарлик, ҳаттоки мардикорликка ҳам рухсат йўқ эди. Диний, миллий ҳамда қавмий анъаналарни ҳурмат қилувчи кишилар учун бундай ижозатнома олиш тобора қийин бўла бошлади. Уни олиш учун эса дину иймондан юз ўгириш лозим эди. Аввал салла, сўнгра дўппи, соқол, паранжи, кейинроқ эса иффат, ҳаё ҳамда ор-номусни тортиб олиш, энг охирида иймонга тажовуз қилиш коммунистларнинг муддаоси эди.

Бир томондан қотиллик, зўравонлик, босқинчилик авжига чиқди. Диндор, намозу рўзага мустақим

кишиларга ошкора хужумлар бошланди. Лекин шундай “адолатли” ҳукумат томонидан бирор қотил ушланиб, жазо берилмас эди. Мусулмонларнинг эса қилган ишларидан қийик ахтариб аёвсиз жазолар эдилар. Шу тариқа минглаб мусулмонлар қатл этилдилар.

1927 йилдан кейин бу қотиллик ва хунрезликлар мусулмонларга нисбатан душманчилик тарзида янада авжига чиқди. Коммунистлар Исломга қарши бўҳтонлар уюштиришар, Куръон ва ҳадисни, дин пешволарини масхаралаб сураглар чизишар, бу сурагларни йўл бўйига, масжид деворларига ёпиштиришар эди. Набий соллаллоху алайҳи ва салламнинг номи муборақларига лой чаплашар, театр ва киноларда масхараомуз драмалар ижро этишар эди. Бу таҳқирлардан юз ўгириш, назарни саклаш “жиноят” ҳисобланар эди. Коммунистларнинг зулму ситами ва ҳақоратлари шу даражага етдики, улар Пайғамбар алайҳиссаломнинг фаразий ҳайкаллари ясаб, чорраҳаларга ўрнатиб қўяр ва ўтган-кетган йўловчиларни ушлашиб, мажбуран унга қаратишар эди.

Бундай зулмлар инсонларга юртдан бош олиб кетишдан бошқа йўл қолдирмас эди.

Мисол учун бир воқеани айтиб бераман: Кунларнинг бирида қишлоғимизнинг жоме масжидида коммунистларнинг мажлиси ташкил қилинди. Барча қишлоқ аҳли йиғилишга қатнашиши кераклиги, иштирок этмаганларга жазо берилиши эълон қилинди. Одамлар мажбуран тўпланишди. Масжид лиммо-лим тўлгандан кейин мажлис бошланди. Мажлис раисининг биринчи эълони: “Рухонийлар мажлисдан чиқиб кетсин”, деган сўзи бўлди. Туркистонда динга эътиқодли кишиларни “рухонийлар” деб аташар эди. Бу эълондан сўнг кўпчилик туриб, чиқиб кетди. Масжидда фақат заиф мусулмонлар, баъзи фосиқ-фожира ва ёш болалар қолди. Чиқиб кетган-

ларнинг номлари ёзиб олинди. Масжид бир муддат сукунатга чўмди. Сўнгра баланд товушда қўнғироқ чала бошладилар. Ҳа, ҳа... Масжиднинг ичида шундай қилдилар. Таҳқирлаш ва камситиш шу даражага етган эди. Қўнғироқ чалингандан кейин мажлис янада жонланди. Бир киши минбарга яқинлашди, уни “ислом файласуфи” деб таништирдилар. У шахс Исломнинг зиддига тинмай оғзидан кўпик сочиб, ноўрин, бўлмағур сўзларни айтди. Унинг бундай қабих, ҳақоратомуз сўзларини ёзишга кимнинг ҳам тоқати етарди?! Қискача шундай эди: “Исломнинг мақсади авомнинг дилига Худонинг тасаввурини киритиб, уларни ўзларига бўйсундириш. Бу тасаввурни киритиш сармоядорлар ва муллоларнинг ўз манфаатлари учун кўзлаб чиқарилган ихтироларидир. Аллоҳ, Расул, жаннат, дўзах, Қиёмат, Ҳашр, фаришта ва бошқа барча эътиқодлар уйдирмаю хурофотлардир (Аллоҳ сакласин! – муаллиф). Коммунистлар партияси бу тасаввуротларни яқсон қилиб, авому меҳнаткашларни “рухоний”ларнинг макр-ҳийла тузоқларидан халос қилишга қатъий қарор қилди”.

Аммо Аллоҳга ҳамду санолар бўлсинки, коммунистларнинг содда, илмсиз мусулмонлар учун қўллаган қабих режалари узоққа етмай, оддий бир супурги ўргимчак уясини вайрон этганидек вайрон бўлиб, уларнинг ҳақиқий башаралари очилди. Улар ўзларини меҳнаткашларга хомийдек кўрсатар, ваҳшиёна мақсадларини эса “халоскорлик ёрдами” дея ниқоблардилар. Аммо халқимиз айтганидек: “Ҳақиқат – эгилади, букилади, лекин синмайди!”

“Нотик” ўз баёнотидан масрурланиб: “Саволингиз борми?” деб қичқирди.

Бу кимсанинг бўҳтонларини эшитиб, қоним қайнаб кетди. Ҳаяжон билан ўрнимдан турдим ва уларга тик қа-

раб баралла овозда: “Бўхтонларингга жавоб берадиганларни чиқариб юбориб, энди уларнинг рухларига хитоб қиляпсанми?!” дедим.

Ҳаяжонланганимдан яна нималарни сўзладим, билмайман, лекин шуни сездимки, масжидга ваҳимали сукунат чўмган эди. Сукунат ичра фақатгина менинг овозим баралла янгради.

Тўсатдан: “Ушла, ушла!” деган овозлар янгради. Тўрт томонимдан қуршаб олиб, тепки ва муштлар ёғдира бошлашди. Камзулим йиртилиб, кўйлагим пора-пора бўлди. Сўнгра “назорат ходим”лари уриб-сўкиб ташқарига қувишди. Уйга бордим. Онам, опа-сингилларим аҳволимни кўриб, ниҳоятда паришон бўлдилар.

Онажонимнинг ғамгинлигини тасаввур этиб бўлмас эди. Кўз ўнглирида ўғиллари эмас, уммати Ислом ҳақоратланган, калтаклангандек эди. Бундан бизнинг хонадонимиз ҳам чеккада эмасди...

НКВД ходимлари амаким, икки тоғам, поччам, икки холаваччам ва бир неча азиз қариндошларимни “диний пешво” деган ном билан уйларидан ушлаб кетишган эди. Ҳозиргача уларнинг қисматлари маълум эмас.

Онам: “Ўғлим, онанг сенга қурбон бўлсин, бу кўйга сени ким солди?” деб сўрадилар: Мен харчанд хийла қилиб, алдашга уринмайин, онамнинг қистовлари зиёда бўлди. Охири мажбур бўлиб, ҳамма воқеани сўзлаб бердим. Эшитгач, Онаизорим йиғладилар. Сўнгра: “Болам, кўзимнинг нури! Бу одамлар жоҳил, динсиз. Афсус, хукумат шуларнинг қўлида қолди... Уларнинг хурофоту тухматлари дини-исломга қилинган очик бўхтондан бошқа нарса эмас! Энди сен ҳақингда ўйлаш фурсати етди. Юр, олдин таомланиб ол”, дедилар.

Қалбим шунчалик безовта ва сиқилган эдики, бирор нарса ейишни хоҳламас эдим. Онажоним ўз қўллари би-

лан мажбуран бир неча лукма едирдилар. Кечанинг аксари ўтиб кетган эди. Онам ва укаларим менинг орқамда хуфтон намозини ўқишди. Онажоним мени ўз хужраларига олиб кетдилар ва бир китоб бериб: “Ол, ўғлим, ўқи”, дедилар. Китоб Қозонда чоп этилган “Сийратун набий”нинг аввалги жилди эди. Онам кетганларидан кейин мутолаага шўнғиб кетдим. Туни билан мутолаадан бош кўтармадим. Субҳидамда онам келиб китобни кўлимдан олдилар-да, “Ўғлим, энди озгина дам олгин”, дедилар. Бир неча дақиқа ухлаганимдан сўнг, онажоним иккинчи бор келиб, намози бомдодга уйғотдилар. Субҳ намозини ҳам жамоат бўлиб адо этдик. Кун чиқиши билан боғ ишларига машғул бўлдим. Икки укам мактабга кетди. Улар пешиндан кейин уйга келиб, онамдан сўрай бошлашди:

– Онажон, коммунистлар диннинг душманими? Улар ошқора душманчилик қилишяпти-я?!

Маълум бўлдики, мактабда театр кўйиб, унда намоз, рўза ҳамда бошқа диний арконларни масхаралашган экан. Онам укаларимнинг гапини эшитиб, қаттиқ ғазабланди ва коммунистларни қарғай бошлади. Эртасига мактабда ўқувчилардан драма ҳақидаги ота-оналарининг фикрини сўрашибди. Шу сабабдан онамни фуқаролик ҳуқуқидан маҳрум этишди.

Шунда онам: “Иймонимиз синаладиган вақт келди. Бу ифлос, разилтабиат, фосиқ инсонлар ушбу заминда Исломга мойил бирор кишини тирик қўймайди”, дедилар. Сўнгра мени четга чорлаб: “Ўғлим! Душман мени қачон қатл ёки сургун этиши маълум эмас. Бу ерда мусулмон бўлиб яшаш имкони қолмади. Сенга юртни тарк этишинг учун рухсат бераман. Бирор мусулмонобод мамлакатга бориб исломий ҳаёт кечиргин”, дея ижозат бердилар.

Шундан сўнг, кўпинча вақтимизни махфий маслаҳат билан ўтказар эдик. Менга ота-боболаримдан қимматбаҳо

ва ноёб китоблар мерос қолган эди. Онамнинг маслаҳатлари билан марҳум отам қурган меҳмонхонанинг олти газ қалинликдаги деворини ўйиб тоқча қилдим-да, ҳамма китобларни тоқчага териб, лой билан сувоқлаб чиқдим. Ҳукумат биздан бу иморатларни тортиб олиб, бузмасдан бирор корхонага тортик қилишига ишончимиз комил эди. Онамнинг фуқаролик ҳуқуқидан маҳрум этилганларидан йигирма кун ўтиб, сафарга чиқдим.

Наманган сари

Узлуксиз бир неча соат юриб, эртасига Хизрободнинг яқинига етиб келдим. Хизробод бизнинг қишлоғимиздан тахминан йигирма уч мил узоқликда жойлашган бўлиб, каттагина қишлоқ эди. Яқинидан поезд ўтар, қишлоққа кириш учун дарёдан кечиларди. Қишлоққа етиб келдим. Қарасам, сон-саноксиз – тахминан минг-бир ярим минглар чамаси қизил аскарлар қишлоқни қуршаб олган эди. Кейин маълум бўлишича, коммунистлар Хизрободда ҳам Ислом ва Расулulloҳ алайҳиссалом шаънларига нисбатан ноҳақ гаплар айтганларида халқ уларга қарши чиқиб, темир йўлни бузиб ташлашган ҳамда ғалаба байроғини баланд қилган эканлар. Ўрис кўшини эса уларни бостириш учун келган экан. Аскарларнинг қуршови ниҳоятда маҳкамланиб, ҳар жой-ҳар жойда пулемётлар териб қўйилган эди. Ҳеч бир инсон бу қуршовдан ёриб чиқа олмас эди. Тушкунликка тушиб қолдим. Бу ердан на қайтиш, на қочиш, на бирор ерга яшириниш мумкин эди. Бир зумда бошимга ўлим соя солганини ҳис этдим. Ўрис аскарларига қараб бир дам тўхтаб қолдим, сўнгра тилимга “Иймони муфассал” ҳамда “Иймони мужмал” зикри келди-да, ўзим билмаган ҳолда юриб кетдим. Ўзимга келиб қарасам, аскарлар анча орқада қолиб кетишибди.

Ҳақиқатан бу воқеа ниҳоятда ажабланарли эди. Аскарларнинг шу қадар кўриклашига қарамай, уларнинг нигоҳларидан қандай кутулиб чиқиб кетганимга ҳозиргача хайрон бўламан (Кўзга кўриш қувватини ато этувчи Зот хоҳласа, кўз кўради, хоҳламаса, кўрмайди. Бу Аллоҳнинг Ўз дўстларига қилган марҳаматидир. Таъкид таржимонники).

Шом вақти Уйчигача етиб олдим. Бу ерда отамнинг ҳамсабоқ олим биродари яшар, ниҳоятда илму амалда баркамол, такводор шахс эди. Социализмнинг “чангал”и бу ерга ҳам етиб келган эди. Унинг аввалги ўлжаси отамнинг биродарлари бўлиб, одамларнинг айтишича, бу ҳақгўй мард инсонни ўтган кеча шахид этишибди. Маҳалла аҳли мени Наманган йўлига солди. Эртаси Наманганга етиб келдим. Бу ер меннинг она ватаним бўлиб, унда онамга оталаридан меърос қолган ҳовли ҳамда ер бор эди. Наманганнинг ҳолати нисбатан яхши бўлгани учун бир неча кун тунадим. Алҳол, поездда Қўқонга қараб равона бўлдим.

Қўқон воқеалари

Қўқон Туркистоннинг буюк ва тарихий шаҳарларидан. Оқ пошшо ҳукумати ағдарилганидан бир неча вақт ўтиб, озод ҳукумат қоим этилиб, Қўқон шаҳри унинг пойтахти деб қабул қилинган эди. Қишлоғимиз Қўқондан 152 мил узоқ эди.

Қўқонда коммунистлар зулми авжига чиқди. Бундан танг бўлган мусулмонлар яширинча гуруҳлар тузиб, олимларни ҳақорат этган, дин пешволарига зулм-ситам қилган коммунистларни яширинча ўлдириб кетишарди. Ўлганларнинг ёнидан мактублар топишарди:

“Сенлар динимизни ҳақоратлаб, бўхтон ва тухмат қиляпсанлар! Лекин бу тухмат ва бўхтонларнинг

ёлгонлигини исботловчи ҳақгўй уламоларга сўзлашга йўл бермаяпсанлар. Фарзандларимизни Ислом ҳақида нотўғри фикрлашга ўргатяпсанлар. Бу – қилган ноҳақ қилмишларинг учун сенларга жазо!” Коммунистлар мусулмонларнинг бу жавобларидан кўркув ва даҳшатга тушиб, кечалари кўчага чиқа олмай қолди. Охири, мажбур бўлиб, масжид ва бозорларда шундай эълон тарқатишди:

“Ҳеч ким коммунистликка мажбурланмайди. Партияга кириш-кирмаслик ҳар кимнинг ўз ихтиёрида. Ҳар ким ўз хоҳишига биноан “руҳоний” бўлади. Ҳеч кимни мажбур этиш йўқ”. Агарчи бу коммунистларнинг вақтинчалик бир ҳийла-найрангги бўлса ҳам, менга ўхшаган содадил инсонлар хотиржам бўлишди.

Мен шу ерда қолиб, диний илмларни пухта эгаллашга қарор қилдим. Шайх Муҳаммаджон домла Қўқоннинг машхур олимларидан эди. Бобомнинг шогирди, қиблагохимга ҳамсабоқ бўлган эканлар. Коммунистлар у кишини уй қамоғига ҳукм этишган эди. Юқоридаги эълондан сўнг хузурларига бориб, ўзимни таништирдим ва исломий таълим олиш мақсадида эканимни айтдим. Озгина фурсат хомуш бўлдилар, сўнгра: “Ўғлим! Диний илм олиш катъий ман қилинган, лекин бир йўли бор. Куннинг ярмида шаҳарда касб қиласан, ярмида эса ўқийсан”, дедилар.

Мен бу маслаҳатни бажонидил қабул қилдим. Кунбўйи меҳнат-машаққат чекиб, кечалари дин илмини эгаллай бошладим.

Шайх Муҳаммаджон домла коммунистларнинг даҳриёна ғояларига чуқур эътибор қаратарди. Дарс асносида, коммунистларнинг даъволари ҳамда Исломга қилган бўҳтонларини чок-чокидан йиртиб ташлар эди.

Уч ойдан сўнг улар яна ўз муҳолифатларини бошлашди. Бу вақт мобайнида ўз динини ҳимоя қилаётган му-

сулмонларни парчалаб ташлаш учун ёвуз режалар ўйлаган эдилар.

1. Маҳаллалардаги ҳар бир шахс рўйхатга олиниб, исломсевар шахарликларни қаттиқ назорат эта бошладилар.

2. “Миршаблик назорати”га шахарнинг ўғри-киссавур, қароқчилари хизматга олиниб, улар воситаси билан дин аҳлини кўрkitиш жорий этилди.

3. Ҳибсга олиш, йўқ айбига иқро қилдиришнинг ваҳшиёна, шайтоний усуллари кўлланди. Ҳар куни тунда 70-80 киши ғойиб бўла бошлади. Қўқоннинг катта-кичик уламоларига бу ҳолатни баён этиб, улардан раҳнамолик қилишларини сўрадим, илло уларнинг барчаси ноумидликка тушиб бўлишганди. (“Ал яъсу минаш-шайтон” – ноумидлик шайтондандур.) Уларнинг кўпчилиги: “Ўғлим, биз ўлим ва шаҳодат жарлигининг ёқасидамиз”, дея жавоб беришарди.

Бутун мусулмонларнинг дилига ғайрат-шижоат ўрнига кўркув ва даҳшат ёйилган эди.

Шу ўринда Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламнинг бир ҳадисларини келтираман. Ул зоти бобаракот дедилар: **“Яқинда кофирлар ҳар тарафдан сизларнинг устларингизга таомхўрлар ўз товоқларига бир-бирларини чақиргандек тўпланадилар. Шунда бир саҳоба сўради:**

“Кофирлар қандай журъат этади? Нима, биз оз бўламизми?”

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам: “Йўқ! Сизлар жуда кўп, аммо сел устидаги хас-хашак каби бўласиз, Аллоҳ таоло душманларингиз қалбидан сизлардан кўрқини олиб, дилингизга “ваҳм” солур”.

Саҳобалардан бири: “Бизларнинг ҳайбатимиз йўқолиши сабаби бўлган “ваҳм” нимадур, ё Расулulloҳ?” деди.

Ул зот алайҳиссалом дедилар: “Дунёга муҳаббат ва ўлимдан нафратланиш”.

Бошқа ривоятда: “Дунёга муҳаббатингиз ва Аллоҳ йўлида жанг қилишдан нафратланишингиз”, деб келган (*Таъкид таржумонники*).

Мусулмонларнинг ҳафсаласи пир бўлиб, ўзларини ҳимоя этишга ҳам ҳоллари қолмаган эди. Ҳеч кимнинг моли, обрў-иззати эътиборга олинмай, тажовуз этилди.

Уйдан чиқишимда онам кўлимга тутказган Қуръони каримнинг бир неча варақлари йиртилганидан, уни бир жилдсознинг олдига олиб бордим. Бу дўкон Қўкон жомеъ масжидининг шимоли-ғарбий қисмидаги дўппи бозорда жойлашган эди. Жилдсоз Қуръони каримнинг варақларини созлаётган вақтда, бир коммунист кириб келиб:

– Китобларимнинг жилди тайёрми? – деб сўради.

– Бир соатлик иши қолди. Тайёрлаб, ўзим етказаман, – деди жилдсоз.

– Кўлингдаги нима? – деб у Қуръонга ишора қилди.

– Бу... Бу... – жилдсоз кўрқиб кетди. – Бу Қуръони шарифдур! Бир неча дақиқалик иши қолди, сўнгра сизнинг ишингизни битираман, – деди титраган овозда.

Коммунист ғазабланиб, кўзи қонга тўлди. Чанг солганча, жилдсознинг кўлидан Қуръони каримни тортиб олиб:

– Шу хурофот учун менинг ишимни тўхтатиб қўйдингми? – деб бакира кетди. (Эй Аллоҳ! Қандок ҳам сабрлисан!) Сўнг Қуръонни ташқарига улоқтирди.

Уфф... Эй Аллоҳим! Қоним қайнаб кетди. Лекин кўл-оёқларимга қандайдир бемажоллик кирди. Қоним ҳам аста-секин босилди, секингина бориб, Қуръони каримни ердан олиб, қайта-қайта ўпиб кўзимга суртдим. “Биз мусулмонларнинг ғайратсизлигимиз, иймонимиз заифлиги шу даражага етдимми?! Душман очикдан-очик, кўз ўн-

гимизда илоҳий Китобни хорласа-ю, биз эса унинг ҳимоясига жонимизни қурбон эта олмасак?!” деган ўйдан қалбим ларзага келди. Шундан сўнг у бадбахт дўкондан чиқиб кета бошлади. Жилдсознинг ҳаққини адо этиб, аста унинг орқасидан бордим. Озгина узокликда миршабхона бор эди. У ерга яқинлашганда унинг кўлидан тортиб, маҳкамага бошладим. Назоратчига ҳамма воқеани сўзлаб, бу бадбахтнинг қилмишидан норози эканимни изҳор этиб: “Бу шахс ҳукумат қонунига ҳилоф равишда шарриятни ҳақоратлади. Қонунда: “Ҳеч бир коммунист Ислом динининг зиддига ноўрин ҳаракат қилмасин! Ҳеч кимса мажбуран даҳрий қилинмасин!” дейилган. Бу шахснинг ноқонуний ҳаракати учун жазо берилсин!” дедим.

Назоратчи шикоятимга қулоқ солиш ўрнига менга таҳдид қилди:

– Бизнинг олдимизга нега келдинг?! Худонинг олдига бор, унинг учун сенлар жонингни ҳам берасанлар-ку!

Маҳкамадан чиқиб, жомеъ масжидига келдим. Ҳозирги кунда бу масжид борми ёки йўқ, бирор нарса дея олмайман. У вақтда бу масжид шаҳарнинг қоқ марказида жойлашган бўлиб, хужралари билан тахминан ўн олти гектар майдонни эгалларди. Масжид сон-саноксиз устунлар устига қурилиб, ниҳоятда хушсурат эди. Масжиднинг шимолий қисмидаги катта йўл ёқасида масжидга қарашли, катор вақф дўконлари жойлашганди. Машрик тарафида эса катта ҳаммом биноси бор эди. Имомликка Қўкон амирининг ўзи ёки унинг ноиб шайхулислом ўтарди. Охирги вақтдаги шайхулислом Тўраҳон домла ҳафтада бир марта ваъз ва насиҳат қиларди.

Ҳозиргача коммунистлар у кишига қўл солишмаса-да, фурсатни кутиб туришар, у киши устида ҳам фитнес-фасод режаларини бошлаб қўйишганди. Бир киши тайинланиб,

унга шайхулисломнинг ҳар бир хатти-ҳаракати ва у кишининг олдига келувчиларни кузатиш топширилган экан. Бу шахс афғон бўлиб, ниҳоятда гапга уста ва хушчакчақ, кўринишдан такводор эди. Узун соқолли, пешонасида катта сажда аломати бўлиб, намозни бирор марта ҳам жамоатсиз ўқимас эди. Бомдод намозига ҳаммадан олдин келиб, устунлар орқасида узун кироат билан суннат ўқирди. Намоз ичида келгувчиларни кузатиб турар, масжидда афғоний либос, ташқарида эса миллий кийим кияр эди.

Мен унинг хатти-ҳаракатларидан шубҳа қилиб, кузата бошладим. Кейин маълум бўлишича, у нафақат Тўраҳон домлани, балки у кишининг зиёратларига келувчиларни ҳамда Афғонистонга кетаётганларни ҳам рўйхатга олар экан.

Мен Кўконнинг бошқа бир маҳалласига кўчиб ўтдим. Бу маҳалланинг масжиди ҳам ниҳоятда хушсурат ва хужралари жуда пурвиқор бино қилинган эди. Менга истиқомат учун бир хужра тайин қилинди. Шунга қарамасдан, намозни жоме масжидида адо этардим.

Кунларнинг бирида, жума намозидан сўнг бир неча одамлар Тўраҳон домланинг мадрасасига йиғилишди. Афғоний гумашта ҳам улар билан бирга эди. Уларнинг орқаларидан мен ҳам борар эдим. Иттифоқо, Тўраҳон домла мени устозлари Гиёсиддин эшоннинг набираси, ҳамсабоқ дўсти Хўжахон домланинг ўғли эканимни эшитиб, истиқболимга чиқдилар. Ҳамда пешонамдан ўпиб, узок вақтгача уй-аҳллари мизнинг аҳволларини сўрадилар. Намангандан баъзи машҳур олимларнинг ҳозирги кундаги ҳолатларидан огоҳ этишимни сўраган эдилар, мен уларнинг коммунистлар томонидан шахид ёки сургун этилганларини айтдим. Шунда мажлисга оғир хомушлик чўмди.

Мен кетишга ижозат сўрадим.

Шайх: “Ҳозир қаерда истиқомат қиласиз?” дедилар. Афғоний жосус борлиги учун манзилимни яшириб: “Мир Олим” мадрасасидан бир хужра олдим”, дедим. “Мир Олим” мадрасаси ўз даврида мингларча талабалар таълим оладиган шону шавкатли улуғ бир дорул-лум бўлиб, устоз ва талабалар учун мадрасанинг ўзида ётоқхона мавжуд эди. Ҳозирги кунларда бу мадраса ва ётоқхоналарни коммунистлар партияси ходимларига ёки ташқаридан келган ўрисларга тақсим этилибди. Тўраҳон домла мени, кўпинча ўз уйига олиб кетар, бағоят меҳрибонлик кўрсатарди.

Кунларнинг бирида афғоний гумашта ҳам мени мажбуран уйига меҳмондорчиликка олиб кетди. Туркистонда уйлар икки қисм бўлиб, бир қисми меҳмонхона бўлар эди. Мени меҳмонхонага ўтқизиб, ўзи кийим алмаштиргани ичкарига кириб кетди. Тўсатдан хонтахта устидаги қоғозларга кўзим тушди. Қарасам, унда Тўраҳон домланинг номлари бор эди. Қоғозга тузукрок қарадим. Унда уламоларнинг рўйхати ёзилган эди. Дарров чўнтагимга солдим. Шу пайт афғоний шошиб кириб келди-да, тез-тез қоғозларини йиғиштириб чиқиб кетди. Кўринишда ниҳоятда муҳаббат, ихлос билан суҳбатлашар, менга хўжақўрсинга тавозе қилар эди.

* * * *

Унинг борасида шубҳаларим тўғри экан. Қоғозларни Тўраҳон домлага кўрсатдим. Уларга бир назар ташладилар-да, ёнларига солиб, ҳаққимга дуо қилдилар.

Икки-уч кундан сўнг афғоний ғойиб бўлиб қолди. Тахминимча, ватан химоячилари уни тоққа олиб кетиб саранжомлашган эди. Тўраҳон домлага “Шарҳи ақоиди насафийя” китобини ўқиш ниятим борлигини билдирдим. Домла: “Бизга ҳозир “Фикҳул акбар”, “Қасидан

амалийя”га ўхшаш китобларни ўқитиш даркордур, тоинки авомни Исломининг бунёдий акондларидан огоҳ қилиб, коммунистларнинг моддапарастлик усулларини ҳам рад қилайлик. Ҳозирги кунда юнонларнинг фалсафасидан бирор иш чикмайди, унга вақтни зое қилмаслик керак”, дедилар.

Мен: “Сиз нимани ихтиёр қилсангиз, фақир шунга розидур”, дедим.

“Хуфтондан кейин ғарибхонамизга келиб туринг”, дедилар.

Иршодларига мувофиқ хизматларига ҳозир бўла бошладим. Йигирма бир кунлик тарбияларидан сўнг дўппи бозоридаги масжидга имом қилиб тайинладилар. У ерда яҳудийлар ва арманлар яшар, бундан ташқари коммунистларнинг идораси ҳам жойлашган эди. Бомдод намозидан сўнг Куръони каримдан дарс берар, халққа Исломининг бунёдий ақидаларидан ҳам баён қила бошладим.

Дарс ва баёнотларнинг фойдали ҳамда таъсирчанлиги коммунистларни ташвишлантириб қўйди. Уларнинг ишорасига биноан маҳаллада шундай сўзлар пайдо бўла бошлади: “Имом домла балоғатга етганми?! Сокол-мўйлаби чикмабди-ку!”

Тўраҳон домланинг хузурларига бориб, бўлган воқеани сўйлаб бердим. Домла: “Имоматга бирор кишини ўтказиб, ўзинг дарсни давом эттиравер”, дедилар. Устознинг маслаҳатига кўра иш тутдим, бир неча кун хотиржамликда ўтди. Шу орада маҳалладан ёш болалар ҳам кела бошлади. Натижада кичкинагина мактаб ҳам очилди. Шундан кейин менинг фуқаролик ижозатномам масаласи кўзғалди. (Маълум бўлсинки, социалистлар ҳукуматни ўз қўлларига олганларидан кейин, бир жойдан бошқа жойга бориш учун паспорт системасини жорий қилишган эди.) Коммунистлардан бирининг ўзи ижозатномам-

ни тўғрилаб берди. Коммунистлар Исломи бебурд қилиш учун уламолар билан хужжат талашиб баҳслашди, динни масхара ва мазах қилишиб, Аллох таолонинг вужуди ҳақида телба-тескари баҳслар юритишарди.

“Бек” мадрасасининг раиси Мухйиддин Махдумнинг ваъз-насихатлари ҳам ниҳоятда таъсирчан эканидан, суҳбат давомида одамларнинг қалбларида илиқлик пайдо бўлар эди.

Коммунистларнинг ноўрин ҳаракатлари уламоларнинг гафлат кўзини очди. Улар динни етказиш борасида дастурлар тузиб, динни тарғиб этиш ва тарқатиш ишларини бошлаб юборишди. Бу ҳаракатларга коммунистлар яна ҳибсга олиш ва дорга ошиш билан жавоб қайтардилар.

Ҳақгўй уламолар кечалари ғойиб бўла бошлади. НКВД ходимлари ярим кечаси келиб, керакли одамларни ёпиқ машинага солиб кетишар, уй аҳлларини эса “тўрт-беш кундан кейин келади”, деб тинчлантиришарди. Бир-икки ҳафтадан сўнг унинг сургун қилингани хабари келарди. Сургун бу Сибирнинг заҳарли, совук ўлкаларига жўнатиш эди. Шунга қарамасдан, дўппи бозоридаги масжидда таълим-тарбия ишлари тартибли жорий бўлиб турди. Бу орада коммунистлар менга ҳам иғво қилишга қарор қилибдилар. Кечаси бир навжувон йигит келиб, мени бу режаларидан огоҳлантирди.

Бу йигит комсомол аъзоси бўлиб, кўринишидан бешафқат коммунист бўлса-да, лекин мусулмонларнинг аҳволини кўриб, чуқурғам-андухга тушиб қолганди. Мен билан жуда қалин дўст бўлиб қолди, ҳатто ижозатнома олишимга ҳам ёрдам берган эди. Ўша мажлисдан сўнг қочиб кетмаслигим учун мени кузата бошлашди. Кунларнинг бирида, тонгда комсомол дўстимнинг тоғаси келиб, фикҳий масаладан гап кўзғаб, савол бера

бошлади. Исми Мир Айюбхон эди. Соат ўн бирлар чамаси, дўстим эшикни оҳиста тақиллатди. Дарвозани очдим. Тоғаси ўтирганини кўриб, секин ташқарига имлади. Ташқарига чиққанимда: “Коммунистлар бугун қайсидир вақтда сизни ҳибсга олиш учун қарор қилди, тоғам сизни улар келгунча чалғитиб туриш учун жўнатилган. Тезлик билан бу ердан кетинг!” дея маслаҳат берди.

Дўстимни кузатиб хужрага кирдим. Айюбхон: “Ким келибди?” деди.

Мен: “Маҳалладаги бадбахт комсомоллардан бири”, деб жавоб бердим.

Сўнг онажоним берган тугунчани олиб, аста Хоштан мадрасаси томон йўлга тушдим. Мадрасадаги устоз Қори Абдулмалик қалин дўстим бўлиб, Андижондан уч фарсах узокликдаги Пойтуқ шаҳридан эди. Мени бир хофиз каломуллоҳ билан таништирди. У Тожикистон тоғларида коммунистларга қарши жанг қилаётган, юрт озодлиги учун қон кечаётганлардан экан. Ўзи ёш болаларга Қуръони каримни ҳифз эттирса-да, асл мақсади ёш йигитларни коммунистларга қарши тўғри фикр билан қуроллантириш эди. Унинг ваъзу насиҳатлари жуда таъсирчан, ҳам диний андозада эди. Бу ерда бир ҳафтага яқин қолдим. Қўконда кўркинчли воқеалар юз бера бошлади, юзлаб уламолар сургун қилиниб, мингларча мусулмонлар шаҳид қилинди.

Мусулмонларнинг жавоби ҳам каттиқ бўлди. Ўн мингдан ошиқ ўрис аскарлари ҳамда коммунистлар ўлдирилди. Ушбу кунларда Қўконда ўлим жуда ҳам арзон эди. Мусулмонлар ё коммунистларни тугатишга ёки ўзлари қурбон бўлишга қарор қилдилар. Чунки коммунистларнинг сиқуви тобора кучайиб борарди. Мен Самарқандга кетишга қарор қилдим. Йўлга чиқиш олдида Қори Абдулмалик йигирма килоча гуруч бериб:

“Самарқанд бозорида сотиб, харажатларингга ишлатасан”, дея тайинлаб, бир танишининг манзилини ҳам берди.

Самарқанд

Самарқандга поезд паттасини олиб, кеч соат саккизда хат ташувчи поездда сафарга равона бўлдим. Эртасига Ховосга етиб келдик. Бир ошхонанинг хўжайини гуручни йигирма рублга сотиб олди. Ховос ҳам маънан, ҳам моддий қаҳатчиликка учраган эди. Коммунистлар деҳқонларнинг барча озиқ-овқат маҳсулотларини тортиб олган эдилар.

Кечки поездда яна Самарқандга отландим. Ошхона хўжайини самарқандликлар либосини кийишни маслаҳат берган эди. Шунинг учун узун самарқандча тўн сотиб олдим, уни кийиб самарқандлик ўзбек шаклига кирдим.

Самарқандга етиб, “Тилла Қори” мадрасасига жойлашдим. Эртасига Қори Абдулмаликнинг танишини ахтара бошладим. Ахири топдим, у мени Самарқанддан икки ярим фарсах узокликдаги, Майман қишлоғига олиб борди. Бу ерда Бухорий номи билан машҳур бир олим бор экан. Беҳад зеҳнли, сермулоҳаза ҳамда андишали бўлганидан омма хоснинг суянчиғи эканлар. Қори Абдулмалик у кишига бир хат берган эди, уни тақдим қилдим. Хатни олишдан олдин: “Мен ҳеч ким билан махфий сирдошлик ва ҳеч кимдан хат олмасликка қарор қилганман”, дедилар.

Шунга қарамасдан, бизни ниҳоятда илтифот билан қаршилаб, ўз қўллари билан чой қайнатиб ичирдилар.

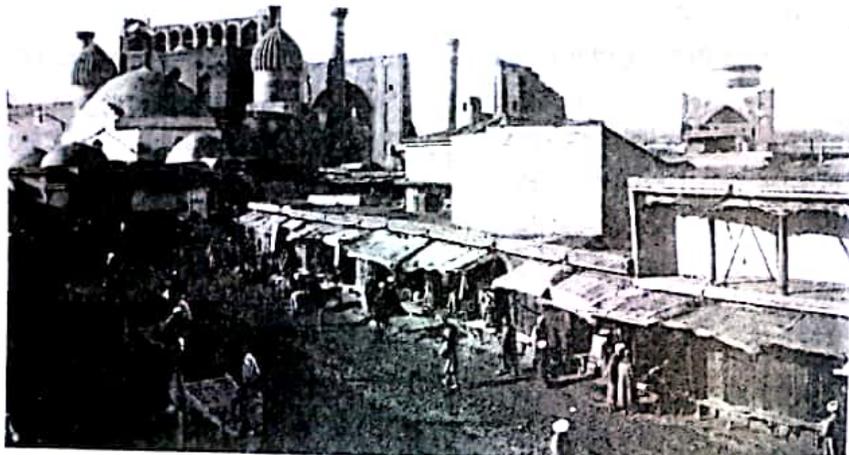
Мен: “Қори Усмон Олмос сизга салом йўлладилар”, деб саломларини етказдим. Узоқ вақт “ваалайкум салом, ваалайкум салом”, деб алик олиб турдилар. Сўнгра: “Олмос дурустми?” дедилар.

- Яхши, дуруст, – дея жавоб қилдим.
- Энди қаерга бормоқчисиз?
- Бухоро ёки Шаҳрисабзга.
- Шаҳрисабзга кимнинг олдига борасиз?
- У ерда тоғам яшайдилар, – деб исмларини ҳам айт-

дим.

Кейин билсам, домла Бухорий Мухйиддин тоғамнинг шогирди эканлар.

Самарқанд 20-аср бошларида.

Домла Бухорий жуда хурсанд бўлдилар. Сухбатимиз кизиби кетди. Бухорий домла: “Мусулмонларга синалиш вақти келди, ким софдилу ростгўй, ким мунофику бербурд ҳаммаси алоҳида-алоҳида бўлиб ажрайди”, – дедилар. Домла ҳафтада бир кун тафсир, ҳадисдан дарс берар эдилар. Бу дарсга одамлар узоқ-яқиндан, ўз жонларини хатарга қўйиб келишарди. Қишлоқдан бирмунча узоқликда машҳур “Тахта Қорача” тоғлари бошланар, у тоғларда юрт курашчиларининг қароргоҳи жойлашган эди. Улар кунора тоғдан тушиб, кўкқисдан коммунист-

ларга хужум қилишарди-да, уруш майдонини озгина кизитиб тезда ғойиб бўлишарди. Домла Бухорий ҳам дарс жараёнида коммунистларнинг бўхтонларига қарши жавоб берардилар.

Бир кун менга:

– Биз Туркистон мусулмонлари куфрони неъматга мубталомиз, хусусан, ҳазрат уламоларимиз инкилоб сели кўзга-лишига қарамасдан ухлаб ётишди, қачонки сел масжид, мадраса, хонақоҳлардан ошиб кирганда, кўкқисдан уйғониб кетишди. Энди бу ғафлати азим бўлмиш гуноҳнинг каффорати ўз жонларини қурбон қилишдан бошқа нарса билан ювилмайди! – дея ҳасрат қилдилар.

Бухоро воқеалари

Домла Бухорийнинг хизматларида тўлиқ бир ҳафта бўлганимдан сўнг, Бухоро тарафга равона бўлдим. Бухородан 7-8 мил узоқликда “Когон” бекати жойлашган эди. Бекатда тушиб, шаҳаргача пиёда жўнадим. Кечаси бир қишлоққа етиб бордим. Хуфтонни ўқиб масжидда ухлашга тайёргарлик кўра бошладим, лекин имом иккимиз ўртамызда баҳсу мунозара бошланиб кетди. Имом: “Масжидда ухлаш макруҳ”, деса, мен: “Мусофирга масжидда ухлаш макруҳ эмас”, дер эдим. Охири имом баҳсдан танг бўлиб: “Фирқа томонидан қонун бор”, деди.

“Фирқа? Қанақа фирқа?” деб сўрадим.

– Эй нодон, қишлоқи! – Имом наъра тортиб қичқирди. – Фирқа нималигини билмайсанми?! Коммунистик партия-да!” деди.

– Коммунист Аллоҳга мункир, унинг масжид низомига нима алоқаси бор?! – дедим.

– Сен кимсан, эй нодон бола?! Ўзбек? Қирғиз? Тожик? Қозоқ ё туркманмисан?

– Ўзбекман.
– Сенга бу ерга киришга ҳам рухсат йўқ, яхшилиқча
жўнаб қол, – дея имом зўр бериб бақирди.

Қизил аскарлар Бухорода

Эҳх!.. Мусулмонлик хайф-э! Дилим беҳузур бўлиб
масжиддан чиқдим. Кечани масжид қаршисидаги бир
дарахт остида ўтказиб, бомдод намозига масжидга кел-
дим. Афсуски, масжид қулф эди. Намозни ўкиб, Бухо-
ро томон йўл олдим. Соат саккизларда шаҳарга кириб
келдим. Гиждувон маҳалласида кўркам бир масжид
якқол кўзга ташланиб турар эди. Ичкарига кирдим. Кир
юваётган бир неча аёлларга кўзим тушди. Ё алҳазар!
Масжидда бир неча хонадоннинг кўчи тўпланиб турар-
ди. Кейин маълум бўлишича, бу яхудий коммунистлар-
нинг хонадони экан. Социализм ҳукумати уларга яшаш
учун масжидни тақсим қилиб берибди. Ташқарига чиқ-
дим, баногоҳ узокдан хотин-қизлар овози эшитилиб,
аста-аста яқинлашиб кела бошлади. Шояд бирор на-
мойиш бўлса керак, деб ўйладим.

Бир неча дақиқадан сўнг, кўз олдимда тўлиқ манзара
намоён бўлди. Минглаб коммунистлар қатор-қатор бўлиб

қизил байрок кўтарган, ҳар бир қаторда эркагу аёллар
аралаштириб ташланган ҳолда кўрдим. Қизил аскарлар
уларни кўриқлаб келишарди. Улар шаҳарнинг қок мар-
казидаги Девонбеги ҳовузи олдида тўпланишди. Аслида,
булар “ҳаёсизлик” кунини нишонлашар эди. Бундан бир
неча йил муқаддам коммунистлар қизил аскарларнинг
кўмаги билан мусулмон хотин-қизларнинг юзларидан
ор-номус, ҳаё пардалари ҳисобланмиш паранжиларини
ташлатиб ўтга оттиришган эди. Қайси бир аёл паранжи
ташлашдан бўйин товласа, унинг оила аъзоларини ваҳ-
шиёна азоблай бошлардилар. Бунга токат этолмаган аёл-
лар паранжи ташлашга мажбур бўлган эдилар.

Шундан буён ҳар йили 8 март кун байрам қилиб ни-
шонланарди. Митинг охирида Ислоҳ динининг зиддига
очикдан-очик разилликлар қилинди: барча жоме масжид-
ларга Лениннинг ҳайкалинини ўрнатишга қарор берилди.
Бухорода уч кун турдим-у, менга гўёки уч йил тургандек
туюлди. Аҳвол ниҳоятда аянчли эди. Бутун Туркистон
золим босқинчилар зулму исқанжасида қолган эди. Бу-
хоро мусулмонларига қилинган зулм бошқа вилоятлар-
дагидан ортиқроқ эди. Динимизнинг ҳар бир анъаналари
зиддига даҳриёна ташвиқотлар ва қарама-қаршилиқлар
авжига чиққан, уларнинг тили ва сўзи қонун эди. Инсо-
нийлик ҳамда фуқаролик ҳуқуқлари уларнинг оёқлари
остида поймол этиларди. Диний ақида ёки расм-русум-
ларни севишни ошқор қилиш ўз устига азоб-укубатни
жалб қилишнинг ўзи бўлиб қолди. Бухорода 800 та ди-
ний мадраса бўлиб, уларнинг барчаси “Қолаллоҳу, қола
Расулуллоҳи” каби янғроқ товушлардан маҳрум этилиб,
баъзиларини отхона, баъзиларини омборхона ёки дўкон
сингари маиший турмуш жойларига айлантирилди. Ҳат-
токи, баъзи масжидлар қабоҳат уяси бўлмиш клуб ёки
рақсхоналарга айлантирилди. Аксар масжидларни шун-

чаки муҳраб ташлашди, баъзилари эса яхудий ва бошқа миллат вакилларига яшаш учун берилди.

Ҳар бир шахс иккинчи шахсга шубҳа назари билан боқар, миллат раҳнамолари ва диний пешволар ё ўлдирилган, ёки сургун қилинган эди. Қамокхоналар диндор кишилар билан тўлиб, авомнинг ҳафсаласи совиб, диний ғайратларидан ажраб қолган эдилар. Фарғона ва Самарқанд томонларидан бир-бир кўзғолонлар бўлаётгани эшитилиб турар, лекин Бухоро гўё Темурнинг уйдан ғайрат ва ҳамият тобути чиқиб кетгандек эди. Дилим қаттиқ ўртаниб қолди. Ҳаёл уммониға фарқ бўлдим. Бу азиз ватаним билан қандай “хайр-маъзур” қиламан?!

Келганимнинг иккинчи куни изтиробим баттар ортди. Охири машҳур Моғак масжидига бориб яшириндим. Масжид ертўлалари эди. Шояд, Ҳодийи мутлақ Аллоҳ таоло тарафидан бирор раҳнамо топилиб қолар деган умидда, таҳорат олиб икки ракат истихора намозини ўқиб, ётиб ухладим.

Субҳидамда муаззин ҳамда икки нафар киши билан тўртовимиз бомдодни адо қилдик. Айтишларича, кечаси шаҳарда қиёмат қоим бўлибди. Коммунистлар кундузи яна иккинчи бор митинг қилиб, Исломни қаттиқ таҳқирлаганлар, ҳатто Аллоҳ ва унинг Расулини ҳам беҳурмат қилганлар, бунга чидай олмаган бир неча навқирон йигит қонлари қайнаб, уларга ташланган ва уларнинг бошлиқларидан уч-тўрт кишини ўлдирганлар. Шу сабабли у бадбахтлар ва ваҳший қизил аскарлар бутун шаҳарга тарқалишиб, йиртқич хайвон каби қатлиомни бошлашган. Одамларни уйларида судраб чиқиб, ўқ ёғдиришган. Тонгда Бухоро кўчалари мурдалар билан тўлиб кетган эди.

Пешингача Моғак масжидида турдим. Соат ўн бирларга яқин Девонбеги ҳовузининг ёнига бордим. Тўрвамда

ямоқчилик асбоблари бор эди. Озгина у ёқ-бу ёққа юриб, яқиндаги бир дарахтга суяниб ўтирдим. Бир неча дақиқадан сўнг ёнимга бир йигит келди, тахминан ёшимиз баробар эди. Келган замониёқ тортинмасдан:

– Бу ерга қачон келдингиз? – деди.

Унинг бу шижоатидан юрагимга қўркув кирди. Тезда ўзимни қўлга олиб, жавоб бериш ўрнига тесқари савол бердим:

– Сиз бу ерда қачондан бери юрибсиз?

– Икки ойдан бери.

– Қаерликсиз?

– Андижоннинг Қултепа маҳалласидан.

Сўнгра мендан сўради:

– Сиз қаерликсиз?

– Қайқиликман.

– Бу ерга қандай келиб қолдингиз?

– Тирикчилик учун.

– Нима хунарингиз бор?

– Ямоқчилик.

– Яхши... ҳамма нарсани ямайсизми?

– Аслида маҳсидўзман.

– Мен билан бирга юринг, уйда хотиржам суҳбатлашамиз. Маҳсиمنى ҳам ямамоқчи эдим.

У билан бирга кета бошладим. Унинг хатти-ҳаракатларидан гўёки мени танийдигандек туюларди. Эҳтиёт юзасидан мендан бир неча одим олдинда юрарди. Кўчалар жуда тор бўлиб, икки тарафида паст-баланд иморатлар бор эди. Икковимиз ҳам ғам-ғусса билан Бухоро кўчаларидан кетиб борардик. Тўсатдан бурилиб қарасам, йигит ғойиб бўлиб қолди. Уч кўчанинг бошида, паришон туриб қолдим. Унинг турар жойи маълум эмас эди. Одамлардан сўрай бошладим. Охири Девонбеги масжидига қайтиб боришга қарор қилдим. Шу пайт бир

қиркма сокол киши келиб колди. Ҳолимни англаб: “Эй тоғлик йигит, нимадан паришонсан?” деди.

– Пешин намозини ўқишим керак, қайси масжидда ўқисам экан, деб ўйлаяпман, – дедим.

– Ҳой, нодон! Намоздан сўзлай кўрма, ҳолат хароб, барча масжидлар беркитилган.

Мен бу кишининг чиройли салласи, узун кўйлак-чопони ва қиркма соқолига алданиб, хаёлимга шояд бирор мадрасанинг мударриси ёки бирор масжиднинг имом ха-тиби деган фикр келди. Ҳамдард ва ғамхўр деб у билан кета бошладим. У киши билан бўлган саргузаштнинг социализмга алоқаси бўлмагани учун қисқача сўзлай-ман: У мени қурбонлик қўйи каби бўғизламоқчи экан. У кишининг хотини ҳамда кизининг қалбига Аллоҳ таоло раҳм солиб, унинг ханжаридан кутулиб колдим.

Бу тасодифий мусибатдан кутулиб ҳовлидан чиққан-нимда, шом намозининг вақти бўлаётган эди. Сўраб-сўраб, “Девонбеги”га етдим ва дарахтнинг остига ўтирдим. Қуёш ботгач, йўллар ниҳоятда кўрқинчли тусга кирганди. Кечаси қаерда тунаш масаласи мени ўйлантириб қўйди.

Шу орада бирдан умид учкунлари чақнади. Пешинда йўқолиб колган навжувон йигит ҳовуз бўйида кўриниш берди. Жуда ҳам ғамгин, у ёқ-бу ёққа алангларди. Тўсатдан нигоҳи менга тушиб югуриб келди-да, тўрвамини кўтариб кета бошлади. Мен орқасидан эргашдим. Йўлда гап бошлаб колди:

– Мен тамоман ноумид бўлгандим, ҳозиргача бу ерларни тахминан ўн марта айланиб чиқдим. Нима бўлди?

– Йўлни унутиб шаҳарнинг бошқа чеккасидан чиқиб қолибман. У ердан ҳозир қайтиб келдим.

– Қаерга бормоқчи эдингиз?

– Моғак Масжидига.

– Афсус! Моғакнинг имомини ҳам уйида шахид қилдилар. Ниҳоятда журъатли ва ҳақгўй олим эди. Кеча митингда коммунистлар Аллоҳ, Расул ва Қиёмат кунининг хилофига хуруж қилиб, эълон этишдики: “Биз Худони Бухородан чиқариб юбордик, энди “руҳоний”лар авомни алдашмайди. Ислоннинг ҳамма усул ва ақидалари руҳонийларнинг фирибларидан иборатдир. Улар ушбу ақидаларни ўз аҳмоқликларини тўғри кўрсатиш учун тўқиганлар. Бу фириблардан бири Баҳоуддин Нақшбандийнинг васиятидурки, унда: “Модомики, қабримнинг бирор ғишти бор экан, бу заминга кофир қадам босолмайди”. Биз бу тўқималарнинг ёлғонлигини очиб ташладик ва қабрнинг ғиштарини бузиб ерга тўшадик!” дея жар солишди.

Бу бўҳтонларга чидай олмаган Моғак масжидининг имоми ўрнидан туриб кетган ва ниҳоятда таъсирли ваъз қилиб, коммунистларнинг тўхматлари ноҳақ эканини далиллар билан исботлаб берган. У: “Бу васият коммунистларнинг ўз тарафларидан тўқиб чиқарилгандур. Чунки бирор китобда бу гап йўқдур. Ислон бундай хурофоту тўқималардан покдур!” деди.

Шу орада кизил аскарлар отряди етиб келди ва одамлар тарқалиб кетишди. Улар шу ерлик коммунистларнинг ёрдамида уйларга ёпирилиб кириб, барчага ўқ ёғдира бошлади, натижада минглаб кишилар ҳалок бўлди. Булар орасида масжид имоми ҳам бор эди... – деди.

Йигитнинг ҳикояси тугаганда, манзилга етиб колгандик. Йигит афғон консулининг таржимони бўлиб, шу идорада яшарди. Бу йигит менга ғайб фариштаси каби туюларди. У менга ижозатнома ҳам тайёрлаб берди. Бу қоғоз менга жуда кўп асқотди. Шу қоғоз ёрдамида Қонгондан Қаршигача, Қаршидан Шаҳрисабзгача бўлган поезд паттасини осонликча олдим.

У Афғонистон консулини шундай таништирди: “Бу киши ғоятда диндор ва тақволи. Кобулда яшовчи Ҳиндистон озодлик фирқасининг раҳнамоларидан бири ҳисобланмиш “Мавлавий домла”нинг ҳамфиркларидан”. Кейин маълум бўлишича, Мавлавий домла Мавлоно Мансур ансорий эканлар.

Лекин консул билан кўпинча коммунистлар учрашадилар, Бухоро, Қарши, Ғузор ва Шахрисабз уламолари ҳам гоҳо учрашиб турадилар. Йигит гапини тугатмаган ҳам эдики, консул кириб келди:

- Кун бўйи қидириб юрган йигитинг шуми?
- Ҳа, жаноб, – деди дўстим.
- Қаёққа кетяпти?
- Кечагина келди, ҳозирча ўйлаб кўргани йўқ.
- Форсий биладими?
- Ҳа, арабий ва форсий ўқиган.

Консул жаноб менга қараб бир неча арабий ва форсий шеър ўқиди ва уларнинг маъносини сўради. Худога шукрки, имтиҳондан яхши ўтдим. Консул менга яқин келиб ўтирди ва “Мулла ва машойихлар динни ўзгартириб ташлашган экан, кеча мусулмонларнинг эътиқод қалъаси очиб ташланди”, деди.

- Қайси эътиқод?
- Коммунистлар шайх Баҳоуддиннинг васиятномасини фош қилди.
- Йўқ, жаноб, бир пухта олим уларнинг бу бўхтонларини рад қилиб шаҳид бўлди, – дедим. У тезда мавзуни ўзгартирди.
- Энди нима қилмоқчисиз?
- Қарши ва Ғузор йўли билан Шахрисабзга бормоқчиман.

У таржимонига юзланиб деди:

– Шайх Жалолиддин эшонга менинг номимдан хат ёзиб, бу толибни у кишининг тарбияларига жўнатаётганимни билдир. Эртага шаҳар комиссариатидан ҳам бирор нарса қилдириб берарман.

Сўнгра менга қараб:

– Сиз ўзингизни Бухоронинг бирор қишлоғида яшовчи қилиб кўрсатинг. Фарғоналикман деб умуман айта кўрманг, – деди.

Сабабини сўраганимда, у шундай деб жавоб берди:

- Кеча қизил аскарларга қаршилиқ қилганлар Самарқанд ҳамда фарғоналик йигитлар экан.
- Жуда яхши, жаноб, у ерларнинг одамлари буларнинг аблахликларидан жуда яхши воқифдорлар, – дедим.

Жаноб ўрнидан турди. Туркистон одатига кўра қўлларини қўлимга олиб ўпиб:

– Жаноб! Ленин ва Маркснинг партияси нафақат бизнинг, балки бутун олам мусулмонларининг душманидир. Сиз бизнинг ўтмишимиз ва ҳозирги ҳолатимиздан ибрат олинг! Иншааллох, биз уларни бу ерда туришларига йўл қўймаймиз! – дедим тўлқинланиб.

Жаноб мен билан хайрлашиб, юқори хонага чиқиб кетди. Дўстим бир хат ёзиб, имзолатиш учун жанобнинг орқасидан кетди. Бирор соатлардан кейин бошқа бир мактуб кўшиб тушиб келди. Мактубда ўтган куннинг конли ва фожиали воқеалари батафсил баён қилинган, консул жаноблари эса ҳақиқий гувоҳ сифатида у воқеаларни тасдиқ қилганди. Дўстим ниҳоятда хуш бўлиб:

– Консул жаноблари коммунистлардан нафратлана бошлади, дарҳақиқат ўзи яхши одам. Энди бизнинг ишимизнинг йўли тайин бўлди. – деди.

– Хатда номлари зикр этилган ҳазрат Афғонистоннинг учдан бир халқининг пири, Ғозий Омонуллохоннинг хо-

мийсидирлар. У зотнинг коммунистлар билан яхшигина алоқаси бор, – деди дўстим.

Дўстим мен билан анчагина бирга юрди, кейин хайрлашдик. Мен Моғак масжидига бордим. Муаззин бор экан, уни биринчи куни ҳам кўрган эдим, лекин суҳбатлашмагандим. Олдига бориб саломлашдим-да, беш рубль бериб ушбу хадяни қабул қилишини сўрадим. Муаззин хурсанд бўлиб:

– Сен кимсан? Нима иш қиласан? – деди.

– Шаҳрисабзликман, ямоқчилик қиламан. Анчадан буён Бухорои шарифни зиёрат қилишни орзу қилардим. Кеча келгандим, бадқисматлигимдан коммунистларнинг фитна-фасодига дуч келдим. – дедим.

– Ўх-ў... Ўзбекмисан?! Коммунистлар билан бўлган жангда иштирок этдингми?! – дея сўради муаззин ажойиб тарзда.

– Йўқ, биродар. Мен келганимда шаҳар фасоднинг орасида эди, менинг ҳеч қандай алоқам йўқ, – деб тезда ўзимни оқладим.

– Кулок сол, биродар! Мен ҳам шаҳрисабзликман. Кеча коммунистлар яҳудий, армани ва қизил аскарлар билан бирлашиб, катта бузғунчиликни ёйдилар. “Руҳоний” ва уламоларни қаерда бўлса-да, ушлаб қатлиом этдилар. Тўрт соатлар ўтгандан кейин, қаердандир бир гуруҳ ўзбеклар кўққисдан шаҳарга кириб келиб, шаҳарни коммунист ва қизил аскарлардан тозалаб, яна ғойиб бўлишди, – деди.

Муаззин ҳамма воқеани сўзлаб берди. Унинг сўзларини эшитиб қизишиб кетдим, улар билан алоқа қилиш керак, деб ўйланиб қолдим. Секингина муаззиндан сўрадим:

– Домла ҳазратлари, ўша ўзбеклар борасида қаердан тўлиқ маълумот олсам бўлади?

– Нима, сен уларни ёқтирасанми?

– Жаноб, сиз коммунистларнинг конхўрлиги ва мусулмонларнинг бечоралигини сўзлаганингизни эшитиб қайси мусулмоннинг қони қайнамайди?

Менинг сўзларим иймон тақозоси эканлиги сезилиб турарди.

Сўради:

– Ўзбекмисан?

– Домла, сиз ҳам уларга шерикмисиз? – деб мен тесқари савол бердим. Муаззин кўрқиб, жим қолди. Озгина фурсатдан кейин:

– Хуфтоннинг вақти яқинлашиб қолди, шу ерда ўтира тур, мен уйга бориб келаман, – деди.

– Таксир, мен кечасини ҳам шу ерда ўтказмоқчиман, – деб айтдим.

– Яхши, ихтиёринг, – деди у.

Муаззин катта-катта одим ташлаганча, хайрлашмай чиқиб кетди. Унинг хатти-ҳаракатидан бу киши жосус бўлса керак, деб тахмин қилдим-да, тезда юқларимни кўтариб, масжиддан чиқиб кетдим. Девонбеги ховузининг олдига келдим. Тунни шу ерда ўтказдим. Субҳидамда Когон тарафга қараб жўнадим. Юриб-юриб бир катта бинонинг ёнига етганимда тўсатдан, кечаги ёш дўстимни учратиб қолдим. Унинг ишхонаси шу ерда экан. Дўстим:

– Кечаси сизга таом олиб Моғакка борган эдим, қарасам, одамлар тўпланган, ўнга яқин аскар ҳам бор эди, узоқдан кўриб оқкамга қайтдим, – деди.

Тахминим тўғри чикди, бу муаззиннинг иши эди. Озгина суҳбатдан кейин, дўстим беш рубль бериб, мени Когон тарафга кузатиб қўйди.

Киссавурлар

Бухородан Когонга кичик поезд катнаркан. Лекин шу кунларда катнов йўк эди. Шунинг учун пиёда боришга тўғри келди. Когонда катта темир йўл бекати жойлашган бўлиб, бу ердан Тошкент, Фарғона, Термиз, Ашхобод, Москва ва бошқа тарафларга поезд катнади. Бекатга бориб билдимки, Қаршига йўловчи поезд ҳафтада бир марта бўлиб, қолган барча поездлар аскарий бўлинмалар учун топширилган. Бекатнинг яқинидаги тожиклар ошхонасига кириб, кўк чой буюрдим. Ўрта яшар бир хизматчи келиб, чойнакни хонтахта устига қўйди-да, тожикчалаб менга эшиттириб пичирлади: “Эй Худо, ҳар нарса Ўзингдан, Ўзинг сақла...” Мен кўркув билан унга назар солдим. У чойнакни қўйиб кетди.

Бир оздан сўнг қайтиб келиб, астагина:

– Ҳой тоғлик бола, форсийни биласанми? – деб сўради.

– Оз-моз! – дедим.

– Фарғоналикмисан? Топдимми? – деди.

– Шаҳрисабз ҳам Фарғонага ўхшаш очик баландликда жойлашган гуллар шаҳри. Шояд, шу сабаб мени фарғоналик деб ўйлаётгандирсиз, – деб жавобни бурдим.

Хизматчи кетиб, озгинадан сўнг бўлка нон кўтариб келди. Бейхтиёр: “Уларнинг нонини емайман!” деган сўз оғзимдан чиқиб кетди.

Тўрвамдан Самарқанд кулчаларининг бўлагини чиқардим. Бу нонларни Майман қишлоғидаги домла Бухорий Самарқанддан жўнаб кетаётганимда берган эдилар.

Хизматчи кулча синикларига диққат билан назар солди-да, у ёқ-бу ёққа қараб, оҳиста:

– Бу бўлақлар Қиличбозорнинг олдида ейилганга ўхшайди. Тўғрими? – деди.

Алвидо, Ватан!

У бу сўзи билан, “Сен озодлик курашчиларининг дастурхонида бўлгансан”, демокчи эди. Мен ўзимни гўлликка солиб:

Бухоро қизиллар ҳужумидан сўнг

– Мен форсийни унча яхши билмайман, – дедим. Шунда хизматчи кулди:

– Ўғлим, бу кулчалар домла Бухорийнинг дастурхонидан. Нима, у ердан олганинг йўқми? – деди.

– Домла Бухорий ким ўзи?! У киши билан менинг нима алоқам бор?

– Самарқанднинг шимоли-шарқ томонидаги Майман қишлоғида яшайдиган домла Бухорий-да! Нима, сен у

зотни танимайсанми? Ҳозир Шахрисабзга тоғаннинг олдига кетмаяпсанми? – деб жилмайди.

Жилмайиши бутун чехрасига ёйилди. Ўйга толиб қолдим. Бу киши ё жосус ёки эрк учун курашаётганлардан экани аниқ эди.

У кулганича чойнакни кўтариб кетди. Беш-олти дақиқадан кейин қайтиб келиб:

– Кеча Бухорода ниҳоятда оғир кунлар бўлди, сон-саноксиз кишиларнинг ёстиғи қуриди. Бу ҳали бошланиши, қараб тур, охири қандай бўларкин?! – деди-да, кўккисдан:

– Хуфтон намозини ўқидингми? – деб сўради.

Мен “ха” ишорасини қилдим.

– Бугун тунда йўловчи поезд Қарши тарафга жўнайдими, шунда кетаверасанми? – деб сўради.

Унинг ҳамма гаплари хайратланарли эди. У гўё сафарининг ҳар бир воқеасидан хабардордек эди. Жавоб бериш ўрнига ер остидан унга разм сола бошладим. Сўнг чиқиб кетди. Бир ярим соатлардан кейин кўлимга бир қоғоз тутқазиб, деди:

– Буни ол, Қаршига чипта, – деди. Мен энди хотиржам бўлдим. У ҳақидаги хулосам шубҳасиз, тўғри эди. Хаёлга ғарқ бўлдим. Бухородаги таржимон ҳам юрт озодлиги учун жанг қилаётганлардан экан. Хизматчи кулча синикларидан таниб олганидек, эҳтимол, бирор аломатимдан билиб олгандир? Шунинг учун ниҳоятда бетакаллуфлик билан муомала қилди. Хаёлан ўн йиллардан бери коммунистлар билан жанг қилаётган курашчиларнинг тоғдаги қароргоҳига чиқиб кетдим. Хизматчи юзимдаги ўзгаришларга хомушлик билан термилди.

Хаёллар дунёсидан қайтиб журъат қилиб:

– Домла Бухорийнинг аҳволлари қандай? – деб сўрадим.

Хизматчи жилмайиб:

– Қори Олмос дурустми? – деб сўради.

Сўнгра босиклик билан сўзлай бошлади:

– Қарши, Ғузор, Китоб ҳамда Шахрисабз ҳолати ҳозирча яхши.

Қаршида бекат яқинида бир “қизил чойхона” бор, борганинга ўша чойхонага туш. Ўғрилардан омонда бўласан.

Патта ва чой ҳаққини бердим, хизматчи олаётди: “Бу сенинг ҳисобингдан”, деб хайрлашди. Кечаси соат чоракам учларда бекатга етиб келдим. Бекат мусофирлар билан тўлганидан чиптахонанинг олдида узун қатор бўлиб туришарди. Менинг чиптам борлиги учун кутиш жойига қараб юрдим. Дарвоза олдидаги аскар:

– Хужжатингни кўрсат, қаерга кетяпсан? – дея дўк урди. Мен ўзимни ҳеч нарса билмагандек тутиб, чиптамини кўрсатдим. Аллоҳ ўзи мадад қилди. Қоровул аскарнинг текширишга тоқати етмай, чиптани хужжат деб ўйлади шекилли, киришга рухсат берди. Поезд роппа-роса соат учда етиб келиб, беш дақиқа тўхтади.

Ҳар бир вагон эшигида биттадан қизил аскар милтик кўтариб турарди. Ҳар бир чиптага поезд рақами ёзилар экан, меники эса рақамсиз эди. Чиптам рақамсизлиги учун ҳеч бир аскар поездга минишга рухсат бермади. Поезд ўрнидан силжиб эшиклар беркитила бошлаганида, бир аскарнинг ёнига бориб илтимос қилдим, раҳми келиб чеккароққа чиқиб турди, лип этиб ичкарига ўзимни урдим. Орқамдан олти нафар рус киссавурлари ҳам таёқлари билан поездга осилишди.

Поезднинг юриши тезлашгандан сўнг киссавурлар ичкарига киришди. Вагонда шарқий Бухорога мансуб хайбатли, узун бўйли, катта бошли, бармоқлари би-

лакларимдек семиз-семиз, узун тўн, калта салла ўраб олган учта ўзбек ўтирарди.

Тўсатдан киссавурлар менга ёпирилиб ҳамла қилиб, юкларимни тортиб олишди-да, ўзимни ташқарига улоқтирмоқчи бўлишди. Ёрдам сўраб бакира бошладим, лекин ўзбеклардан бирортаси қимирлаб ҳам қўймади. Улар мени аёвсиз савалашар, мен эса чинқирардим. Киссавурларнинг олтови ҳам семиз ва жуссали кишилар эди. Улардан бири бор кучи билан бўйнимга мушт солди. Бошим айланиб, кўзларим тиниб кетди. Беихтиёр: “Эй Аллоҳ, Ўзинг мадад қил!” деб бақириб юбордим. Худонинг номини эшитиб, бадбахт киссавурлар қайтадан ташланишди. Онамни беҳаё сўзлар билан сўқиб, мени эса “Рухоний ит!” дея устимга кетма-кет тепки ва мушт ёғдиришарди. Ҳаттоки, “Динингга, Худойингга, Қуръонингга” каби сўзлар билан сўқишарди (Астағфируллоҳ! – муаллиф).

Ҳарчанд ҳаракат қилмайин, уларга бас кела олмадим. Қўл оёқларимдан ушлаб, ташқарига улоқтирмоқчи бўлиб туришганди, кўкқис қўшни вагон эшиги очилиб, кўлида шам ушлаган назоратчи пайдо бўлди. Улар назоратчини кўриб, қўшни вагон томон қочиб кетишди. Назоратчига воқеа тафсилотини билдирдим. Баданим кўрқув ҳамда оғриқдан титрар, оғзим қонга тўлган эди. Мендан можаронинг сабабини сўрашди, уларга ҳам воқеани эшиттирдим. Маълум бўлишича, бу ишлар рус ўғри ва киссавурларининг кундалик одатига айланиб, талон-тарож кенг ёйилган, баъзиларини талашар, баъзиларни эса поезддан улоқтиришар экан. Дод-фарёд қилувчилар “гуноҳкор” ҳисобланар, мазлумни ҳимоя қилишга ҳеч кимда ҳиммат топилмас эди. Вагондаги ҳамсафарлар шундай маслаҳат беришди: “Сен ўзингни комсомол қилиб кўрсат, шундай қилмасанг ўзингни айбдор қиладилар”. Мен: “Бундай

килолмайман”, дедим. Озгина фурсат ўтиб, икки аскар ва кондуктор киссавурлардан уч кишини тутиб кириб келишди. Воқеа баён қилинган, мени рухонийликда айблаб, уларни қўйиб юборишди...

Термиздаги мудҳиш ҳодиса

Субҳидамда Қарши бекатига тушиб, шаҳарга кетишда икки нафар козоқ кишига ҳамроҳ бўлдим. Улар козоқ “хуррият”чиларидан бўлиб, Қозоғистон халқини коммунистлар чангалидан озод қилиш учун тузилган махфий фирқанинг ишончли вакиллари экан. Бошимдан кечирган қиссамни эшитган, ниҳоятда меҳр-шафқат билан муомала кўрсатишиб, ўзлари билан шаҳардаги “қизил чойхона” (ресторан) томон олиб кетишди. Ўша куни соат бешларда темир йўл майдонида Қаршининг машҳур олимларидан бирини ҳарбий суд қилиш учун шаҳарнинг барча аҳли тўплансин, дея жар солинди. Катта оломон тўпланди. У мард ва жасур зот аскарлар куршовида олиб келинди. Суд бошланиб, уни “рухоният”ни ёйиш ва коммунизмни танқид этиб қоралашда айблашди.

Уларнинг даъволарига домла шундай жавоб берди:

– Айбим динга даъват этишдаги фарзни адо этиш бўлса, мен ўз даъватимда динга шубҳа қилувчиларни далиллар билан хотиржам қилишга ҳаракат қилдим. Шуни билдингки, токи тирик эканман, бу ишни давом эттираман!

– Сен фарз деяётган нарсанг қонунга хилофдур. “Рухоният”ни тарқатиш қонунан тақиқланади! – деди ҳарбий суд аъзоси.

– Дин барҳақдур. Халқнинг аксари Аллоҳга, унинг расулларига, китобларига, фаришталарига, ўлгандан сўнг қайта тирилишга, ҳисоб-китобга, тақдирнинг яхши-ёмонига иймон келтиради. Коммунистлар эса ярим

фонздан ҳам камдур. Мулкнинг аксар халқи ўз динини тарк этмайди!

Бундай ҳақ сўзларни эшитишга уларнинг тоқати етмас эди. У жасур киши ўз сўзларини тугатмасиданок ўқ ёғдиришди...

Бутун халқ аскарларнинг куршовида эди. Ҳеч кимда бирор қурол-аслаҳа йўқ, буткул ҳимоясиз эдилар. Лекин олимнинг йиқилганини кўрган халқ кўзларидан қонли ёш тўкиб, майдонда тўлғана бошлашди. Кўркиб кетган коммунистлар пулемётларни ишга солиб, халқ устига ўқ ёғдира кетди. Баъзи баҳодир йигитлар жонларини хавф остига қўйиб, аскарларга ташланиб милтик ва пулемётларни тортиб олдилар. Майдонда юзма-юз тўкнашув бошланиб кетди. Темир йўл бекати, ўрта шаҳар ва бекат омборхоналари атрофига қароргоҳ қилган қўшимча аскарлар дарров ёрдамга етиб келишди. Тахминан бир ярим соатлардан сўнг бутун шаҳарга кўркинчли сукунат чўмди. Майдон бўшагандан кейин бекинган еримдан аста чиқиб, яширинча чойхонага етиб келдим. Мендан хавотирда турган икки биродаримнинг юзи ёришиб кетди.

Ваҳший аскарлар беаёв ёғдирган ўқлардан қанчалаб кишиларнинг ёстиғи қуриганини айтиш мушкул эди. Шаҳарда ҳар хил сўзлар юрар, хуллас юзларча кишилар ҳаётдан кўз юмди. Қаршида уч кун турганимиздан сўнг тўртинчи куни Шаҳрисабзга йўл олдик. Ҳамроҳим:

– Ҳозир Шаҳрисабзда тинчлик, лекин қачонгача бўлар экан, билмайман. Қарши тўлиқ қўлга киритилгач, кейин у ерда ҳам шу қонли ўйинлар ўйналади, – деди.

Бирорта рус газетаси бу хунрезлик тўғрисида оғиз очмаганига қарамасдан, бу аламли воқеа бутун атрофга тарқалди. Мусулмонларнинг қонлари қайнаб, норозилик ҳамда қаршиликларини изҳор этишарди.

Ғузор тарафга сафар қилганимда коммунистлар шаҳарни қуршов қилиш билан овора эдилар. Қаршидан Ғузорга, сўнгра Шаҳрисабзга кириб бордим. Шаҳрисабз Қаршидан тахминан етмиш икки мил узоқда эди. Темир йўл бекати эса шаҳарнинг марказий дарвозасидан етти мил узоқликда жойлашган эди. Бу ерда мен чор девор билан ўралган масжидга жойлашдим. Масжид жуда катта, гўё сарой эди. Унинг саҳнидан оқиб ўтган анҳорнинг бўйларида кўм-кўк дарахтлар яшнаб турар, савлат тўкиб турган ҳаммомнинг қарши томонида боғ жойлашган, саройнинг ичига тахминан ярим минг киши ситар, унинг икки тарафига жимжимадор хужралар солинган, масжид гоёт кўнгилочар ҳамда чиройли эди.

Шаҳаргача извошда етиб келиб, бир бакқолдан Ҳазрат Ҳўкандий, яъни тоғажонимнинг манзилгоҳларини сўрадим. У менга бир оз диққат билан разм солиб турди-да, извошга йўл ҳаққини бериб, юқларимни кўтариб дўконнинг болохонасига олиб чиқди. Мени жойлаштиргач, қаймоқчой тайёрлай бошлади. Туркистонликлар азиз меҳмонларини қаймоқчой билан иззатлашарди. Қаймоқчой – сут, сариеғ, писта, бодом ва ёнғоқ каби мағизлар, ярим кадоқ кўкчой ва бир чўмич сувдан тайёрланиб, ёғли нон билан меҳмонга тақдим қилинади. Чойдан сўнг дўкандор билан орамизда шундай суҳбат кечди:

- Сиз ҳазратнинг қариндошлариданмисиз?
- Қандай билдингиз?
- Шаклу шамойил ҳамда хулқ-атворингиздан.
- Ҳазрат Ҳўкандий менинг тоғам бўладилар.
- Аввал ҳам келганмисиз?
- Йўқ, бирор марта ҳам келмаганман, ҳатто тоғамни ҳам кўрмаганман.
- Тўғри уйдан келяпсизми? Ёки йўлда ушланиб қолдингизми?

– Уйдан чиққанимга уч ой бўлди. Қўкон, Самарқанд, Бухоро, Когон, Қарши, Ғузорда бўлиб, сўнг бу ерга етиб келдим.

– Қаршидан қачон чиқдингиз?

– Кеча кечаси.

– Кечаси билан дам олмабсиз. Ҳозир дам олинг. Мен келгунча ташқарига чиқа кўрманг.

– Яна ушла-ушлами?

– Шаҳарда кечадан бери қизил аскарлар изғиб юришибди. Хўқандий ҳазратни қалъа ичида кўриқлаб туришибди. Менинг исмим Темурбек, Хўқандий ҳазратнинг ходимлариданман.

– Бу ишлар нима учун бўляпти?

– Бухорода қаттиқ зулм қилишди. Қаршида буюк олим Муфтий Холмурод домлани отиб ўлдиришди. Ҳозир мусулмонлар ўзларини ҳимоя қилишдан бутунлай маҳрум бўлиб, қизиллар уларнинг уйларини тинтув қилиб юришибди. Ҳозирча фақатгина сахрою даштлар уларнинг зулмларидан омонда. Бу ерда бир буюк олим ва пир Саййид Жалолуддин Афғоний эшон борлар.

– Сиз у кишини танийсизми? – дея гапни кесиб сўрадим.

– Ҳа, у зот ҳозир Ғузорда яшайди. Хўқандий ҳазрат билан яқин алоқалари бор. Ҳар ҳафта йигирма беш-ўттиз чоғлиқ муридлари билан Ҳазратнинг зиёратларига келишади. Икки-уч кунлаб Ҳазратнинг илтифотларидан баҳраманд бўлишади, магар ... у шундай одамки... – деб дўқондор жимиб қолди.

– Қандай одам? – дея гапни давом эттиришга қистадим.

Темурбекнинг пешонасида ранжиш аломати пайдо бўлди. Гўё мен ундан ниҳоятда кўнгилсиз нарсани сўрагандек эдим.

У маъюслик билан:

– Тўразода, бу саволга эртага жавоб бераман. Ҳозир Ҳазратнинг қалъаси томон кетяпман. Иложи бўлса, сизнинг келганингиз хабарини етказаман, – деб чиқиб кетди.

Мен эса сўрига чиқиб чўзилдим. Неча кунлик чарчок ва паришонликлардан сўнг ётишим билан ухлаб қолдим. Кечга яқин Темурбек қайтиб келди ва мени туртиб уйғотди. Айтишича, Ҳазратни ҳам уй қамоғига ҳукм қилишибди. Шаҳар ва қишлоқлардаги бирорта мусулмон ишга чиққани йўқ, дўқонлар қулфланган, қизил аскарлар қутурган ит қаби изғиб юришибди.

– Ҳозир у ерга боришингиз хатарли. Шу атрофдаги масжидда ётиш-туришингиз учун шароит қилиб қўйдим. Масжиднинг имом-мударриси Ҳазратнинг дўсти бўлади. Яна бир гап, у ерда бирортаси келишингиз сабабини сўраса, мутаваллий соҳибнинг ходимиман, Ғузордаги ерларни тасарруф қиламан, деб айтинг. Қолган гапни менга қўйиб беринг.

Темурбек тоғамнинг яқин одамларидан бўлиб, масжиднинг интизомий ишларини бошқариб турар экан.

Коммунистлар хийласи

Шу кеча масжидда маҳалла аҳли томонидан маслаҳат уюштирилди. Чунки коммунистлар мутаваллийларга шундай қонун жорий этдилар:

– Фалон куни шомдан то субҳгача масжидлар фирқанинг ихтиёрига берилсин. Фирқа ўз дастурини ўтказмоқчи.

Бомдоддан кейин намоз ўқилган жойда ўтириш Пайгамбаримиз алайҳиссалом суннатларидан ҳисобланади. Бомдоддан кейин то қуёш чиққунча масжидда Аллоҳ азза ва жалланинг зикри билан машғул бўлиш Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламнинг одатларидан эди.

Жобир ибн Самура розияллоху анху ривоят қилади-лар: **“Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи ва саллам намозни ўқиб бўлсалар токи қуёш тўлиқ (кўтарилиб) чиққунича намоз ўқиган жойларида ўтирар эдилар”**. (Муслим, Абу Довуд ривоятлари.)

Қуёшнинг тўлиқ чиқиши унинг уфқдан кўтарилиши билан бўлади. Бу унинг уфқда кўринишидан тахминан чорак соат (15 дақиқа) ўтгандан кейинги вақтдир. Ушбу суннатга амал қилиш учун тайёргарлик кўриш лозим бўлади. Уни ҳаётига татбиқ қилмоқчи бўлганлар кечкурун эртароқ ётиб ухлашлари, кундалик ишларини эса қуёш чиқиши билан бошлашлари керак. Эрта тонгдан туриб, бомдоддан кейин уйку бўлмагани учун пешиндан кейин ухлаб олишга эҳтиёж туғилиши ҳам мумкин. Бу тартибга амал қилиш осон эмас. Шу сабабли Аллоҳ таоло бу суннатга кўплаб ажрларни белгилаб қўйди.

Анас ибн Молик розияллоху анху айтади: **“Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи ва саллам: “Ким Бомдодни жамоат билан ўқиса, кейин қуёш чиққунигача Аллоҳни зикр қилиб ўтирса, сўнгра (қуёш чиқиб бўлгач) икки ракат (нафл) намоз ўқиса, унга ҳаж ва умра савоби бўлади”, дедилар”**. (Термизий ривояти. Ҳасан ҳадис.)

Бошқа бир ривоятда Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи ва салламнинг **“Тўлиқ, тўлиқ, тўлиқ (ҳаж ва умранинг савоби)”** деганлари ҳам ривоят қилинган.

Эътибор беринг, одамлар ҳаж ва умра ибодатини адо қилиш учун қанча куч, вақт ва пул сарфлайдилар. Вахоланки, мусулмон киши ўз юртида бўла туриб, ушбу суннатга амал қиладиган бўлса, ўша ибодатлар ажрини **тўлиқ қилиб олиши мумкин**¹. Кимга бу қийинчилик туғди-

¹ Мўайян бир ибодатнинг савоби, ажрини олиш ва ўша ибодатнинг бажарилиб, кишининг зиммасидан соқит бўлиши ўртасида фарқ бор. Ҳусусан, ушбу ҳадисда айтилган амални қилган киши ҳаж ва умранинг савобини тўлиқ қилиб олади, лекин агар йўлга қодир бўлса, унинг зиммасидан ҳаж ва умранинг фарзи соқит бўлмайди. Шунга эса тўтиш лозим. (Таъкид муаллифники)

радиган бўлса, босқичма-босқич йўлга қўйгани афзал: олдин ҳафтада бир ёки икки кун қилади. Сўнгра Аллоҳ унинг қалбига бу ибодатнинг муҳаббатини солиб қўяди ва банда айни амални доимий равишда қилишга одатланади, Иншааллоҳ.

Масжид аҳли узоқ маслаҳатдан сўнг фирканинг бу ишидан норозилик изҳор этиб, комиссариатга шикоят этишга қарор қилдилар. Лекин бу шикоятлар ҳеч бир идора томонидан инобатга олинмади. Балки фирканинг ишини на шаҳар комитети ва на комиссариат рад эта олади, дея жавоб бердилар. Буйрукнинг тўртинчи кунини ҳамма жоме масжидларида бирваракайига мажлис белгиланди. Маҳалла аҳлиларини, кўча юзини кўрмаган боҳаё, мастура, иффатли аҳли аёлларини масжидга олиб келишга мажбурладилар. Куролланган назоратчилар ҳар бир уйга бостириб кириб, эркагу аёл барчани ҳайвондек уйдан ҳайдаб чиқарди. Масжид дарвозасининг икки томонига қўйилган икки киши ҳижобли аёлларнинг паранжиларини юлқиб олиб, масжид саҳнига улоқтиришарди. Аёлларнинг кўз олдида тунги соат ўнларда тўпланган паранжиларга ўт қўйишди.

Кейин нутқбозлик бошланди. Нотиклар кимўзарга паранжигача қарши ноҳақ гаплар айтишди.

Бошқирдистонлик коммунистни нутққа таклиф қилиш олдидан шундай таништиришди: **“Бошқирдистон “Озодлик” коммунистлар партияси масъул аъзоси, у бу ерга бир ҳафта олдин келди!”**

Бошқирд коммунист баёнот бошлади:

– Паранжи, эркакларнинг аёлларга нисбатан қилган зулму ситамининг аломатидур. Мана энди улар озод бўлдилар, завод-фабрикаларда, корхона ва ҳукумат идораларида эркин хизмат қила олишади. Фарғонанинг ҳимматли халқи бу ҳақиқатга етишди. Уларнинг аёллари

озодлик неъматидан бахраманд бўлишяпти. Никоҳ-талок жанжаллари ҳам бартараф бўлди. Аёллар эркаклар зулмидан кутқарилиб, озод ҳаёт кечиряптилар. Кошки, хозир Фарғона, Самарқанд ёки Бухоронинг ҳолатларидан бохабар бирор киши бўлса эди, сўзларимни тасдиқлаган бўларди.

Дин, Худо, Расул, Куръон, Қиёмат, ҳисоб-китоб, фа-ришта, жаннат-дўзах ҳаммаси “руҳоний”ларнинг заминдор бойлар билан биргалашиб ўйлаб топган тузоғи (Астағфируллоҳ! – муаллиф). Ўртоқ Ленин ва Сталин бу тузокларни чок-чокидан сўкиб ташлашди. Уларнинг баёнотларини халққа етказиш ҳамда тўғри йўлни кўрсатиш учун партия ходимлари бу мажлисни уюштиришди.

Бу бўхтонларга чидашнинг имкони йўқ эди. Бирок ундан кейин сўзга чиққан коммунист бундан ҳам баттар экан, ҳатто меҳробга қараб туфлади, бурнини ҳам қокди. Ифлослиги шу даражага етдики, баногоҳ тоқчадаги Куръони каримни кўриб қолиб, маймундек сакраганча кўлига олди. Кейин худди масхарабоздек ҳаракатлар билан ёниб тугаган паранжи-чачвонларнинг чўғига улоқтирди. Сўнг томоғини йиртгудек бўлиб кичқирди:

– Шаҳрисабз халқи аҳд қиламизки, бундан буён хурфотчиликларнинг юксалишига йўл қўймайди! Бухоро, Самарқанд ҳамда Фарғонада “руҳоний”ларнинг марказларини ишғол қилганимиздек, аҳоли ўз ихтиёри билан “руҳоний”ларнинг ҳийла-найранглари ошқор қилганидек янада қаттиқроқ ҳаракатда давом этамиз! Менинг кувватим сабру бардошимдан ғолиб келиб, ўрнимдан ирғиб туриб бу очикдан-очик бўхтонларга жавоб бермоқчи бўлган эдим ҳамки, Темурбек мендан олдин унга раддия билдирди:

– Сен яхудий боласисан! Бу мусулмонлар маҳалласи! Шаҳарда сенларнинг олтита ибодатхоналаринг бор, ав-

вал шуларга ўт кўй, токи коммунистлигинг билинсин. “Фарғона, Бухоро каби бошқа шаҳарларда уламолар ҳамда халқ коммунизмни розилик, хурсандлик билан қабул қилишяпти”, деган сўзинг барчаси ёлгон ва уйдирма! Мана бу йигит менинг сўзларим ҳақиқат эканига гувоҳ, дея менга ишора қилди.

Ўрнимдан ирғиб турдим-да, тўлкинланиб сўзлай бошладим:

– Бу кишининг барча сўзлари ёлгон! Фарғона ҳамда бошқа худудлардаги уламолар коммунистларнинг туҳмату бўхтонларига қарши яқдиллик билан курашмоқдалар!

Сўзимни тугатмасимданоқ вазият ўзгариб кетди. Шаҳрисабзлик боҳиммат мусулмонлар ул бадбахтларнинг устига ёпирилиб кела бошлашди. Тезда аскарлар етиб келишди ва мажлис тамом бўлганини билдириб, одамлардан уйларига тарқалишларини талаб қилди.

“Қизил”ларнинг қон тўкмай, киргин қилмай тарқалишни талаб этишлари ҳайратланарли эди. Аслида, бунинг бошқа сабаби бор экан: коммунистлар бу каби мажлисни бошқа масжидларда ҳам уюштиришган. Мусулмонлар эса кўзғолон қилиб, бир неча масжидларда улар билан тўкнашувлар бўлган, ёрдамга етиб келган қизил аскарларнинг қуроолларини тортиб олиб, ўзларига хужум қилишган. Тарқоқ ҳолда қолган аскарлар кучларини йўқотиб, бизнинг масжид аҳлини киргин этишга жазм қилолмаган. Эртаси соат ўн иккиларга яқин қизил аскарлар қароргоҳларига қараб равона бўлгач, тоғам турган қалъа ҳам озод бўлди. Бу ниҳоятда қутилмаган ҳодиса эди. Дарҳақиқат, коммунистлар тажриба ўтказган эди. Мақсадлари халқнинг онги, тушунчаларини таҳлил этиш, содир бўлаётган охирги жараёнлар борасидаги муносабатларини билиш, мамлакатда юз бераётган

воқеалардан хабардорми ёки қудуққа тушган бақа каби ғафлатдами, шуни билиш, уларнинг ўз динларига бўлган муносабати, ўз ақидалари ва аҳкомларини ҳимоя қилиш даражалари, авом халқнинг асл ақидалари, дин уламолари ҳамда халқнинг заиф нуқтасини билиб олиб, ушбу маълумотлардан халқнинг зарарига фойдаланиш эди.

Улар ўз тажрибаларини ҳар хил жойларда қўллашар, аввал янги, тажрибасиз югурдақларини аввалги қаторга қўйишар, мабодо халқ томонидан норозиликлар кучайса: “Бу ишларга коммунистлар ҳукуматининг ҳеч қандай алоқаси йўқ, балки бир неча тарбиясиз ходимлар содир этган ишлар”, деб эълон қилишар, ҳатто баъзи бирларини “халқ душмани” деб дорга осигача боришар эди. Барчаси авом халқни ҳукуматдан хотиржам ва беташвиш қилиш учун қилинган чора-тадбирлар эди. Бу тадбирлар уларнинг янги макр-хийла тузишига имконият яратиб берарди.

Аскарлар қайтиб, шаҳар тинч ва осойишта бўлиб қолди. Темурбек билан очилиб суҳбатлашдик. У тоғамнинг сиёсий маслаҳатчиларидан бўлиб, Бухоро, Самарқанд ва Тошкентга бир неча марта бориб келган экан. Кечаги воқеаларни эслаб: “Улар яна бошқа бирор режаларини тажрибадан ўтказди”, деди. Сўнг тоғамдан хабар олиш учун қалъага кетди. Бир оз вақт ўтиб, чехраси ёришган ҳолда шундай хабар билан келди:

– Маҳалладаги бир неча яҳудий коммунистларининг шикоятига биноан қизил аскарлар Ҳазрат Хўқандийнинг уйини тинтув қилишибди. Уларнинг шикояти: “Бу Пир авом халқнинг қонини сўриб ётибди, шунингдек, халқни фирқага қарши тайёрлайди”, деган тухматдан иборат эди.

Тинтув вақтида Ҳазратнинг ҳужраларидан фақат икки дона ювилган кўйлак, бир жуфт оёқ кийим, ошланган бўри териси, бир қалин кўрпача, бир чойдон ҳамда мис

чойнак чиқибди. Булар Ҳазратнинг жами уй анжомлари эди. Меҳмонхонадан эса сарф-харажат ҳисоби битилган дафтар топишибди. Унда нима қаердан келди, қаерга сарфланди, ким олиб келди, ким қабул қилди каби барча муомалалар қайд этилган эди. Буни кўрган аскарлар зобити ҳайратда қолиб, аскарларни қайтариб олиб кетибди. “Лекин бу ишнинг бошланиши. Уларнинг хийласи бекор бўлди. Энди улар Ҳазратни йўқотиш учун янги режа қўллашлари аниқ”, деди Темурбек.

Орадан бир ҳафта ўтиб, Шаҳрисабздаги барча мажлис ўтказилган жойларга: “Ўтган ҳафта коммунистлар партиясининг баъзи ўзбошимча ходимлари томонидан содир этилган бемаъниликларда айбдор бўлганларга жазо берилди. Ҳукуматнинг бу ишларга алоқаси йўқ. Ҳукумат фуқаронинг диний, мазҳабий муомалаларига аралашмайди. Лекин бирор киши ўз хоҳиши билан фирқага аъзо бўлса, ҳукумат уни мутаассиб мулла ҳамда пирлардан ҳимоя этади”, деган эълонни жарчилар жар солиб тарқатишди.

Учрашув

Темурбек тоғамнинг ҳузурларига олиб борди. Тоғам кучоқ очиб, меҳр билан бағрилариغا босдилар. Ёшлари саксонларга яқинлашган, лекин ниҳоятда тетик, соғлом, юзи оқ-қизилга мойил, пахтадек оппоқ соқолли, ҳайбатли киши эканлар.

Тоғам: “Онанинг аҳволлари қандай? Ёнида кимлар қолди?” дедилар.

– Уч ой олдин, йўлга чиқмасимдан илгари соғу саломат эдилар, лекин барча фуқаролик ҳуқуқларидан маҳрум қилиндилар.

– Ҳуқуқларидан маҳрум этилган?! Бу нима дегани? – дея ҳайрон бўлиб сўрадилар.

– Аллоҳга ва Қиёмат кунига иймон келтирган кишиларга “руҳонийлар” деган ном қўйиб, уларни барча фукаролик ҳуқуқидан маҳрум этадилар, – дедим.

– Эй Аллоҳ! Булар Роббул изза тарафидан бизнинг ношукурчилигимиз сабабли юборилган балолардур, – дея хомуш бўлдилар.

Сўнг Темурбекка:

– Ҳожи Хўқандийни чақир, – дедилар.

Ҳожи Хўқандийнинг номлари менга таниш эди. У зот жаҳонгашта инсон эдилар. Арабистон, Туркия, Эрон, Афғонистон, Ҳиндистон ҳамда бир канча Европа мамлакатларини кезиб чиққан эдилар. Анвар Пошшонинг яқин дўстларидан бўлиб, ҳозирги кунда тоғамнинг боғ ва ерларининг назоратчиси эдилар. Келганларидан сўнг тоғам у кишига юзланиб:

– Жалолоддин эшонни тезда бу ерга олиб келинг, – дедилар.

У киши бир мунча фурсатдан сўнг қайтиб келиб: “Жалолоддин эшон “Лангар ота”га кетибдилар, икки-уч кундан кейин қайтиб келар эканлар”, деб хабар берди.

Ҳожи Хўқандий Қаршидан мусулмонларга хунрезлик қилинган куни келган экан. Бутун воқеани батафсил сўзлаб берди. Маълум бўлишича, Қаршида халқнинг кўз ўнгида катл этилган довиюрак олим, Бухоронинг машҳур муфтийси домла Холмурод бўлиб, Логон масжидининг имоми шу кишининг шогирди экан. Эртасига Саййид Жалолоддин эшон келдилар, тоғам:

– Саййид, сиз социалистларнинг мақсади фақат камбағалларга ҳамдардлик, таълим-тарбияни умумийлаштириш, маошнинг миқдорини муқаррар қилиш, заруратдан ортиқ ерни ўз мулкида сақламаслик, хотин-қизларнинг ҳуқуқини сақлаш ва тамом миллатни ўз эркига қўйиш, дер эдингиз-ку?! – деди.

– Тўғри айтдингиз, таксир. Ҳозир коммунистларнинг ҳақиқий башараси яққол кўз ўнгингизда. Маълум бўлдики, уларнинг барча даъволари ғирт ёлғон ва хийла экан. Ҳожи Хўқандий Шаҳрисабзда кўрган нарсаларни Ғузорда ўз кўзим билан кўрдим, – деди. Мен у кишига афғоний консул юборган мактубни бердим. Ўқиб чиккач:

– Ғузорда биз кўрган ишлар бутун Туркистон ҳолатининг таржимаси экан, – деди.

Саййид Жалолоддиннинг кўзи очилди

Саййид Жалолоддин тоғамнинг ҳузурларидан беҳад паришон ҳолда чиқиб кетаётганларида:

– Бухорога бормоқчиман, тирик бўлсак, қайтишда дийдорлашармиз, – дедилар. Орадан бир ярим ойлар чамаси ўтиб, қайтиб келдилар. У киши барчасини ўз кўзи билан кўриш учун узоқ сафар қилибдилар. Шаҳрисабздан Китобга, ундан тоғли ноҳияларга сафар қилиб, Амударё соҳилларида жойлашган Дарвозгача етиб борибдилар. Ҳисор, Лангар ота ва Ғузорда бўлиб, сўнг Қаршига тушибдилар. Қаерга борсалар, Исломга нисбатан қилинаётган турли-туман душманчиликларга шохид бўлганлар. Бухорога сафар қилмоқчи эканлар, ҳукумат руҳсат бермабди. У киши эса Бухородан ўзига яқин ишончли биродарини чақириб, у ернинг ҳам “қонли дoston”ларидан огоҳ бўлибди. Бир ярим ойлик сафардан сўнг кўзлари янада равшан очилибди. Коммунистлар у кишини “Социализм ва коммунизм иқтисодий низом. Дину мазҳабга душманчилиги йўқ, фақат кишиларни иқтисодий инкироздан кутқарадиган, сармоядорликни бартараф қиладиган бир йўлдир”, дея ишонтиришган эди. Саййид Жалолоддин эшон эса уларнинг алдоқчи тузоқларига илиниб, социализм ва коммунизм ҳақида сўраган кишиларга: “Уларнинг мақсади фақат мол ва давлатни баробар тақ-

симлашдан иборат”, деб жавоб берарди. Ҳақиқатни ўз кўзлари билан кўрганларидан сўнг, уларнинг макру ҳийлаларидан қонлари қайнаб кетди.

Маркснинг назариясига кўра, “Худо ва диннинг тасавури беҳуда нарса, балки инсон учун афюннинг ўзгинасидир. Уни томиридан суғуриб ташлаш партиянинг аввалги бурчидир”, дейилган (Астаффируллоҳ – муаллиф). Лекин ғишт қолипдан кўчган эди.

Коммунистлар у кишининг ёрдами билан бутун Туркистон исломий миллатини ўз чангалига илинтирганди, энди эса у кишига ўз мулки – Афғонистоннинг ғам-ташвиши тушиб қолган эди. Коммунист гумашталари эса у кишининг номини сотиб, разилона ишларини давом эттиришарди. Саййид Жалолиддин эшон Афғонистон мусулмонларини коммунистларнинг макру ҳийласидан огоҳ этиш учун Афғонистонга кетишга қарор қилди. Кетиш олдида тоғамнинг ҳузурларига келиб, барча кўрган воқеаларни батафсил сўзлай бошлади. Мусулмонларнинг заифлиги ҳамда Ислом дини мададсиз қолганини зикр этаётиб, овози қалтираб кетди: “Ҳазрат, ҳижрат фарзи айн бўлди, сиз ҳам сафар тадоригини қилиб, мен билан бирга кетсангиз. Ҳозиргача сиз мени риоя этиб келдингиз, энди мен сизнинг хизматингизни қиламан”, деди. Тоғам у кишининг сўзларини вазминлик билан тинглагач: “Туркистон ула молари ҳижрат қилмасликка, халқни ташлаб кетмасликка, охириги томчи қони қолгунча улар билан бирга бўлишга қарор қилганлар”, дедилар.

Жалолиддин эшон тоғамнинг қўлларини олиб, йиғлаб туриб: “Энди мен ўз ҳаётимни мусулмон мамлакатларини бу фитнадан огоҳ этишга сарф этаман. Саломуллоҳи алайкум...” дея йўлга равона бўлдилар.

Осмон ажиб бир кўринишда эди, гўё унда ғамнинг сурати намоёндек эди...

Шаҳрисабздаги кунлар

Келганимдан буён Шаҳрисабзда Темурбекнинг уйида истиқомат қилар эдим. Ҳолат зоҳиран яхши бўлиб қолган эди. Бир ярим-икки ой илгари содир бўлган қотилликлар унутилиб, одамлар ўз ишлари билан машғул бўлиб қолган эдилар. Исломнинг зиддига бўлган ишлар барчаси билмасдан қилиб қўйилганга ўхшарди. Уларнинг бир неча тажрибаси йўқ янги коммунистларни жинойткорликда айблаб, каттик жазо беришлари, ҳатто баъзиларини дорга ошишлари содда халқни ишонтирди. Халқ ўзларича ҳукуматни беайб ва бекусур деб билишарди. “Агар ҳукуматнинг бу ишларда қўли бўлса, ўз одамларини шундай жазолармиди?” дея бир-бирларини ишонтирардилар.

Авом халқни янада хотиржам этиш учун янги бир режа ишга тушди. Ҳар бир маҳаллада “уюшма”лар очиб, уларни арабий тилда номладилар. Кўринишда ишлари ниҳоятда олийжаноб бўлган “Асҳоби адл”, яъни адлу инсоф эгалари маҳалла аҳлининг ўртасидаги ўзаро жанжалларни бостиришар ва уларни иттифокка келтиришарди. Шу йўл билан улар содда халққа ўз таъсирларини кўрсатардилар. Улар ҳам ўзларини беҳад олийжаноб, адолатли, фитна-фасоддан нафратланувчи, омонатдор қилиб кўрсатардилар. Лекин уларнинг асл мақсади коммунистлар етишиб чиқиши учун замин тайёрлашдан иборат эди. Шунинг учун маҳалланинг бебош ҳамда итоатсиз, бемаъни ёш-ялангларини уюшмага танлаб олишарди. Унинг бошқарувчи раиси партия ташкилоти ва маҳаллий назоратчиларга ҳисобот бериб турарди. Уларнинг бу найранглари ўзларининг ҳақиқий башараларини никоблаб, содда халқни ўз ғоялари томон етаклашга қаратилган эди. Бироқ кўп ўтмасдан никоблари йиртилиб,

одамлар бу уюшмаларга мурожаат этишдан бўйин товлай бошлашди.

Лекин бунинг ҳам чорасини кўриб қўйган эди. Партия кўрсатмасига мувофиқ маҳалладаги барча яшовчиларни рўйхатга олиб, уларни бир неча гуруҳларга тақсим қилдилар. Уламолар, мустаҳкам ақида ҳамда ўткир ақл эгалари ва ҳоказо. Сўнг яна тақсимлашди. Булардан кимлар партия хизматида, кимлар партияга тўскинлик қиляпти, кимларни зўрлик ва кўрkitиб қўлга олса бўлади, кимларни тарғиб этса бўлади, кимларни ҳеч қайси йўл билан қўлга олиб бўлмайди ва ҳоказо. Кейин одамлар ўртасидаги ўзаро алоқаларни ўлчаб чиқдилар, кимларнинг дўсти, душмани бор ва у нима ҳақида ўйлайди, қандай қилиб уларнинг зиддиятини кучайтирса бўлади? “Асхобул адл” уюшмасининг асосий вазифаларидан бири уламоларнинг ҳар бир хатти-ҳаракатини кузатиб, керакли маълумотларни партия ташкилоти ва назоратчиларга етказиб туриш эди. Улар бу хизматларини камолига етказиб адо этардилар. Тезда маҳалладаги ҳар бир эркагу аёлнинг шахсий ҳолатига доир маълумотлар йиғилди. Унда ҳар бир шахснинг номи, насаби, қариндошлари номи, илм савияси, фикрлаши, ҳаттоки табиатининг кўпол-мулойимлиги ҳам битилган эди.

Бу тадбирлари секин-аста натижа бера бошлади. Уларнинг уюшмасига икки хил инсонлар жамланиб, хизматга тайёр бўлди. Бир тоифаси фосиқ-фожир, бейилм, мансабпараст кишилар бўлиб, мақсадлари ўзларини бошқалардан устун қилиш, бошқаларни ўзларига бўйсундириш эди. Иккинчиси эса илм даражалари паст, фикрга эга бўлмаган, йўлини йўқотиб, назардан четда қолган олимлар ҳамда баъзи сўфийлар эди. Лениннинг “Машриққа мазҳаб дарвозасидан киришлар” деган кўрсатмаси уларга аъло даражада қўл келаётган эди.

Кўрkitув, кизиктирув ёки бошқа хийлалар орқали бир неча диндор шахсларни қўлга олишган эди. Уларнинг кўплари катта-катта зоҳид, обид, сўфий ҳамда пешоналарида сажда аломати бор кишилар эди. Булар бир тарафдан коммунизм ва социализмни химоя қилиб ояту ҳадислар келтиришар, саҳобаларнинг ҳаётини пеш қилишар, иккинчи тарафдан социализмга қарши бўлган олимларни сармоядор бойларнинг хизматчилари, дея гап таркатишарди.

Шу сабабли, “Бунёнун марсус”, яъни кўрғошин каби бир-бирини қувватловчи бино бўлиб, Исломни химоя этаётган уламолар орасига низо тушиб, ажралиш юз берди. Уламоларга қараб авом халқ ҳам иккига бўлинди. Бу диний таълим-тарбия жиҳатдан ҳаётларига етказилган катта зарар эди. “Уюшма”нинг ҳақиқий башарасини Яъқуб Чархий кишлоғининг имоми билан курган суҳбатимдан сўнг яхши англаб олдим. Бу кишлоқ Шаҳрисабздан ўн олти мил узоқ бўлиб, кишлоқ аҳли Кенагаслар дейиларди.

Мен билан уч нафар толиби илм Шаҳрисабз атрофини сайр қилгани чиқиб, Яъқуб Чархий кишлоғига етиб бордик. Имом хатиб тўйга кетган эканлар, кечга яқин қайтди. У кишини масжидда зиёрат этдик. Бизларни ниҳоятда самимий қабул қилди. Ҳазрат Хўқандийнинг жиянлари эканимни билганларидан сўнг бу самимиятга муҳаббат ҳам қўшилди. Сўнг бўлаётган мусибатларни батафсил баён қила бошлади:

– Ҳозирги ҳолатимизга қон йиғляпман, мен бундан ташқари яна тўрт масжид қавмига хизмат қиламан.

– Қандай қилиб?! – дедим ўзимни саволдан тўхта-толмай.

– Ҳозир одамлар намоз ўқимай қўйди. Фақат никоҳ, жаноза ва шунга ўхшаш нарсалар учун имомга мухтож

бўладилар. Коммунистлар ҳар бир имомга маош белгилаб, уларни масжидга арқонсиз боғлаб қўйди. Лекин бу маошлари жуда озлиги учун касб қилишга эҳтиёж сезадилар.

Тун яримлаб атроф жимжит бўлиб қолган, онда-сонда итларнинг хуриши, чигирткаларнинг чириллаши бу сукунатни бузиб турарди. Дўстларим чеккароқ овуллардан келган эдилар. Уларнинг фикрлаш доиралари Шахрисабзгача чегараланган эди. Шунинг учун улар те-варак-атрофда бўлаётган воқеаларга эътибор беришмас, кизикнишмас, шундан суҳбат уларга зерикарли туюлиб, тезда ухлаб қолишди.

– Буларнинг уйқусига халал бермайлик, келинг масжид саҳнига чикиб суҳбатлашамиз, – деди имом.

Суҳбатни масжид саҳнида давом эттира бошладик.

– Чамаси икки ойлар илгари коммунистлар ҳар бир шаҳар ва қишлоқларда маҳалла кўмиталари барпо қилишди. Шулар қаторида бизнинг маҳалламизда ҳам бир кўмита очилиб, унга аъзо танлай бошладилар. Бошқа қишлоқларни билмасам ҳам ўз қишлоғимни яхши билман. Кўмитага қишлоғимиздаги фосиқ-фожира кишиларни ишга олишди. Уларнинг бирортаси ҳам лаёқатли кишилар эмас. Бирортаси ўқиш-ёзишни билмайди. Шунинг учун барча ҳисоботни менга ёздиришади. Мен кўмитанинг аъзоси эмасман, бироқ шунга мажбурлашди. Агар бирор гапни ташқарига чиқарсанг, “мукофоти”ни оласан, дея огоҳлантиришди.

– Сизга бирор нарса беришадими?

– Ҳеч нарса беришмайди, лекин ҳукумат тарафидан ҳеч қандай азият етмаслигига кафилик беришган, яна сени “рухоний”лар рўйхатига киргизмаймиз, – дейишган.

Имом маълумотли киши экан, яна сўзлай бошлади.

– Динга янгидан-янги бидъатларни киргизаптилар. Агар бирор киши бу ишлардан қайтармоқчи бўлса, уни муштумзўр дейиш орқали ҳукумат томонидан динга киритилаётган янги ишларни химоя қилишяпти.

Сизга бир мисол айтай. Бизнинг қишлоқларда қабрларни юзга суриш, мадад сўраш йўқ эди, бирор киши одат ҳам қилган эмас. Бундай ширк ишларнинг қандай бошланганини эшитинг. Қишлоқ ахлидан бири марҳум пирини тушида кўрибди. Пирини: “Менинг қабримни юзингга суриб, тавоф қилгин”, деган эмиш. Эртасига чикиб қабрни тавоф қила бошлабди. Сўнгра бир қоровул қўйиб, зиёратга келган кишиларга пирнинг васиятини эшиттириб, уларни ҳам дуо-тиловат ўрнига қабрга юзни суриш, тавоф қилишга ундай бошлабди. Шу сабабли бу нарса бутун оммага одат бўлди.

Энди “Ким туш кўрган экан?” десангиз, қишлоқдаги энг бемаъни, бетайин бўлиш билан бирга “асҳобул адл”нинг мухлис аъзоларидан экан. Аввалига солиҳ кишилар, уламолар қаттиқ қаршилик қилдилар. Сўнгра уларни кўмитага чақириб, дўк-пўписа билан: “Ҳар бир киши ҳур фикр ҳамда амалга эга. Ким бу нарсаларга тўсик бўлса, хибсга олинадилар!” дея дағдаға қилишди.

Имом чуқур “уф” тортиб, сўзида давом этди.

– Бу кўмитанинг барпо бўлганига икки ой ҳам бўлмасдан, мужаллад-мужаллад дафтарлар тўлдирилиб, назоратчи идораларга жўнатиб юборилди. Дафтарнинг энг катта қисмини уламолар, диндорлар ҳамда улар билан борди-келди қилувчиларнинг тўлиқ рўйхати ташкил этади. Хусусан, бу диндорлар кимларга қарши экани, душманчилигидан қандай фойдаланиш мумкинлиги қабилидаги маълумотлар...

Мен сўзни бўлиб, тоғам тўғриларида сўрадим.

– У кишига ўхшаган буюк зотларнинг ҳар бир ишлари ипидан-игнасигача рўйхатга олинган. Ноҳия кўмитаси у кишини қаттиқ ва махфий назорат қилишга кўрсатма берган. Шу сабаб у кишини “хатарли руҳоний”, дейишиб, бутун кўмита аъзоларига учрашувга келган ҳар бир одамни қаттиқ назорат қилишга буюрилган.

Мен ҳам ўз кўрган-билган воқеаларимни ҳикоя қилиб бердим. Сўзимнинг охирида Саййид Жалолиддин эшоннинг бу хийлалардан огоҳ бўлиб, Афғонистонга қайтиб кетганини айтдим. Имом ҳайратда қолиб: “Жуда ажойиб иш бўлибди-ку, афғоний ҳазрат Ғозий Омонуллоҳнинг пирзодаси эканини даъво қиларди. Социализмни ҳимоя қилмаса-да, “Социализм инсонни дунёда “аъло-иллийин” (жаннат)га етказувчи низом бўлиб кўриняпти”, дер эди.

Эртасига бизни дўстона меҳрибонлик билан кузатиб қолди. Коммунистлар мамлакатда бўлаётган ҳодисалардан уламоларнинг фикрини чалғитиш учун янги бир ўйин ўйнашарди. Аслида ихтилофли бўлган масалаларни ўртага ташлаб, уламолардан ҳал қилиб беришни сўрашарди. Баҳсу мунозаралар кескинлашиб кетар, бу эса уламоларнинг ўзаро шахсий адоватларига сабаб бўлар ҳамда дин учун қайғуриш эсдан чиқиб, ўз шаъни учун кураш бошланар эди. Коммунистлар тўрига илинган баъзи муллолар иккиламчи масалаларни бемақсад зўр бериб, баён қила бошладилар. Шубҳасиз, бу масалалар китобларда зикр қилинган бўлса-да, илми оз, тор фикрли муллолар бу масалаларда баҳслашишга шўнғиган эдилар. Бирок узокни кўра билган, етук, доно уламолар аралашмас, баъзи вақтлар эса бу ихтилофлар омма ва халқ орасида ҳам кенг қулоч ёзишидан тўхтатиб қолардилар. Бу баҳсларга назар солган кишининг ақлига Ислом мамлакати ҳамда мусулмонларни йўқотиш учун тобора сиқиб

бораётган зулм панжаларини қирқиб ташлаш тўғрисида фикрлаш ўрнига, балки “Жума намозидан сўнг эҳтиётин пешин ўқиш керакми йўқми? Аттаҳиётда кўрсаткич бармоқ билан ишора жоизми ёки ножоиз? Мавлуд ўқилганда маҳалла қиёмда туриши зарурми ёки зарур эмасми? Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг муборак соялари борми ёки йўқ? Расулulloҳ алайҳиссаломнинг ота-оналари кофир ҳукмидами ёки ундай эмасми?” каби масалаларда фикрлаш зарурроқ экан-да, деган мулоҳаза келарди. Намоз ўқишга ижозат берилган масжидларда ушбу баҳслар ошқора қилинаётган эди. Уларнинг бу ўйинлари ниҳоятда яхши самара берди. Уламолар келгуси авлодга етказиб бериш зиммаларига фарз бўлган Ислом динини асраш ҳақида фикрлаш ўрнига, бутун иқтидорун салoҳиятларини шу баҳсларга сарфлай бошладилар. Авом халқ эса “Асҳобул адл”нинг хийла-найранларини унутиб, уламолар билан овора бўлиб қолди.

Ватанпарварлар қишлоғи

Дўстларимдан иккитаси Шаҳрисабз томонга жўнади. Мен эса қолган биродарим билан Сарийосиё томон сафар этдим. У ерда марҳум бобом Ғиёсиддин эшоннинг қабрлари бор эди. Қабрлари ёнида дуо-фотиҳа қилганимиздан сўнг, режамизга кўра тоғ тарафга йўл олдик. Бирмунча машаққат чекиб дара ва жарликлардан ўтиб, бир қаттагина қишлоққа етиб бордик. Қишлоқ аҳли пахлавонсифат, бўйдор ва ҳайбатли кишилар экан. Қишлоқ шаҳардан бор-йўғи уч кунлик йироқ бўлса-да, унинг заминун осмони мусаффо эди. Қишлоқдаги барча эркагу аёл, ёшу қари намозхон, одобли, камгап ҳамда аввал салом берар эди. Аёлларга масжиднинг бир қисми ажратиб қўйилган бўлиб, фарз намозларини жамоат билан адо этиб, уйларига тарқалиб кетишар эди. Кундузи эса

бирорта аёл кўзга ташланмас эди. Масжиднинг олдида каттагина бир меҳмонхона бўлиб, бунда кишлоққа келган мусофирлар истиқомат этишар, ҳаммалари биргалашиб таом ер эдилар. Яшаш шароитлари ниҳоятда содда бўлиб, рўзгор буюмларини кўпайтирмай, бемашаққат яшардилар. Масжиднинг имоми шу кишлоқнинг амири эди. Намозлардан сўнг ёшу кексага таълим ва тарбия беришга машғул бўлар, беморларни кўргани борар, муолажа ишларини тартибга солар, уларнинг иссиқ-совуғидан хабар олиб тургани одам тайинлар эди. Ҳаётлари исломий низом ва тартибда эди. Жиноятдан эса ному нишон ҳам йўқ эди. Маълум бўлишича, бу кишлоқ аҳли бобом Гиёсиддин эшоннинг диний даъватларига қаттиқ риоя этишар, ҳозирги кунда тоғам билан алоқа қилиб турар эканлар.

Ўн-ўн бир йилдан буён жанг қилиб келаётган озодлик курашчиларининг қароргоҳи ҳам шу ердан бошланар эди. Кишлоқнинг ҳимояси учун бирор-бир аслаха кўзга ташланмас эди. Шунинг учун қачон коммунистлар ҳужум қилса, уйлари ташлаб, тоғларга чиқиб кетишар экан. Юрт озодлиги курашчиларининг ҳақиқий қароргоҳи “Тахта Қорача”нинг осмонўпар тоғларига жойлашган бўлиб, бу ердан жуда узоқ эди. Иккаламиз меҳмонхонага тушдик. Кечга яқин икки юз нафар ёш-у кекса меҳмонхонага йиғилди. Ёши тахминан юзларга бориб қолган кекса киши бир қутича ичидан варақалари эскириб, йиртилиб кетган бир неча саҳифа чиқарди. Аввал бир оят сўнг “Фалак”, “Ан-нас” сурасини, сўнг калимаи той-йиба ҳамда шаҳодатни баланд овоз билан ўқиди. Қолганлар ҳам бир бўлиб баланд овоз билан такрорладилар. Қария эскирган варақдаги ёзувларни туркий тилда ўқий бошлади. Унинг бир неча сатри ҳозиргача ёдимда сақланиб қолган:

– Эй Аллоҳ! Биз Сени элчинг Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам воситаси билан танидик. Расулинг марҳамат этдиларки: “Фақат сенинг ҳукминигина қабул этамиз, сендан бошқа ҳеч кимга бўйин эгмаймиз, мусулмонларга озор етказмаймиз, сени қабул қилгувчиларни, “Роббим” деб билгувчиларни, катталарни иззат-эҳтиром этамиз, кичкиналарга меҳру шафкат кўрсатамиз, кўни-қўшнилари ҳаққини адо этамиз, ризқимизни ҳалоллаб еймиз, ҳаромдан парҳез қиламиз. Эй Аллоҳ, биз расулингнинг дўстларини дўст, душманларини душман деб биламиз, ўзимизни эса сенга топшираемиз.

Хонага бутунлай сукунат чўмган эди. Ҳамма нафас олмай эшитиб ўтирар эди. Қария варақани ўқиб тамом қилгандан сўнг ҳамма ўрнидан туриб, бузрукка қўл бериб кўришиб чиқиб кетди.

Бу йиғин исломий яшашга аҳд этиш йиғини бўлиб, ҳар ойнинг бошида шу каби мажлис қилиб тўпланишар ва бирор ёши улуғ бузрукворга бу аҳдномани ўқитиб эшиттиришар, аҳдларини янгилаб, ҳақиқий мусулмон бўлишга қасд этишар экан.

Аллоҳ суйган кишилар

Бу кишлоқда учинчи дўстим билан ҳам хайрлашдим. Янги бир ҳамсафарим билан толқон билан сариёғни, гамлаб узоқ сафарга равона бўлдик. Айтишларича, илгарилари бу тоғларда йўл қурилган бўлиб, инқилоб даврида бу йўллар бузилиб кетган, ҳозирги кунда эса ҳар хил дарахтлар чангалзор каби ўсиб ётарди. Ҳар жойларда муздеккина чашмалар оқиб турар, бутун атроф катта гилам тўшалгандек ям-яшил бўлиб кўзни қувонтирар, майин шабада эсиб ҳаракатга келган турли-туман ўт-ўланлар, дарахт япроқлари бу манзарага ҳусн қўшиб тебранарди. Онда-сонда потирлаб учиб чиққан

каклик тўдаси кимўзарга зўр бериб сайрашлари киши қалбини яшнатиб юборарди. Биз кундузи сафар қилар ва кечаси бирор қулайроқ жой топиб тунардик. Йўлда учраган баъзи паррандаларни овлаб, озикланардик. Олтинчи куни аср вақтига яқин бир чорраҳага етиб бордик. Тўғримиздаги чиройли йўлакдан илгарига интилдик. Йигирма-ўттиз дақиқалар чамаси юрганимиздан сўнг қуюқ чангалзор бошланиб, узоқдан баланд ва пурвиқор бир қалъа кўзга ташланиб турарди. Аллоҳга ҳамду санолар айтдим. Қалъага яқинлашай, деганимизда тўсатдан чангалзор ичидан куролланган бир неча йигитлар пайдо бўлди. Уларнинг баъзилари отлик эди.

– Ассалому алайкум, – деди отликлардан бири хушовоз лахжада.

– Ва алайкум ассалом.

– Қаердан келиб, қаерга кетяпсизлар?

– Шахрисабздан келяпмиз, – дедим.

– Сиз шахрисабзликка ўхшамайсиз, лекин шеригингиз бўлиши мумкин, – у юзида енгил табассум билан ажойиб бир оҳангда деди.

Сўнг орамизда шундай суҳбат кечди:

– Тахминингиз тўғри, мен фарғоналикман, шеригим Қизилэмчаклик.

– Қизилэмчакдан кимни танийсиз?

– Мен у ерда бор-йўғи уч кун турдим, ҳеч ким билан танишганим йўқ, бирор кишининг исмини ҳам билмайман.

– Шахрисабздан кимни танийсиз?

– Темурбекни, мен унинг уйида бир қанча вақт мехмон бўлдим, – дея унинг манзилини тўлиқ айтиб бердим. Менга диққат билан тикилиб: “Саволларимга тўлиқ жавоб бермадингиз, келишдан мақсадингиз нима?” деди.

– Сайру томоша, Аллоҳнинг кудратини мушоҳада этиш.

Шунда йигитнинг чехрасига маъноли табассум югурди.

– Гўёки сиз қалъани сайр қилгани келдингиз?

– Худди шундай, – деб жавоб бердим.

Йигит шерикларига бир имо қилган эди, қандай пайдо бўлган бўлсалар шундай ғойиб бўлдилар. Фақат икки отлик ва тўрт пиёда биз билан қолди. Йигит отликлардан бирини олиб қалъа томон жўнади.

Қоровулларнинг биридан:

– Сизлар кимсизлар? Мен билан сўзлашган йигит ким, – дея савол қилдим.

– Ман туркий намедонам, – деди у мулойимлик билан. Форсий яхши билмаганим учун жим қолдим.

Шеригим форсий забонда:

– Сиз қаерликсиз? – деб сўради.

– Балжувонликман, Анвар Пошо шахид бўлганидан сўнг, етти-саккиз йилдан буён шу чангалзорда муқимман, – деб жавоб берди.

Бир неча фурсат ўтиб йигит қайтиб келди. Шеригимга ижозат бериб, мени ўзи билан қалъа томон олиб кетди. Қуёш ботишига яқин қалъага етиб бордик. Отимнинг устига қаттиқ оқ мато ташлаб қўйишди. Шунинг учун бўлса керак, ҳеч тўсқинликсиз кетиб борар эдик. Йўлнинг икки томонига куролланган кишилар қўйилган, уларнинг қўриқчи эканини сезиш мумкин эди.

Қалъанинг махфий эшикларидан бири орқали ичкарига кирдик. Узун йўлакли катта ҳовлида бизни ўрта яшар, узун қоматли, салобатли бир киши кутиб олди.

Ҳол-аҳвол сўрагандан сўнг:

– Темурбек яхши бўлиб қолдимиз? – деб сўради.

– Ҳа.

– Нима касал эди?

– Тишлари оғриётган эди.

– Аллоҳ унингдек инсонларни паноҳида асрасин.
– Омийн! – дедим баланд овозда. Ҳовлида тахминан ярим минг чоғли йигит бўлиб, ҳаммалари ўрис бешотари билан куролланган эдилар. Мени хайратга солган нарса, уларнинг тартиби ва ҳар бир нарсадан огоҳликлари эди. Мен бу ерга етиб келмасимдан аввал бутун юриш-туришим, шакл-шамоилимдан тўлиқ маълумот етиб бўлган экан. Мамлакатдаги ҳар бир юз бераётган катта-кичик воқеалардан бохабар бўлиб туришар ва ҳар бир гуруҳ марказ ҳамда ўз раҳнамолари билан мустаҳкам алоқа ўрнатган эдилар.

Қайси вилоятларда аҳвол жуда танг бўлса, тоғлардан бўрондек ёпирилиб, коммунистларга ҳамла этишар эди. Бу йигитларнинг барчаси моҳир мерган ва чавандоз эдилар. Қалъада мингга яқин жангчи бор эди.

Пурвиқор тоғлар Афғонистонга уланиб кетган эди. Бирок Афғонистон чегараларига қизил аскарлар жойлашиб олиб кўриқлашар эди. Шунинг учун озодлик курашчилари камалда қолган эдилар. Қалъанинг амири Бухоро мадрасасини битириб чиққан олим ва Анвар Пошо билан “Туркистон Озодлиги” жангларида иштирок этган ҳақиқий ботир эди. Бу йигитлар жангчи бўлиш билан бирга уста хунарманд ҳам экан. Улар ёнғок, чинор каби дарахтлардан қимматбаҳо ва нафис каламдонлар ясашар ва Самарқанд, Бухоро, Афғонистон бозорларида юқори баҳоларга сотишар эди. Улар тинчлик замонларида шу каби хунарлари билан тирикчилик қилишган экан.

Бомдод намозидан сўнг мени тўлиқ таништирдилар. Сўз орасида амир ажиб бир нотаниш сўз айтди. Бу сўздан сўнг ҳамма ўрнидан туриб, баланд овозда “Аллоҳу акбар” деб наъра тортди. Сўнгра амир “Калимаи той-йиба”ни ўқиди. Барча унга жўр бўлди. Бу ҳолат улар-

нинг Аллоҳ йўлидаги кийинчиликларга бардош беришга, жонларини қурбон қилишга аҳдларини янгилаётган вақтлари экан. Сўнгра дастурхон ёзилди. Отнинг сути ва нинг ўзгинаси эди. Амир мени ўз ёнига ўтқизди, таом орасида: “Энди нима қилмоқчисиз?” деди.

Жавобга оғиз жуфтлаган эдим, кўккисдан:

– Қарши бекатида киссавурлар билан тўкнашув бўлган эдимми?– деб қолди.

Ҳайрон бўлиб қолганимни кўриб кулганча, елкамга қоқиб: “Тўразода, бу мусибатлар ўзимизнинг ва бузрукларимизнинг куфрони неъматлари натижасида нозил бўляпти. Кўрайлик-чи, Аллоҳ кечирармикан ёки узун жазо берармикан?”– деди-да, сўнг “Ғийлонга борасизми?” – деб сўради.

– Азиз ватанимизнинг ҳар бир қисмига бораман, – деб жавоб бердим.

Аслаҳа таққан шайх

Эртаси субҳ вақтида рухсат олиб, икки суворий ҳамроҳлигида йўлга тушдик. Кун бўйи юриб, кечга яқин бир тоғнинг этагига етиб бориб, кечани шу ерда ўтказдик. Бомдод намозидан сўнг сут ва толқон тановул қилиб, сафаримизни давом эттирдик. Аста-аста “Тахта қорача”нинг баланд тоғларига кўтарила бошладик. Тоғнинг нариги тарафида қизил аскарларнинг қароргоҳи жойлашган бўлиб, аҳёнан уларнинг кузатув марказларига жуда ҳам яқин келиб қолардик. Мумкин қадар овоз чиқармасликка тиришиб, эсон-омон шом вақтида бир кўкаламзорга етиб бордик.

Раҳбаримиз: “Нима дейсизлар, тахминан икки соатлик масофа қолди. Шу ерда тунаймизми ёки давом эта-мизми?” деб маслаҳат солди.

Сафарни давом эттиришга келишиб, ойнаинг ёруғида йўлга тушдик. Тўлин ойнаинг нури бутун атрофни янада гўзаллаштириб юборди. Хуфтон намозидан ўтиб манзилмизга етдик. Бир манзилга тушиб таом сўрадик. Хизматчи зогора нон билан бир косада сут ҳамда чой келтириб олдимизга кўйди. Биздан бошқа эллик чоғлик киши бор эди. Одат бўйича, келган ҳар бир меҳмон ўзини таништириб, келиш мақсадини ҳам билдирар экан. Биз кичик бир мактубни ичкарига киргизиб юбордик. Бир оз вақтдан сўнг бир нуруний, курул-аслаҳа таққан шайх кириб келди. Ҳамма билан бирма-бир саломлашгандан сўнг, мен томонга келди. Ному насабимни суриштирди, бир оз ҳол-аҳвол сўрагандан кейин ўзи билан ичкарига олиб кириб кетди. Ичкаридаги хона курул-яроғ омбори бўлиб, шайхга ибодатхона вазифасини ҳам ўтар эди. Шайх Бухоро мадрасасида таҳсил кўрган, чамаси эллик ёшлар атрофидаги бир киши эди. Шайхнинг хонасида исломий мамлакатларнинг биридан келган бир бузрук ҳам бор экан. Мени унга таништириб:

– Бу йигит Хўқандий ҳазратларининг жиянлари бўлди. Кўп ибратомуз кечмишлари бор, – деди.

Шайх мендан Фарғона ҳолатларидан сўради. Мен уч ой ичида Самарқанд, Бухоро, Қарши, Шаҳрисабз ҳамда бошқа жойларда гувоҳи бўлган воқеаларимни батафсил сўзлаб бердим. Иккала бузрук ҳам жим қолганча охиригача тингладилар.

Сўнгра шайх: “Аз мо астки, бар мо аст”, яъни “Биздан бўлган бизникидир”. Ҳамма бўлаётган нарсалар ўз амалларимизнинг жазосидир. Бу жазо куфр ва дахрийлик зулматига тўла бўлган азоб-уқубатлар кечасидур”, деди. Келган меҳмон ўзининг бу ерлардан умиди узилганини билдириб, Афғонистон ёки бошқа бирор юртга ўтиб кетиб, осуда ҳаёт кечиришни маслаҳат берди.

Шайх эса: “Мақсад менинг ёки Ватан учун жанг қилаётган бир неча кишининг оромида эмас, балки бутун мусулмонларнинг дин-иймонини сақлаш ва химоя қилишдир. Туркистон уламолари мусулмонларни ёлғиз ташлаб кетмасликка қарор қилишган. Юрт озодлиги учун жанг қилаётганлар Эрон, Афғонистон, Туркия, Арабистон, ҳатто Ҳиндистоннинг катта-катта жамоатларидан мадад сўраб номалар жўнатишди, лекин исломий биродарлик ва ҳамдардликнинг амалий нишонаси кўринмади. Ҳеч бўлмаса ўрисларнинг зулми, одамларнинг қурбон бўлаётгани ҳақида оламни огоҳ этинглар, дея талаб қилдик. Афсуски, бу талабимиз ҳам қондирилмади. Энди айтинг-чи, қайси ҳимматли мусулмон юрти қолдики, бизга бошпана бўлса? Бундан ташқари, баъзи юртларнинг хурриятсевар фирқаларининг доно раҳбарлари қизил боскинчиларни кўкларга кўтариб мактаб юришибди. Катта-катта кўмондонларимиз, иқтидорли намояндаларимиз Афғонистонга ҳижрат этишди, ҳатто Бухоро амири ҳозирда “назарбандий”ликда ҳаёт кечиряпти, бизга паноҳ берадиган биронта юрт қолмади. Энди бизлар фақат Аллоҳгагина юзландик. Ҳеч қайси юртдан паноҳ ҳам, ёрдам ҳам сўрамаймиз”, деб хомуш бўлди.

Меҳмоннинг кўзларидан ёш қуйиларди. Хужра ичига чўккан ғамгин сукунат узоқ вақт давом этди.

Аҳдга вафо этамиз

Эртаси жума куни эди. Тахминан икки мингдан зиёд жангчи тўпланди. Намози жумъа вақтида амир ҳам етиб келди. Уни кўриб саҳобалар давридаги лашкарбошилар тасаввури кўз олдимда гавдаланди. Ўнг тарафида маузер тўппонча, ханжар осилиб турар, танасини айлантириб ўраган ўқдонларда ўқлар тизилиб турар, кўлида стволли милтик бор эди. Кўринишидан камтар ва олийжанобли-

ги сезилиб турган амир шахдам қадамлар билан юриб минбарга кўтарилди. Милтиғига суяниб, шиддат-шижоат, фикру-хидоят билан хутба ўқий бошлади. Хутба эшитган кишидан умидсизликни қувиб, қалбини хотиржам этар эди. Хутба сўнгида ўқилган намозда шундай бир лаззат ва роҳат бор эдики, бу роҳат ва лаззатни дунё нопокликларига шўнғиб кетган руҳга ўша кундан бошқа насиб этмади. Фарзнинг орқасидан суннатларни ҳам адо этиб бўлинса-да, ҳеч кимнинг кўзгалгиси келмас эди. Оркамга ўгирилиб қарадим. Охирги икки сафдаги йигитлар кўлларига қурол ушлаб, хушёрлик билан тева-рак-атрофни кузатиб турар эдилар.

Шайхдан қалъани айланиб чиқишга изи сўрадим. Илтимосимни қабул этиб, кўлларидаги рўмолни бериб бир навқарни менга ҳамроҳ қилдилар. Қаерга борсак, рўмолни кўрибок салом беришар, хушдиллик билан кутиб олишар эди. Масжид устидаги тўрт йигит чор-атрофни дурбин орқали кузатиб туришарди. Ҳатто энг баланд тоғларнинг устиларига ҳам кузатув марказлари ўрна-тиб, хабарларни етук услуб билан етказиш чоралари ҳам кўрилган эди. “Тахта Қорача” ҳамда “Лангар ота” тоғлари ниҳоятда муҳим марказлардан ҳисобланарди. Самарқанд ва Шаҳрисабз ўртасидаги “Тахта Қорача” тоғи жуда улкан ва баланд бўлиб, ундан ўтиш жуда мушкул ва хатарли эди. Йўллар фақат бир неча ойгина ўтишга қулай бўлар, шунда ҳам икки кундан кам фурсатда ўтиб бўлмас эди. Ҳар ўн олти милда бир хабар маркази ташкил этишган бўлиб, хабарчи биринчи марказга етказар, у ердан иккинчи бир одам кейинги марказга етказар, шу тарика шом вақтида Самарқанддан олинган хабар субҳидамда қароргоҳга етиб келар эди. Бухородан олинган хабарлар эса “Қизилэмчак”даги чорвадорлик ва зироатчилик билан шуғулланаётган қурашчиларга, улардан эса бу ерга етиб

келар эди. Узок вақт айланиб масжидга келсак, дуо қилинаётган экан. Дуодан сўнг, шайх ўтган ҳафтадаги ходисаларни бирма-бир эшиттирди. Сўнг маслаҳат ҳайъатини чақириб, кечаги меҳмоннинг маслаҳатини ўртага ташлади. Озгина фурсат баҳсу мубоҳасадан кейин, Ватандан кетмай, қурашни давом эттиришга қарор қилдилар.

Қуёш ботиб бораётган эди. Тўсатдан Гийлон тарафдан шайхнинг ўғли Исломиддин қайтиб келди, деган хушхабар етиб келди. Исломиддин уч ойдан буён дом-дараксиз кетган эди. Ўзи ниҳоятда билимдон, туркий ва форсий тилларда фасоҳату балоғат ила шеър ва мақолалар битувчи адиб экан. Улуми исломиядан ташқари Тошкентдаги янги замонавий билим юртлари (гимназия)да ҳам таҳсил олган, рус тилида кийналмай сўзлай ва ёза олар экан. Анвар Пошонинг назари тушган бир неча Туркистон навқиронлари орасида Исломиддин ҳам бўлиб, Анвар Пошонинг ўзи унга ҳарбий таълимни ўргатган эди. Исломиддин

ҳам Бухородаги ва Қаршидаги қатлиомга шоҳид бўлган ва Қаршидаги олимни қатл этганларида қўмондон бўлиб кизил аскарларга хужум этишган экан. Қаршидан Болюна тарафга кетаётганида қизиллар ушлаб олишибди. Бир амаллаб уларнинг чангалидан кутулиб, Афғонистонга ўтиб кетибди. Афғонистондан тўлиқ маълумотлар олиб қайтибди. Афғонистонга боришидан мақсад, ўзларига қўмак қилиш-қилмасликларини аниқлаш, зарурат бўлиб кўчиб келинса, қанча кишига бошпана топилишини ўрганиш бўлиб, қатта умидлар билан бориб, орзуси ушалмай қайтиб келган эди. У ерда кўрган нарсаларини шайхга бирма-бир сўзлаб берди.

Афғонистон ҳукумати ҳеч кимга паноҳ бермасликка қонун чиқарибди. Хусусан, Мозори Шарифнинг ҳокими ўрислар билан жуда қалин бўлиб кетибди. Дарёдан кечиб ўтган ҳар бир кишини ўрисларга ушлаб бериб, уларнинг олқишига сазовор бўлибди. Ҳозиргача тахминан мингларча одамни тутиб берибди. Таникли кишиларни ушлаб бергани учун ўрислардан қатта-қатта инъомлар олибди.

Бу ердагиларга ҳали етиб келмаган бир аянчли воқеани ҳам сўзлай кетди:

– Иброҳимбек бир неча йиллардан буён Дарвоз тоғларида коммунистлар билан олишиб ётарди. Ўрислар аста-секин қамалга олиб, ҳолат тобора танглаша борганидан кейин икки ярим минг киши билан қамални ёриб, Амударёни кечиб Афғонистонга кириб боради. Афғон ҳукумати паноҳ бериш ўрнига уни ўрисларга тутиб беради. Ҳозирги кунда, Афғонистонда яшаётган йигирма беш лак (2,5 миллион) ўзбек, туркман, тожик муҳожирларига Кобул шаҳри ва атрофида яшашга ижозат бериб, улардан ўрисларга қарши бирон-бир ҳаракат қилмасликка аҳд олинган. Бундан ташқари, Ҳиндистондан олинган баъзи маълумотларни ҳам зикр қилди.

Шайх эртасига хуфтон намозида ҳаммани маслаҳат мажлисига чақирди. Мен ҳам иштирок этиш шарафига муяссар бўлдим. Шундай вақтларда хуфтон кечиктирилиб ўқилар экан. Шу куни ҳам анча кеч ўқилди. Жуда қатта жамоат тўпланди. Намоздан сўнг шайх қурол-аслаҳа таккан ҳолда чиқиб, узоқдан сўз бошлади. Пайгамбарларнинг даъват тарихлари, Пайгамбаримиз алайҳиссаломнинг даврларидаги ҳақ ва ботилнинг юзма-юз курашларини таъсирли тарзда, вазминлик билан баён қилиб, Туркистондаги ҳозирги аҳвол, одамларга етказилаётган қийинчиликлар ҳамда Исломиддин келтирган хабарларнинг хулосасини сўзлаб: “Энди сизлар нима дейсизлар? Ҳолат таслим бўлишни ёки ҳижрат қилишни тақозо этапти. Сиз нима десангиз, шуни қиламиз”, дея сўзини тугатди.

Атрофга бир муддат жимлик чўқди. Кечанинг бу зулматида хатто шайхнинг жим қолиши, бу сукунатнинг ваҳимасини зиёдалаштириб юборди. Бир неча лаҳзалар шу тарзда ўтди. Ниҳоят, жимликни бир навқирон йигитнинг моқалди роқдек гумбурлаган янғроқ товуши бузиб юборди:

– Биз бу ерларга келишдан олдин чуқур ўйлаб, фикрлаб, жонимизни қурбон қилишга тайёр бўлиб, бир неча йиллар ҳолатни кузатганимиздан сўнг келиб сизга байъат этдик. Биз охириги нафасимизгача бу аҳдимизга вафо қиламиз, таслим ҳам бўлмаймиз, ҳижрат ҳам қилмаймиз, – деди.

Қолганлар унинг сўзини қувватлашди.

Шайх қайта хитоб қилди:

– Сизлар нима дейсизлар? Шу биродарингизнинг сўзига иттифоқмисиз?

– Иттифоқмиз. Иттифоқмиз, – деган овозлар ҳар томондан янгради.

Фонуснинг ғира-шира ёруғида шайхнинг хурсандлик билан порлаган чеҳрасини илғаш қийин эмас эди. Шайх

иккинчи бор хутбани, кетидан олти калимани ўқиди. Охирида ҳаммалари “калиман тоййиба”ни бир овоздан ўқиб, аҳдларини мустаҳкамлаб тарқаб кетишди. Мен ҳам ётоқхонага қайтдим.

Шайх менга юзланиб:

– Тўразода, ҳозир аҳли иймоннинг олдида икки йўл қолди. Куфру муртадлиқка чидаб, хорликда ҳаёт кечириш ёки динни ҳимоя этиб жон ва молни қурбон этиш. Учунчи йўл ҳам бор... Бироқ қаерга борамиз? Афғонистон, Ҳиндистоннинг аҳолини ўзингиз эшитдингиз. Аллоҳ таолонинг кенг замини ҳозир аҳли иймон учун жуда танг ва тор бўлди, – деди ҳазин товушда.

Шайхнинг қўриқчилик навбати таҳажжуд намозидан кейин экан. Мен у киши билан шерик бўлиб, пойлоқчилик қилдим. Шайх хилма-хил ибратли, ҳикматли сўзлар сўзларди.

– Юртни озод этишга бел боғлаганларнинг сафида фақат эркалар эмас, балки аёллар ҳам бор. Уларга ҳарбий таълим пухта ўргатилган. Душман кўккис хужум қилиб қолса, улар бизга юк бўлмайдилар.

Афросиёб мажлиси

Тўртинчи куни шайхдан ижозат олиб йўлга чиқдим. Менга шайхнинг махсус одамларидан ўн киши ҳамроҳ бўлди. Олти кунча яшириниб, эҳтиёткорлик билан юрдик. Еттинчи куни Қайнар кишлоғига етиб бордик. Бу ердан машҳур Тарбуз тоғи бошланиб, унинг нариги томони Самарқанд, бу томони Шаҳрисабзга яқин эди. Шу ерда ҳамроҳларим билан хайрлашдим. Улар эса ортга, қароргоҳга қайтиб кетдилар. Либосимни бир оз ўзгартириб, Самарқандга юзга яқин эшак олиб кетаётган савдогарга навқар бўлиб ёлландим. Тоғдан ошиб, иккинчи куни Самарқандга

кириб бордик. Дўконларнинг бирида кийим-кечак олмакчи эдим, дўкондор:

– Кўйлак эртага субҳдан сўнг сотилади. Бугун Афросиёбда ниҳоятда муҳим мажлис бор. Ҳамма унда иштирок этиши зарур, – деди.

Савдогар эшакларни жойлаш билан машғул бўла бошлади. Мен ундан руҳсат олиб, Майман кишлоғига равона бўлдим. Уч ой ичида бу ер жуда ҳам ўзгариб кетган, аҳвол танг эди. Пешин намозига бир неча одам кўрқа-писа келдилар. Секингина уларнинг бирдан домла Бухорий тўғриларида сўрадим.

– Домла Бухорийни бундан бир ой илгари уйларидан ушлаб, номаълум томонга олиб кетишди. Бир неча кундан сўнг бир коммунистдан: “Домла Бухорий ўз хоҳишларига кўра Фарғонага жўнатилди”, деган хабар эшитдим. Албатта, бунга ҳеч ким ишонмади. Одамларнинг фикрича, у кишини Сибирга сургун этишган ёки ўлим ҳандағига кулатишган, – деди у.

Бу ердан чиқиб Шоҳи Зиндага бордим. Унинг тарихий вайроналарида ватандошларимдан бири Ғофиржон Қори яшар эди. Ғоят хушовоз, тажвидли Қуръон ўқир, етти кироатни пухта биладиган мукамал қори эди. Қироатини тинглаган киши завқу шавққа тўлиб тошарди. У уч ой олдин мени “Эски Шаҳрисабз”га сайр килдириб, домла Бухорий билан ҳам учраштирган эди. Ҳозирги кунда Шоҳи Зинда қадимий обидаларга айлантирилиб, совет ҳукумати кўлига ўтган ва улар томонидан масъул кишилар қўйилган эди. Ғофиржон Қорини эса ҳибсга олишган эди.

Одамлар тўда-тўда бўлиб “Афросиёб” томон кетишар, юзларидан мажбуран кетаётганлари сезилиб турар эди. Мен ҳам аста орқаларидан эргашдим. Афросиёб маркази одамлар билан тўлган, коммунистлар, комсомоллар

ва қизил аскарлар ҳам жуда кўп эди. Кетма-кет келиб кўшилаётган кишилар жамоатни янада кўпайтирарди. Мажлис Ислом динини қораловчи беҳуда сафсата ва уйдирмалар билан бошланиб, коммунистларнинг фойдасига хизмат килувчи баёнотлар билан давом этди. Мажлисга уч нафар хайкалча келтиришди. Улардан бирини эъзозлаб, баланд жойга кўйиб, устидан гуллар сочишди. Иккитасини эса гулханга улоқтиришди. Эъзозлаган хайкаллари яланғоч суратда ишланган бўлиб, фақат белидан пастига лунги ташлаб кўйишган эди. Сўнгра бир киши бу хайкалларни ўрисча таърифлай бошлади.

– Бу икки хайкал Ҳиндистондаги инглиз ҳукумати жосусларининг рамзий кўриниши. Англия ҳукумати Ҳиндистон Озодлик Ҳаракатини синдириш учун ёллаган бу кишилар мусулмонлар бўлиб, иккиси ҳам айғокчи. Уларнинг иккаласи “биродарон” деб номланади. Мана бу хайкал эса, – дея давом этди ўзларининг яланғоч бутларига ишора этиб, – Ҳиндистон “Озодлик” ҳаракатининг парвонасидир. Улар Ҳиндистонда ҳинд миллатининг инглизлар кўлидан озод этиш мақсадида курашмоқда. Бу шахснинг исми Махатма Гандидир. Ўзининг ушбу рамзий кўринишини у шундай таъриф қилади: “Қачонки миллатим оч-яланғоч экан, мен ҳам оч-яланғочман”. Британия ҳукумати ва унинг ёрдамчилари ҳамда уларнинг жосуслари бўлмиш мусулмон заминдорлару корхоначилар унинг ашаддий душманидир.

Коммунистларнинг бу каби ёлғон-яшиқ уйдирмаларига кўникиб қолган халқ ҳеч қандай эътироз қилмади. Бу мажлис инглиз ҳукумати жосусларига қарши тортилган наъралар шовқин-сурони билан яқунланди.

Афросиёбдан қайтиб келдим. Савдогарга домла Бухорийнинг ғойиб бўлиши, Ғофиржон Қорининг азоб-укубатларини сўзлаб бердим. У жимгина кулоқ солди. Ора-

дан икки кун ўтиб, савдогар билан Шахрисабз тарафга йўл олдик. Йўлда савдогарга:

– Амаки, босмачи, коммунист, социалистлар ким ўзи? – деб савол қилдим.

– Эҳ сўтак, фарғоналик бўла туриб халигача билмадингми? Ахир улар ҳақида тарихлар ёзилапти, ҳатто Анвар Пошо ҳам уларнинг жасоратига койил қолган. Ўн йилдан буён юрт учун, Ислом учун қон кечяптилар. Шундай кишиларнинг фарзанди бўла туриб, кимлигини билмайсанми?! Коммунист эса Худога мункирдур ва мусулмонларни ер юзидан супуриб ташлашни хоҳлайди. Социалистлар эса еру мулкда, ҳатто хотинда ҳам ҳамма шерик бўлишининг тарафдоридур, – деди савдогар.

Яна савол бердим:

– Амаки, сизлар чекка жойларда яшаб туриб, бундай нарсалардан қандай огоҳ бўласизлар?

Савдогар менга ажиб бир қараш қилиб, жимиб қолди. Эҳтимол, менинг саволим уни шубҳага солиб, мени комсомол деб ўйлаётган бўлса керак. Ич-ичимдан аҳоқона саволимга пушаймон қилдим. Чунки бу савдогар шубҳа билан мени бирон чеккароқ жойда ўлдириб кетиши мумкин эди. Шундай хаёллар билан анча вақт ўтди. Чуқур ўйга толдим, қандай кунларга қолдик. Ҳеч ким бир-бирига ишонмайди, шеригидан шубҳа қилади, дўстига хиёнат этади...

Тоғ йўли билан сафарни давом эттирар эдик. Куёш ботар маҳалда бир булоқнинг яқинига бориб тўхтадик. Эшакларни суғориб, мешларга сув тўлдирдик. Таҳорат олиб шом намозига ҳозирлик кўрдик. Савдогарнинг ёқимли овози бор эди. Шундай хушовоз билан қироат қилдики, гўё осмону замин, тоғу тош, ўт-ўланлар, жилдираб оқиб турган сувлар барчаси унинг қироатига маҳ-

лиё бўлиб қолганди. Шомдан сўнг овқатланиб, бир оз вақт ўтказиб хуфтон намозини ҳам ўқиб, яна йўлга тушдик. Эртаси куни Шахрисабз музофотининг бир ноҳиясига етиб бордик. Мен Сарносиё йўли билан Шахрисабзга боришим керак эди, шунинг учун савдогар билан хайрлашиб йўлга тушдим.

Мудҳиш ҳодисалар

Сарносиёга етганимда куёш ботаётган эди. Тўғри бобом Ғиёсиддин эшоннинг мазорларига бордим. Мазор шаҳардан озгина узоқликда жойлашган бўлиб, ярим гектарга яқин кўрғоннинг ичида эди. Қабр ночор ҳолатга келиб қолган эди. Ғарб тарафда уч тарафи очик серустун пешайвон бўлиб, бир вақтлар унда бир ярим, икки минг киши ўтирса бўларди. Кечани шу ерда дуо-тиловат ва истиғфор билан ўтказиб, бомдод намозини шаҳарнинг бирон-бир масжидида ўқиш учун жўнадим.

Сарносиёда тоғамнинг боғлари бўлиб, йигирма хилдан зиёд узум, анор, анжир, ёнғок, бодом, шафтоли, олма ва бошқа хилма-хил мевали дарахтлар мавжуд эди. Боғга тушиб, биронта таниш орқали шаҳардаги ҳолат ҳамда тоғамнинг аҳволларини сўраб, кейин тоғамнинг хузурларига бормоқчи бўлдим. Пешинда тоғамнинг ходимларидан бири келиб, ниҳоятда қуюқ салом-алик қилди, лекин кўриниши паришонроқ эди.

– Яхшимисиз? Нимага паришонроқ кўринасиз? – дедим. Атрофга бир кўз ташлаб олгач:

– Кеча кечқурун соат иккилар чамасида Ҳазратнинг қалъаларини яна тинтув қилиб, уй қамоғига олишди. Орадан атиги ўттиз етти кун ўтди холос, – деди.

– Тоғаваччам Аъзамхон тузукми? – дедим.

– Тузук.

– Менинг келганимни унга етказа оласизми?

– Иложи бўлса, албатта етказаман, – деб қайтиб кетди. Ҳизматчи аср вақтларида кетган эди. Шомда ҳам келмади, тун ҳам ўтди, лекин ундан дарак бўлмади. Эртаси ҳам ўтди. Кутиш онлари борган сари чўзилиб борарди. Тун ярмида “Аллоҳ, Аллоҳ”, деганча Аъзамхон кириб келди. У билан бирга Темурбек ҳам бор эди. Анчагача суҳбатлашиб ўтирдик, ҳамма кўрган, эшитган нарсаларимни оқизмай-томизмай хикоя қилиб бердим.

Аъзамхон:

– Ҳазрат билан ҳеч учрашиб бўлмайди, жуда қаттиқ назорат остидалар, – деди оғир тин олиб.

Сўнгра изтироб ичида бўлиб ўтган бир ҳодисани хикоя қила бошлади. Ҳозир ҳам ўша воқеани эсласам, қоним қайнаб кетади.

– Ўтган ҳафта Ҳазратнинг хузурларига Самарқанддан ўта ишончли бир киши келган эди. Айтишига қараганда, НКВДнинг марказий идораларидан бирига Сталиннинг буйруғи билан, ўрислар қўл остидаги барча татар, Қофқас, Туркистон уламолари чакиртирилиб, олдиларига бир қарорнома кўйилибди. Унда: “Биз Ислом уламолари, бундан бир неча аср илгари бузилиб кетган араб қабилалари ичида Муҳаммад алайҳиссалом дунёга келиб, ўз халқини ёмон йўлдан қайтариб, тўғри йўлга бошлаганига иймон келтирамиз. Ҳозирги бузилган замонда Ленин келиб, зулму ситамдан ўз қавмини, халқини қутқармоқда. Бизлар Ленин ва Маркс айтган ва ёзиб қолдирган ҳар бир нарса мусулмонлар учун амал қилишга лойиқдур, дея эълон қиламиз”, деган сўзлар уламолар тилидан битилган эди. Сўнгра уламолардан ушбу қарорномага имзо қўйишларини талаб этишган. Уламолар жасорат ила буларнинг талабига ҳақорат билан жавоб қайтаришади. Ҳеч бирлари бундай куфрга чидаб туrolмадилар:

– Чи нисбат хокро ба олами пок? Яъни, покиза олам билан тупрок ўртасида қандай нисбат бўлсин?! Маркс ва Ленин модлапараст, худосиз кишилардир. Уларнинг жарликка бошловчи таълимоти билан Муҳаммад алай-хиссаломнинг фитрий таълимотлари ўртасида осмону ерча фарк бор! – дедилар ғазаб билан.

Уламолардан бундай журъатни кутмаган коммунистлар талмовсираб қолишди. Тезда ўзларини кўлга олиб, йиғинга келган барча уламоларни, нафақат уларни, балки уларга ҳамфикр бўлган олимларни ҳам кечалари ушлаб кетиб, Сибирнинг қаҳратон ўрмонларига сургун қила бошлашди.

Термиздаги бозор.

Машҳур олимлардан 93 нафарини ушлаб, усти берк машиналарда Ўш тоғларининг этагига олиб бориб, ҳар бир уламога белкурак тутказиб, эни – икки, узунлиги – беш, чуқурлиги – икки газ келадиган ҳандак қовлашга мажбур этишади. Ҳандаклар битгач, улардан бирини чуқурга зўрлаб тушириб, ўқ узадилар, яраланиб йиқилгандан сўнг иккинчи олимга келтирилган қопдаги оҳаклардан

бирини уни устига ағдартиришади. Тириклайин инграб ётган олимнинг устига тупрок тортишади. Шу услубда тўксон икки олимни кўмиб ташлашади. Охиргисини эса жарохатламасдан тириклай кўмиб ташлашади. Умридан бор экан, аскарлар кетгандан сўнг бир амаллаб чуқурдан чикиб, яширина-яширина Қашқарга ўтиб кетади ва у ердан Ҳиндистонга боради. Хўқандий ҳазратга хикоя қилиб берган самарқандлик кишининг ушбу хикоясини мен 1935 йили Дехлида ўша олимнинг ўз оғзидан эшитдим. Уламоларни тириклай кўмган аскарлар ўрислар ва арманлардан иборат бўлиб, уларнинг командири Дадаш исмли арман экан. Буларнинг орасида фақат бир татар йигити бўлиб, бу ишлардан қаттиқ таъсирланади. У аста пайт пойлаб, Ўшдан қочиб Самарқандга, у ердан Шаҳрисабзга бориб, ҳазрат Хўқандийга бутун ҳодиса тафсилотини айтиб, ўзи Афғонистонга ўтиб кетибди. Темурбек ҳам сўзга қўшилди:

– Бир ой ичида Шаҳрисабз, Гузор ва Китобнинг устига катта мусибатлар тушди. Юзлаб кишилар, уламолар, машҳур мутафаккирлар, халқнинг доно намоёндалари ғойиб бўла бошлади. Шаҳрисабзнинг ҳар бир кишлоғига хуфия назоратчилар ўз тўрларини ташлаб қўйди. Кеча темир йўл бекатига ҳам махфий назорат хизмати ўрнатилди.

– Тўразода, энди нима қилмоқчисиз? – деб қолди Темурбек.

– Шаҳрисабзни бир бор кўришни хоҳлайман.

Узоқ маслаҳат қилиб, охири боғбон суратида шаҳарга кириб-чиқишга келишдик. Хуржун тўла узум юкланган учта эшакни хайдаб, шаҳарга йўл олдим. Менга ўзимдан каттароқ бир боғбон йигитни ҳамроҳ этишди. Шаҳрисабзнинг ўн икки дарвозаси бўлиб, тўртинчи дарвоза яқинидаги дўконга узумларни топшириши-

миз керак эди. Шу йўл билан шаҳарнинг аксар қисми-ни кўришга муваффақ бўлдим. Бутун шаҳар қизиллар кўлига ўтиб, шаҳарда рус аскарлари кезиб юришарди. Қарши дарвозаси томон эшакларни хайдаб кетаётганимда, биров орқамдан номимни айтиб чақира бошладди. Ўзимни эшитмаганга солиб кетавердим. У иккинчи бор “Ҳўқандий Тўрам!” деб чақирди. Бу ким бўлди экан, дея чуқур ўйландим. Анча юргандан кейин секин орқамга қайрилиб қарадим. Чақирган киши дўкондор бўлиб, дўконидан чиқиб катта йўл ёқасига келиб қолган эди. Тезда уни танидим. Қарши бекатидан ошхонагача бирга ҳамроҳ бўлган хурфикр қозокларнинг бири эди. Жуда куюқ саломлашдик.

– Эшакларни жойлаштириб, бизнинг дўконимизга ташриф буюрсангиз! – деди.

– Бажонидил, – дея хайрлашиб, соат тўртлар атрофида дўконга келдим. Мени интизорлик билан кутиб турган экан. У бу дўконнинг бошқарувчиси ва ҳисобчиси экан. Яна бир яхудий киши ҳам бу ерда ходимлик қиларди. Биродарим уч ой ичида кечган воқеаларни, Қаршидан сўнг қаерларга боришганини, ўзининг бу ерга қандок келиб қолганини бирма-бир сўзлаб берди.

– Энди қаерга бормоқчисиз? – деб қолди, кўкқисдан.

– Каркини кўрмоқчиман.

– Афғонистонга ўтиб кетмоқчимисиз?

– Агар мажбур бўлсам, ўтиб кетаман.

– Ҳозир қаерга борасиз?

– Темурбекнинг олдига ёки тоғамнинг қалъасига.

– Йўк, йўк, ҳаргиз қалъага бора кўрманг. Темурбекнинг чердаги бўш бўлса, ўша ерда туринг ёки Сариосиёга кетинг. Қалъага юзланишингиз билан кузатувга оли-на-сиз.

– Юкларингиз қаерда?– деди яна.

– Мен билан бирга хўжайиннинг хизматчиси ҳам келган эди. У олиб кетди.

– Жуда яхши бўлибди.

Карвон йўлида.

Омборхонада буюмлар бетартиб сочилиб ётарди.

– Келинг, сочилиб ётган нарсаларни саранжомлаб кўйинг, иш ҳаққингизни олиб бераман, – деди.

Буюмларни тартиб билан жойлаштириб чиқдим. Дўкондор менга беш рубль пул берди. Пулни омборхонанинг яхудий котибидан олдим. Пулни олаётганимда мухрни лотин ҳарфи билан имзолашимга назар солиб кузатиб турарди.

Шомга яқин Молик Аждар мадрасасига етиб бордим. Мадраса мотамона тусда эди. Толиблар, мударрислар ва барча ходимларнинг юзларида ғам-андух сезилиб турарди. Бундан йигирма кунча муқаддам бу мадрасанинг икки мумтоз олим устозларини НКВД ходимлари ушлаб кетган, уларнинг ҳозиргача қаерга олиб кетилганидан дарак

йўқ эди. Намозни шу ерда бир неча киши билан адо этдик. Кўпчиликлари ўз хужраларида ўқидилар. Атрофга қоронғу тушган сари паришон бўла бошладим. Масжид, мадрасаларда бегоналарнинг қолишига ижозат йўқ, энди қаерга борсам экан, деб хайрон бўлиб турган эдим. Тўсатдан боғбон либосидаги Темурбекни кўриб қолдим. Олдимдан жимгина ўтиб кетиб, қабристоннинг олдида тўхтади. Дуои мағфират қилиб, сув ичди-да, яна индамай кета бошлади. Мен томонга қараб ҳам қўймаганидан тушундимки, ҳолат оғир. У мени олиб кетгани келган эди. Унинг ортидан кетаётганимни билдирмай, аста юра бошладим. Икки юз газ узокликдаги дўконга етиб, ичкарига кириб кетди. Мен эса тўғрига юришни давом эттирдим.

Озроқ узоклашиб секин оркамга қарадим. Ортимда икки киши суҳбатлашиб келар эди. Улар ўтиб кетишлари учун кадамимни секинлатдим. Икки юз кадамча юриб, қаёққадир кириб кетишди. Тезда дўкон томон қайтдим. Темурбек чердак устидан атрофни кузатиб турган экан, тез тушиб эшикни очди. Ичкарига олиб кириб, чердакка чиқарди. Бўлган ишларни сўзлаб бердим.

– Тангрикул бирон янги хабар айтмадими? – деди дўкондор дўстимни назарда тутиб.

– Йўқ, ҳеч гап айтмади.

– Ҳўқандий ҳазратни ҳам Сибирга сургун қилмокчи эканлар. Одамлар билиб қолиб, бутун шаҳар оёкка турибди. Катта раҳбарлардан тўрттасига “Агар Ҳўқандий ҳазратга бирор зарар етса, у кишининг ҳар бир туки эвазига коммунистлардан ўч оламиз!” деган маънода мактуб ёзиб, имзо чекибдилар. Шаҳар шўроси дарров мажлис ўтказиб, шундай қарор қабул қилдилар: “Ҳўқандий ҳазрат бешак руҳоний бўлса-да, лекин халқпарварлиги, халққа қилган хизматлари учун уни ўз холига қўйилсин”. Ушбу қарор шаҳарга жар солиб овоза қилинди.

Шу билан тўполон кўтарган халқ тинчиб-босилиб қолди. Лекин бу қарор вақтинчалик эди. Шаҳарнинг хуфия назорат ходимлари сони кўпайтирилиб, қальанинг чор атрофини махсус оқ либосли аскарлар кўриқлай бошладди. Кечаси кўшимча куч етиб келди ва уларнинг бир гуруҳи ичкарига киргизилди, – деб Темурбек сўзини тугатди.

Кечаси ўн бирларга яқин Тангрикул келди. Менга қараб:

– Нимага лотин ҳарфида имзо чекдингиз? Бундан сўнг ундай қилманг, – деб огоҳлантирди.

Иш ҳақимни олиб кетганимдан кейин, ҳалиги яҳудий Тангрикулдан: “Бу бола қаерлик? Бу ерликка ўхшамайди. Кимнинг олдига келибди?” деган саволлар қилган экан.

Ярим кечагача мамлакат аҳволидан сўзлашдик. Борган сайин уларнинг зулму ситами кучайиб, Қарши, Ғуздор, Китоб, Сарисий, Шаҳрисабз ва бошқа вилоятларда кечалари машҳур ва доно кишилар ғойиб бўлаётган эди. Мусулмонларнинг диний ва ижтимоий ҳаётига раҳна солаётган коммунистлар энг кучли зарбаларини бераётган эдилар.

Навбат менга ҳам етиб қолган эди. Мени ҳам кузатиб, тафтиш эта бошладилар. Дўстларимдан Афғонистонга кетишга маслаҳат олганимдан сўнг, Афғонистондан паноҳ топсам-топдим, бўлмаса, Ҳиндистонга ўтиб кетаман, деган қарорга келдим.

Афғонистонга ҳижрат

Ниҳоят сафар тайёргарлигини кўриб, Карки оркали Афғонистонга ўтиб кетиш учун йўлга отландим. Ҳазрат тоғам билан охириги бор учраша олганимдан дилим ҳасратда фиғон ила нола этарди. Волидам берган

тугунчани Темурбек менга қайтарди. Хайрлашиб, бекатга етиб келдим. Бисмиллах, деб Термизга кетаётган поездга миндим. Карки бекатига етмасдан Имом Жаъфар номли жой бўлиб, ниҳоятда вайрона, чангалзорга айланиб қолган экан. Ўша ерда бир мазор бўлиб, бу жой шу мазорнинг номи билан аталар эди. Поезд ўша жойга етганда тўхтади. Тасодифан тўхтадимми ёки одатдагидекми, билолмадим. Кўпчилик вагондан шу ерда тушиб қолди. Охири фарғоналик икки ёш йигит ҳам туғунларини кўтариб, тушиб кетишди. Мен ҳам уларнинг кетидан тушдим. Ҳамма темир йўл ёқаси бўйлаб кетиб борар эди. Икки-уч дақиқа чор-атрофга қараб туриб қолдим. Поезд кўздан ғойиб бўлиб, йўловчилар қаторлашиб боришар, фарғоналик йигитлар охирида кетиб боришар эди. Атроф коп-коронғу бўлиб, ҳозир қаерга келиб қолганимни билмас эдим. Кейин билсам, бу жой ўша Имоми Жаъфар экан. Мен ҳам беихтиёр уларнинг ортидан эргашдим. Анча юриб, Амударёнинг соҳилига етиб бордик. Бу дамда биздан бошқа ҳамма йўловчилар ўз манзилларига етган эдилар. Йигитлар дарёда юз-қўлларини ювиб, келиб ўтиришди. Улардан бир оз узоқда ўтирган эдим. Эрталабдан буён ҳеч нарса емаганим учун тўрвамадан Шаҳрисабзда беришган кўмач нони билан бир неча шингил узум олиб, аста олдиларига яқинлашдим. Саломлашиб, келтирган нарсаларни уларнинг олдига қўйдим. Ўз одатимизга кўра:

– Йўл бўлсин, ҳорманглар, – дедим.

– Бор бўлинг, – деб туриб кўришишди, сўнг ўтирдик.

Дастурхонга толқон қўйишди. Улардан бири:

– Сиз ҳам Имом Соҳибнинг мазорига кетяпсизми? – деб сўради.

– Ҳа.

– Қори Масъуд билан учрашасизми?

– Қайси қори Масъуд? – деб ўйлашиб қолдим.

Тахминан икки йилча олдин Андижонга фуқаролик гувоҳномасини олгани борганимда Пойтукда унинг уйида меҳмон бўлган эдим. Индамай кўя қолдим.

Бир оз тановул этганимиздан сўнг, Имоми Жаъфар мазори томон йўл олдик. Дарё лабидан кишлокка етиб, ниҳоятда хушсурат ҳамда чиройли масжид томон бурилдик. Масжид дарё чеккасидаги улкан харсанг тошлар устига қурилган эди. Масжиднинг кўриниши ниҳоятда кўнгул очарди. Олдида Табриз томондан тошдан-тошга урилиб келаётган Аму сувлари шарқираб оқарди. Кичик бир эшикдан ичкарига кирдим. Рўпарадаги саҳнада қори Масъуд оҳиста у ёқ-бу ёққа юриб турар эди. Ўгирилиб йўлдошларимга қарадим, узоқлашиб кўздан ғойиб бўлган эдилар. Намозни қори Масъуд имомлигида адо этдик. Сўнгра Туркистон уламоларининг анъаналарига кўра намоздан сўнг халқа бўлиб ўтирдик. Ораларидан бир киши Қуръони каримдан бир неча оятни тиловат этар, имом эса у оятларнинг таржима ва тафсирини баён қилиб берарди. Имомнинг ишораси билан “Инсон” сурасини чиройли овозда тиловат қила бошладим. Бу тилимга беихтиёр келганди. Мажлисда ажиб бир ҳолат вужудга келди. Тингловчилар соқолларини юлганча йиғлашар эди. Қуйилиб келаётган кўзёшларимни тўхтатишнинг иложи йўқ эди. Халқа бир соатларча давом этди. Сўнг ҳамма тарқалиб, имом хужрасига кириб кетди. Кўзларимни юмган кўйи ўтирар эдим. Бухородаги Моғон масжидида қилган истиҳорам, кўрган тушим ногоҳ ёдимга тушди. Ғоят ажойиб туш кўрган эдим. Тушимда чипта олиб, бир поездга минибман. Поезд бир вайрона олдида келиб тўхтабди. Одамлар: “Мана шу жой “Имоми Жаъфар!” дер эмиш. Ҳамма поезддан тушиб кетаётган эмиш. Бир кишидан “Мен ҳам шу ерда тушаманми?” деб сўраб-

ман. У эса: “Тушадиган жойинг хали узоқ, у ерга кечаси етиб борамиз”, дермиш. Поезддан охирги икки йигит тушиб кета бошлади. Мен эса уларнинг ортидан эргашибман. Улар мендан узоклашиб юришар эди. Тўсатдан мазор билан ёнма-ён бир масжидга кириб, намоз ўқирмишман. Ҳалқа бўлиб ўтирган кишиларга Куръон тиловат қилганман. Имом менинг олдимга келиб, зор-зор йиғлармиш. Сўнг қаёққадир йўл оламан. Бир неча афғоний кишилар мени ушлаб олишармиш. Бир оз жанжаллашгач, эҳтиром ва шафқат ила таом билан сийлашар, менга тасалли беришар эмиш. Тушим шу ерга етганда уйғониб кетган эдим. Эндиликда тушимнинг аввалги қисми ҳақиқатга айланган эди. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васаллам муҳим ишларда истиҳора қилишга кўрсатма берганлари учун бунга иймоним янада зиёдалашди. Томирларим иймоний бир туйғу билан жўш уриб, пайларим ҳаракатланиб кетаётганини ҳис этиб турардим. Дилимнинг тубида яшириниб ётган: “Эй Аллоҳ, сенинг борлигинга ишонаман, сен ҳамиша мавжудсан, Ўзинг саклагувчи, Қодир, Раззоқ, эшитиб турувчи, кўриб турувчи Зотсан! Ўлим ва ҳаёт сенинг қудрат қабзангадир. Коммунистлар жохил, ғофил, золим, кофирдир. Сенгагина суяниб, Сендангина мадад сўрайман!..” деган нидо беихтиёр хайқириқ билан чиқиб кетди. Бу сўзлардан таъсирланган қори Масъуд ичкаридан чиқиб келди.

– Ой мусофир йигит, қаерга кетяпсан?..

– Каркига.

– Пирматинг борми?

– У нима ўзи?

– Шўро командири берадиган ижозатнома.

– Ўзингиз қилиб бермайсизми?

– Пулинг борми?

Беш рублликдан бир нечта чиқариб унга узатдим.

Қори Масъуд хуш бўлиб:

– Ўзингга ҳам оз-моз олиб қолдингми? – деди.

– Аллоҳ берган кўп нарса бор, – дедим жавоб бериб.

Қаршида бир неча кўйлак сотиб олган эдим. Темурбек уларни Шаҳрисабзда фойдасига пуллаб, менга келтириб берган эди. Шунинг ярмини чиқариб қори Масъудга:

– Буларни ўз ҳожатингизга ишлатарсиз, менда турса, йўқолиб кетиши мумкин, – дедим.

Имом ҳайратланиб: “Ҳой девона, Каркида кўп акча зарур бўлади. У ернинг одамлари наманганликлардек саховатли, раҳмдил эмаслар”, деди. Сўнг менга яхшироқ тикилиб туриб:

– Сен Аъзамхон Намангоний эмасмисан? – деди.

– Худди ўзи бўламан, – дедим.

Қори Масъуд ўзини таништира бошлаган эди, мен кулиб:

– Сизни бир кўришдаёқ таниганман. Икки фарғоналик йигитдан шу ерда яшашингизни эшитган эдим, – дедим.

Қори Масъуд ҳам кулиб қўйди. Кейин куллар остига кўмилиб кетган ўтмиш хотираси чўғларини кавлай бошлади. Собитхон тўра домланинг вафотида Фарғона ва Туркистоннинг катта-катта уламолари йиғилиб, бизнинг боғимизда тўпланишган эди. Қори Масъуд ҳам бу йиғинда иштирок этган эди. Анча маҳалгача шу йиғин борасида сўзлаб, ич-ичидан эзилиб йиғлади. Сўнг бир оз суҳбат мавзуси ўзгариб, ўзи ҳақида ҳикоя бошлади:

– Бу ерда бир ярим йилдан буён яшаяпман. Пешиндан сўнг қилган тиловатингиздан қалбим юмшаб, эзилиб кетдим. “Инсон” сурасининг “Бас, Роббинг ҳукмига сабр қил...” оятини такрор-такрор ўқиганингизда кўз олдимдан Туркистоннинг бемисл фарзандлари, покиза бузруклари, ифтихорли фозил уламолари ўта бошлади. Улар Парвар-

дигори оламнинг ҳукмига сабр этдилар. Ўрислар уларни сотиб олиш учун қанча хийла-найранглар ишлатиб, ҳеч бир натижага эриша олмадилар. Аламларидан уларга ваҳшиёна жабр-зулм калтакларини ёғдириб, нобуд қила бошлашди. Аммо бу ишлари ҳам ҳақ устидаги мустаҳкам қадамларини жойидан қимирлата олмади. Бу золимлар кози Абдулмажидхон ҳазратларининг уйларига кечаси бостириб кириб, ушлаб, чангалзор томон олиб кетишди. У ерда у зотни нишон қилиб ўйнашибди. Бутун аъзоларидан қон оқиб йиқилиб ётсалар, жароҳатланган аъзолари устидан оҳак сепиб, бир чуқурга ташлаб, сўнг устиларидан қайноқ кул тўкиб: “Ҳалиям кеч эмас, бизнинг таклифимизни қабул қилсанг, қўйиб юборамиз”, дейишибди. Ҳазрат эса жавоб ўрнига Қуръондан оят ўқибдилар. Ваҳшийлар шу ҳолатда яна оҳак ташлаб, кейин тириклайин кўмиб ташлашибди.

Муҳйиддин ҳазратни ҳам олиб бориб: “Агар Ленин Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам билан баробар” (Астағфируллоҳ! – *муаллиф*), деб қабул қилсангиз ва халққа буни талқин этсангиз, сиз билан барча хеш-акраболарингизни қонундан юқори кўямиз. Яъни ҳар қандай жиноят содир қилсаларингиз, ҳам бирор жазо берилмайди”, дейишди.

Аммо Ҳазрат босиқлик билан: “Чи нисбат хокро ба олами пок?” яъни, “Покиза олам билан тупроқ ўртасида қандай нисбат бўлсин?!” деган жавобни қайтардилар.

Ленин Набий алайҳиссаломнинг пешоб ва нажосатлари тушган тупроққа ҳам баробар эмас. У ўзи бир золим, жоҳил моддапараст бўлса, ҳар қанча ақлу истеъдоди бўлмасин, моддапарастликдан нарига ўтолмайди.

Расулуллоҳ алайҳиссалом эса ер юзидаги энг комил ва олий хулқ эгаси бўлиб, инсониятни Ҳақ йўлга бошлаганлар. Аллоҳ таоло у зотга шундай билим бердики, кўп

ҳақиқатларни билдилар ва бошқаларни ҳам ундан огоҳ этдилар. У зот тутган йўл инсонларни қоронгу зулмат қабридан ёруғлик сари етакловчидир”, деб жавоб бердилар.

Бундай журъатни кутмаган коммунистлар қаттиқ ташвишланиб, у зотни йўқотиш пайига тушди. Ҳазрат маҳдумни ушлаб, баланд жойга турғизишди. Беш гуруҳ аскарга бири бошни, иккинчиси бўйинни, учинчиси кўкракни, тўртинчиси сонни, бешинчиси тиззани нишонга олиб отиш буюрилган. Бирваракайига узилган ҳисобсиз ўқлар Ҳазратнинг жисмини парчалаб ташлади. Ҳамманинг оғзида Ҳазрат маҳдумнинг жасорату саботи ҳақидаги сўзлар юрарди. Ҳазратнинг шиддатидан мусулмонларда Исломи динининг ҳақ эканига яна бир қарра қаттиқ ишонч пайдо бўлиб, Исломининг қадр-қиммати янада чуқурроқ ҳолда қалбларга ўрнашди. Сиз: “**Бас, Роббинг ҳукмига сабр қил ва улардан гуноҳкор ёки кофирларига итбат қилма.**” (*Инсон сураси, 24-оят*)ини қайта-қайта ўқиётганингизда, Муҳйиддин Маҳдум каби бошқа бузрукворларнинг боғингизда қилган илм мажлислари ҳамда шаҳодат топишларини кўз олдидан ўтказардим... – дея чуқур хўрсинганча жим қолди. Узоқ сукутдан кейин:

– Тўразода, бу ерга қандай келиб қолдингиз? Ҳозир қаерга бормоқчисиз? – деб сўраб қолди.

– Карки Имомининг мазорини зиёрат қилгани келган эдим. Каркида бирор танишингиз бўлса, мени таништириб қўйсангиз яхши бўларди, – дедим.

– Икки-уч танишим бор, – дея, уларнинг яшаш жойларини тушунтира бошлади.

– Бу ердан ҳар куни соат тўртда бир кема дарёнинг нариги соҳилига ўтади. Кемада паспорт ёки ижозатнома сўраб қолишса, “Масъуд қорининг укасиман, ўзим толиби илмман. Талабалар орасида Катта қабрнинг неча

газлиги борасида баҳслашиб қолдик. Ҳақиқатни билиб келиш учун кетяпман”, дейсиз. Агар ижозат беришса яхши, бироқ тескариси бўлса, иш чатоқ бўлади. Яхши-лаб ўйлаб кўринг”, деб маслаҳат берди. Дуо қилиб, “Далоилул хойрот” билан волидам берган Куръони каримни боғлаб, елкамга ташладим. Қолган нарсаларни, қиммат-баҳо чўнтак соат, компас ва икки мингдан ошиқ рублни тўрвамга солиб, имомга дедим:

– Бу нарсалар сизнинг ёнингизда тура турсин, агар ўрисларнинг кўлидан эсон-омон ўтиб олсам, бирор танишингиздан хабар бериб юбораман. Муносиб кўрсангиз, бу нарсаларни жўнатарсиз. Лекин ушланиб қолсам, мен сизни, сиз мени танимайсиз, келишдикми?

Сўнг хайрлашиб жўнадим. Масжиднинг дарвозасига етган эдим ҳамки, орқамдан қори Масъуд хансираб келиб, оёқларимни ушлаб йиғлай бошлади.

– Сайидзода, мен ниҳоятда бадбахт одамман, сиз менинг тавбамга гувоҳ бўлинг!.. Дуо қилинг, Аллоҳ менинг гуноҳларимни кечирсин. Жуда катта гуноҳлар қилдим...

Мен хайрат ичра унга қараб турардим. Қори Масъуд эса қайта-қайта “Тавба қилдим, мен катта гуноҳқорман”, деган сўзларни такрорларди. Охири унга:

– Аллоҳ кечирувчи Ғофурур Роҳим Зотдир, – деб тасалли бериб, чиқиб кетдим. Кейин билсам, қори Масъуд коммунистларнинг чангалига тушиб, ўз жонини сақлаш учун махфий хизматга ишга кирган экан.

Бегона кимсалар

Соҳилга борсам кема жўнашга тайёр турган экан. Секингина бир чеккасига бориб ўтирдим. Дарёнинг нариги соҳилидан Туркманистон бошланар ва унинг чегараси Афғонистон билан тутшиб турарди. Карки Туркманистоннинг машҳур шаҳарларидан бўлиб, буюк имом,

факих ва муҳаддис олим Карки раҳимахуллоҳга нисбатланар эди. Ярим соатлар чамаси юрганимиздан сўнг, бир куруллик аскар хорижийлардан паспорт, ерлик аҳолидан эса ижозатнома сўраб, текшира бошлади. Охири менга навбат етиб, паспорт сўради. Мен эса: “Шу ерликман”, дедим.

– Яхши, ижозатномангни кўрсат, – деди, буйрук оҳангида.

– Мен: “Каттагўрни” зиёрат қилгани кетяпман, қайтиб келаман, – дедим.

Аскар қизишиб бор кучи билан юзимга шاپалоқ тортиди. Оёқларим ердан узилиб, учиб кетдим. Кўз олдим қоронғулашиб кетди. Тезлик билан ўзимни дарёга отдим. Сузишни ҳамда сув остида узоқ туриш машқини яхши билардим. Орқамдан кетма-кет пақиллаган овоз эшитилди. Бир оздан сўнг хушимни йиғиб, сув остида суза бошладим. Нафасим тугай бошлади. Сув бетига чиқиб орқамга қарасам, кема анча узоқлаб кетиб, соҳилга яқинлашиб қолибди. Дарё суви ғоятда совуқ эди. Агар узоқроқ турилса, қон юриши қийинлашиб, киши ҳолсиз бўлиб қоларди. Мен борган сари ҳолдан тойиб борардим, охири беҳуш бўлиб қолибман. Бир маҳал ўзимга келиб кўзимни очсам, дарё бўйида, ўт-ўланлар устида ётар эдим. “Куръони карим” билан “Далоил” белимда аввалгидек боғланиб турарди. Оёқ-қўлларим увишиб ўзимга бўйсунмас эди. Не машаққатлар билан судралиб курукликка интилдим. Судрала-судрала қуёш ботишига яқин курукликка етиб олдим. Ҳарчанд турмоқчи бўлмайин, иложи бўлмади. Ноилож ётган жойимда оёқ-қўлларимни кимирлата бошладим, қон юриши тезлаб, баданимга иссиқлик юра бошлади. Яна бир оздан сўнг туриб юришга ҳам қудрат сеза бошладим. Қайтадан ҳаётга келганим учун беихтиёр саждага йиқилиб, узоқ шукурлар қилдим. Ун беш-йигир-

ма дақиқалардан сўнг ўзимни тамоман яхши ҳис этиб, гўё ҳеч нарса бўлмагандек тетик бўлиб қолдим.

Ойдин кеча. Зулматли чангалзор анча олисларга чўзилиб кетган эди. Эҳтимол Карки бир неча мил шимол тарафда қолиб кетгандир. Дарёнинг чеккасидаги ўт-ўланлар майин шамолда мавжланиб силкинишар, мен эса кўйлагим ҳўллигидан титрар эдим. Совуқдан паналаш учун ўт-ўланлардан бошқа нарса йўқ эди. Қудрати илоҳийни қарангки, нарироқда бир уюм хас-хашак тўплаб кўйилган экан. Парвардигорнинг берган “кўрпа”си ичида роҳатланиб тунни ўтказдим. Азон айтиб бомдодни ўқидим. Куёш чикқач, хашак орасидан чиқиб, дарёни томоша қилиб кета бошладим. Анча масофа босганимдан сўнг куюк чангалзор чикди. Чангалзорга кириб Илоҳий қудрати қаршисида яна бир лол қолиб, иймоним зиёда бўлди. Дарахтлар орасида тут дарахти ҳам бўлиб ок, қизил, сарик ва қора тут доналари товланиб турарди. Аллоҳнинг ризқ берувчи, сахий Зотлигига ишончим комил бўлиб, пок Зотга ҳамду санолар айтдим. Тутдан тўйгунча еб, чангалзордан чиқдим. Узоқдан шаҳар кўзга ташланиб турарди. Оҳиста шу томон ошиқдим. Юриб-юриб, бир дарахтнинг остига дам олиш учун тўхтадим. Уйку қолиб келиб ухлаб қолибман. Қўққис бўлган шовкин-сурондан уйғониб кетдим. Тепамда девқомат, узун-узун мўйловли, баҳайбат беш киши мен ҳақимда ниманидир қизгин баҳслашар эди. Афту-ангор, кийим-кечакларидан уларнинг турк эмаслиги яккол сезиларди. Улардан бири пайдар-пай форсий тилда савол бера бошлади:

– Ту ки асти? Аз кужо омади? Чи ирода дори? Яъни, “Кимсан? Қаердан келдинг? Нима мақсадда келдинг?”

Ишора билан тушунмаслигимни изҳор қилдим. Охири улар мени ўзлари билан қаёққадир олиб кетишга келишиди.

Каттагина бир саройга етиб келиб, ичкарига кирдик. Айланасига хужралар қурилган бўлиб, улардан каттароғига кирдик. Ичкарида етти нафар басавлат киши ўтирарди. Хужранинг бир четгида товук шўрва қайнаб, атрофни ёқимли хидга тўлдирган эди. Мени чорпояга ўтказиб, ўзлари мен ҳақда суҳбатлаша бошладилар. Еттовлон ораси мен томон кўрқинчи қараш қилардилар. Овкат пишиб, дастурхонга тортилди. Ҳаммалари ўтириб, мени ҳам таклиф қилишди. Биргалашиб таом едик. Таомдан сўнг яна мен тўғримда баҳслаша бошладилар. Уларнинг бири келиб, белимга боғланган китобларни чиқариб:

– Бу нима? – деди, ҳайрон бўлиб форсий тилда.

– “Далоили шариф” ҳамда “Қуръони карим” дедим таржимон орқали.

– Нимага ҳаммаёғинг ҳўл? – сўради таажжуб билан.

– Дарёга тушиб кетдим, жуда қийинчилик билан чиқиб олдим.

– Яхши, аввал буларни қуритгин, сўнг яна сўзлашамиз, – деди уларнинг ичидаги мулоим ва раҳмдилроқ киши.

Саройнинг куёш нури тушиб турган ерига ўтириб, китобларни варақлаб қурита бошладим. Уларнинг шовкинли баҳслари янада кучайиб борарди. Орадан озроқ вақт ўтиб, ҳалиги раҳмдилроғи чиқиб келди ва қўллари билан ишора қилиб:

– Ҳой бола, тезроқ бу ердан кет. Тақдиринг яхши экан, қутулиб қолдинг. Ухлаётган ерингдан сал нарида “Каттагўр” мазорининг жоме масжиди бор, шу ерга бориб жойлашиб ол, – деди форс тилида.

Унинг бу куюнчаклик билан қилаётган ишораларию сўзларидан мақсадини тушуниб, тезда у ердан жуфтакни ростлаб қолдим. Каркида икки ярим ой истиқомат қилдим. Шунда бу кишилар Мозори Шариф ҳокими томонидан

тайин этилган афгонлар экани, Афғонистонга хижрат қилиб ўтган мусулмонларни ўрисларга тутиб бериш хизматига қўйилганлари маълум бўлди. Қори Масъуд ҳам, булар ҳам махфий маҳкаманинг аъзоси эдилар. Бирок Аллоҳ таоло буларнинг қалбига раҳм солиб, улардан эсон-омон кутилиб кетдим. Улар бу кунгача неча минглаб кишиларни ўрис ҳукуматига тутиб берган эдилар.

Дехқонлар

Офтоб ботишидан олдинрок Каттағўрнинг жомеъ масжидига етиб бордим. Қалъасимон қурилган бу масжид саҳни кенг ва очик, айланасига катта-кичик бир нечта хужралар қурилган, дарсгоҳ ва хонақоҳдан иборат бўлиб, Туркистон масжидларига ўхшаб кетар эди. Машриқ томондаги каттагина мақбара Имом Каркининг мозори эди. Масжиддан азон товуши янграгач, ичкарига кирдим. Бир коп-қора киши азон айтаётган эди. Бунчалик қора одамни Туркистонда ҳеч учратмаган эдим. Мен билан бир киши муаззинга иқтидо қилиб, намозни адо этдик.

Ёнимдаги киши суннатларга ҳам қарамай чиқиб кетди. Имом ҳам суннатларни тез-тез ўқиб чиқиб кетди. Ўзим якка суннату нафлларни ўқидим. Кейин намозгоҳдан чиқиб, мазор томон юра бошладим. Имом менинг чиқишимни кутиб турган экан. Мазор томонга кетаётганимни кўриб:

– Йўл буёқда, – деди туркман лаҳжасида.

Дарвозадан чиқар-чиқмас имом ичкаридан ҳалқани солиб беркитиб олди. Кеч кириб машриқ уфқидан кўтарилган қоронғулик бутун оламни ўз домига торта бошлади. Кечани қаерда ўтказишни ўйлай бошладим. Масжидни ташқарисидан бир айланиб чиқдим. Девоқлари қалин ва баланд экан. Машриқ томонда жуда катта

ер экинга тайёрлаб қўйилганди. Нарирокда бир кудук олдида ниҳоятда баҳайбат, икки-уч одамнинг ҳам қулочини етмайдиган тут дарахти тарвақайлаб ётарди. Илгари бу ерлар масжид ва мазор учун вақф қилинган бўлиб, ҳозирда колхоз ҳисобига ўтказилган эди. Дарахт олдига бориб, кудук устидаги туянинг устига ёпиладиган эски-туски ёпинчиклардан олиб дарахтга чиқдим. Йўгон бир шохига яхшилаб тўшаб, хуфтондан сўнг уйқуга кетдим. Субҳдан олдин уйғониб ерга тушдим. Чорва молларига тайёрлаб қўйилган сувда таҳорат олиб, намоз ўқидим. Бир қанча дуою нолалар билан Роббимга муурожаат этиб, ухлаб қолдим. Иккинчи бор уйғониб, бомдодни ўқиш учун масжидга бордим. Эшик беркитилган қўйи турарди. Ҳар қанча овоз қилдим, ҳеч сас бўлмади. Ноилож эшик олдида намозни ўқидим. Туркистон мусулмонларининг қисматига ачиниб кетдим. Бошларига келаётган бу мусибатлар ва синовлардан Аллоҳ нажот беришини тилаб, узок йиғлаб дуо қилдим. Кўзёшларим билан кўзғалиб чангалзор томон равона бўлдим. Бир тепаликка чиқиб Қуръон ўқидим, анча вақтгача шундай ўтирдим. Жуда очқаб кетганим учун чангалзорга кириб тўйиб тут едим. Кунлар шу тартибда ўта бошлади. Тунни дарахт тепасида, кундузи чангалзорда, очликдан чўгдек ёнаётган қоринни тут ёрдамида “ўчираддим”. Бир куни чангалзордан чиқиб, жўяк олаётган деҳқонлар томон аста бориб, “Ассалому алайкум, хорманглар” деб юбордим беихтиёр. Улар мени қизгин кутиб олишди. Кўринишидан янги деҳқонлар эди. Уларнинг ишларида на нафосат, на маҳорат бор эди.

– Нима экмоқчисизлар?

– Памилдори, – деди улар.

– Памилдори?! – дедим ҳайратланиб. Бу жўякларда памилдори ҳосил бермайди. Сув тўлиқ айлана олмай,

қурук тупрокқа аралашиб қолади. Шу билан мавсум ўтиб меҳнатларинг зое бўлади.

– Худо ёрлақагур, қандай жўяк олайлик? – дейишди, улар хурсанд бўлиб.

Фаргона водийсининг ҳар бир шаҳар ва қишлоғида сабзаёт экинлари экилиб деҳқончилик қилинарди. Менинг ҳам бу ишларда озроқ маҳоратим, тажрибам борлиги учун ишга шўнғиб кетдим. Улар билан саккиз кун бирга ишладим. Ишим уларга манзур бўлиб, иш ҳақидан ортикча қирқ рубль ундириб беришди. Ўша кунлари қизгин ишлаётган эдим. Бир маҳал тушлик вақтида наслдор отга минган оқ-қизилдан келган бир шахс биз томон кела бошлади. Ишбошимиз уни иззат-икром билан отдан туширди. Қўлидаги таёқчаси билан аста экинларни кўздан кечириб, мен тарафга юра бошлади. Тўсатдан мункиб кетиб йиқилди-ю, оёқ суяги чиқиб кетди. Ишбоши дарров кўтариб табибга югурди. Бу шахс коммунистларнинг масъул аъзоларидан бири бўлиб, яҳудий эди. Менинг олдимга етиб келганида албатта, сўроқ-савол қилиб бир балони бошларди. Аллоҳга ҳамду санолар бўлсинки, бу балони ҳам Ўзи даф этди.

Асиралар

Бир неча кун ичида янги туркман биродарларим билан қалин дўстлашиб, бемалол уйларига ҳам борди-келди қила бошладим. Уст- бошимни ўзгартириб, туркманча либослар кийиб олдим. Деҳқончиликдан ташқари шаҳардаги ишларига ҳам кўмаклаша бошладим. Шу йўл билан шаҳар билан алоқа ўрнатиб, қори Масъуд тушунтириб берган манзилларни топдим. Улар воситасида берган омонатларимни ҳам қўлга киритдим. Дарахтларнинг барги ҳам секин-аста тўкилиб, тутнинг устидаги қароргоҳим ҳам кўзга ташланиб қолди. Яҳудий бошлиқлардан бир

мунча иш ҳақи олдим. Кўпроқ қисмини таниш деҳқонларга ҳадя этдим. Бундан улар янада мамнун бўлишди, орамиздаги меҳр-муҳаббат зиёда бўла бошлади. Улар менга “Имом Карки” мозори атрофидаги хужралардан бирини олиб бериб, кўлимга бир “сертификат” бердилар. Унда: “Бу шахс моҳир деҳқон ва “ўзбектур”нинг деҳқончилик ишлари бўйича нозиридир”, – деган мазмундаги сўзлар ёзилган эди. Бу “сертификат” менга жуда қўл келиб, шаҳарда бемалол юра олганимдан кўпинча пешинни шаҳарда ўқиб қайтардим.

Кунларнинг бирида шаҳардан саккиз дона туркман нони сотиб олиб, бошимга кўйиб, “Имом Карки”нинг мозорлари томон йўл олдим. Бироқ беихтиёр катта, тўғри йўл қолиб, бошқа бир кўчага қараб юриб кетибман. Анча юрганимдан сўнг хатарли бир кўчага кириб қолганимни пайқадим. Ҳар дам битта-иккита қизил аскарга йўлиқа бошладим. Орқамга қайтиб кетмоқчи бўлардим-у, лекин қандайдир куч мени олдинга қараб тортиб кетмоқда эди. Шаҳардан жуда олислаб кетгандим. Йўлнинг сўл томонида катта бир виқорли қалъа кўриниб турарди. Атрофида қизил аскарлар кўплиги учун ўзимни ўнг томондаги кенг майдонга бурдим. Бу ерни “шаҳар ҳокимияти” деб номлар эканлар. Икки юз-уч юз қадамча юрган ҳам эдимки, қаршимдан чанг-тўзон кўтарилиб кела бошладди. Хаёлимга бирор тижорат карвони келяпти, деган фикр келди. Карвон яқинлашганда ўзимни йўқотиб, ҳайратдан ёқамни ушлаб қолган эдим. Бу тижорат карвони эмас... балки мингларча ёш-яланг асира қиз-жувонлар карвони эди! Бу нозик-нихол асиралар чангу ғубор ичра ҳар қандай тошюракни эритадиган ҳолатда судралиб келишарди. Қуёш кўрмаган оппоқ юзлар чангу ғуборга беланиб, номаҳрамнинг ҳатто нигоҳи ҳам тушмаган кўй-лаклар тилка-пора бўлган эди... Кўринишларидан ўзига

тўқ, шарофатли хонадонларнинг кадр-қийматли ҳамда севимли фарзандларига ўхшардилар. Ҳар бирининг кўлида биттадан белкурак, оёқларида эса чорик этик... Элликка яқин аскар уларни кўй-эчкилар сурувидек ҳайдаб келарди. Асиралар мени кўриб, атрофимни ўраб олишди. Бошимдаги нонларни кўриб:

– Нонвоймисиз? – деди, улардан бири ўзбек шевасида.

– Йўқ, лекин олишларингиз мумкин – дея, нонни тақсимлашга тушдим.

Кейин улардан ўзларини таништиришларини сўрадим.

– Биз – деди, улардан бири, – Самарқанд, Бухоро, Қарши, Хўжанд, Тошкент, Кўкон, Андижон, Наманган сингари турли вилоятларнинг азиз фарзандлари эдик. Бизларнинг айбимиз оталаримиз, акаларимиз ёки умр йўлдошларимизнинг дин уламолари экани ёки ишбилармонлиги, уддабурон савдогарлиги, миллат раҳбари ёхуд иззат-обрўли кишилардан эканидир. Уларнинг дину миллат ҳамда Ватан ҳимояси учун қилган ҳаракатлари “жиноят”, “золимлик” деб аталиб, қаттиқ қораланди, бутун оила аъзолари билан турли ерларга бадарға қилинди. Ҳозир уларни совуқ жойларга сургун қилишган ёки ўлдириб юборишган. Бизларни эса бу ерда чўри каби ишлатишяпти. Кундузи олти соат, кечаси тўрт соат турли юмушларга мажбурлашади... – деди изтироб билан.

– Ҳозир қаердан келяпсизлар?

– Экинзордан...

Жавобини тугатмаган эди ҳамки, қизил аскар етиб келди. Унинг кўриниши вазоҳатли тусда бўлиб, жуда бадбашара эди. Дағдаға билан: “Сен кимсан?” деди ўрис тилида. Нима дейишимни билмай турганимда, қизлар жонимга оро кирди:

– Бу киши нонвой экан, биз унинг нонларини еб кўйдик, энди биздан ҳаққини сўраяпти, – дейишди.

Бу ҳимоясиз мазлумаларнинг аянчли ва аччиқ ҳикояларидан юрагим тўлиб, зўрға турган эдим. Иккинчи аскарнинг ҳам “Тўғри сўзлаяптими?” деб урган дўқ-пўписасидан кейин қалбимдаги изтироб йиғи бўлиб отилиб чиқиб кетди. Мени, бечора нонвой нонлари учун аламдан йиғлаяпти, деб ўйлаб, индамай қолди. Бу орада қолган асиралар ҳам етиб келишди. Назоратчиларининг қаттаси нонларнинг ҳаққини ундириб олишим учун бир хат ёзиб бериб:

– Эртага келиб шу ердан ҳаққингни олиб кет, – деди.

Таништириш ёдимдан кўтарилибди, бу ер асиралар яшайдиган қамокхона эди. Улар ичкарига қираётиб, бирма-бир номларини айтиб, қайта-қайта рўйхатдан ўтар эдилар. Қизлар хушёр экан. Менга ўзларини таништириб кўйиш учун ўзининг ва отасининг исмини баланд овозда айтиб қира бошладилар. Уларнинг бир нечтагинасини ёдлаб қолдим, холос.

– “Ботирбой қизи Хадижа, Андижондан”, “Андижонлик Турди домла қизи Турсуной”, “Исмоилжон қори домла қизи Зубайда, Намангандан”. Тўртинчиси энди оғиз жуфтлаган эди, нозир бақирди:

– Фақат исмингни айт! – Сўнг менга ғазаб билан тикилиб: “Бу ерда нимага қакқайиб турибсан, йўқол бу ердан!” – деди.

Дардимга яна бир улкан дард кўшилиб, бу ердан жўнаб кетдим...

Изтироб

Кириш ман қилинган жой бўлиб, яна жосус деб ушлаб олмасинлар, деган хаёл билан тезда шаҳар томонга қайтдим. Мазлумаларнинг ҳолатидан қалбим қон йиғлади. Уларнинг овозлари кулоқларим остида жанглар, ғам-андух билан ёрдам сўраб жавдираган ни-

гоҳлари қалбимга наштардек санчилиб, оғритар: “Ҳой, Туркистон азаматлари! Ғайрат-шижоатингиз қаерда қолди?! Фарзандларингиз ғайридинлар чангалида хорланяпти-ку!” деб нидо қилаётгандек туюларди. Юрагим ҳайқириб, ғайратим жўш урди, лекин лаҳзада қандайдир бемажоллик бутун баданимни қоплаб, хўнг-хўнг йиғлаб юбордим. Шаҳарга яқинлашиб, бир тепаликка кўтарилдим, атрофга назар ташлаб масжид ахтардим. Узоқдан чангалзорга тутшиб турган бир масжид кўринди. Шу томонга қараб йўл олдим. Масжидга келганимда пешин вақти чиқишига оз қолган эди. Масжид қадимий бўлиб, Афғонистондан келиб-кетувчи савдогарлар ва мусофирлар шу ерда истикомат қилишар экан. Намозхонларнинг ҳам аксарини афғонлар ташкил этарди. Таҳорат олиб намоз ўқий бошладим. Хаёлимдан ўша бечора мазлумалар ҳеч кетмас эди. Уларнинг қиёфалари бирма-бир кўз олдидан ўтиб, ўзимни йиғидан тўхтата олмас эдим. Йиғлаб-йиғлаб ухлаб қолибман. Кўзимни очсам чеккада ўтирган бир киши келиб:

– Афғонистонга кетасизми? – деб сўраб қолди.

Беихтиёр “ҳа” деб юбордим. Лекин хаёлимга келган ўйдан, “ҳа” деганимга афсуслана бошладим. Бу киши ҳам коммунистларнинг одами бўлиши эҳтимоли бор эди. Юзимдаги ўзгаришни сезиб, “хотиржам бўл”, деди-да, орқасидан юришга ишора қилиб юра бошлади. Асрни ўқиб масжиддан чиқдик. Шомга яқин бир карвонсаройга етиб бордик. Ичкарида бир жамоа афғонлар яшар экан. Йўлбошчи ўзини таништирди. У афғон илм толиби бўлиб, бир неча йилдан буён йигирматача муҳожирни Афғонистонга ўтказиб қўйган экан. Менга қараб: “Иншааллоҳ, сизни ҳам дорул-Исломга олиб кетаман. Сиздан бошқа яна икки ватандошингиз бор. Эртага кечаси таваккал қилиб чиқиб кетамиз. Шомдан олдин етиб келинг”, деди.

Оғир дамлар

Эртаси куни субҳдан кейиноқ юкларимни олиб, саройга келдим. Шомга яқин йўлбошчи икки фарғоналик йигитни бошлаб кириб келди. Улар кичкина сув мешларини белларига боғлаб олишган, оёқларида чорик, бошларига эса афғонча рўмол ташлашган эди. Бир-икки соат сафар тайёргарлиги билан ўтиб кетди. Бу орада карвонсарой ҳам афғон мусофирлар билан лиммолим тўлган эди. Кўринишимиздан туркманларга ўхшаб кийиниб олган эдик. Шунинг учун бизга биров эътибор ҳам бермади. Чунки Афғонистонда туркманмуҳожирлари кўп эди. Шом намозидан сўнг битта-битта чиқиб кетдик. Тахминан соат ўнларда биз шаҳардан анча олислаб кетган эдик. Ортимга бурилиб қарадим, шаҳар олисдан қора нуқта каби кўзга ташланарди. Қаршимиздаги сахро чексиз, узоқ-узоқларга чўзилиб кетган эди. Саҳронинг бошланиш ерига етиб келганимизда йўлбошчи:

– Ҳар биримиз алоҳида-алоҳида юрамиз. Орамизда икки юз метрча масофа бўлиши зарур. Мабодо коммунистларнинг гумашталарига йўликсак, ҳаммамизни тутиб олишмасин. Катта карвон йўлини ўнг томонимизга олиб, бир оз йўлдан узоқроқ юрамиз, лекин йўлни кўздан кочирманглар. Олдимизда кум саҳроси бошланяпти, адашиб қолишимиз мумкин, – деб тушунтириш берди.

Унинг кўрсатмасига кўра катта йўлни тарк этиб, йўлдан чеккароқда кета бошладик. Олдинда йўлбошчи, орада масофа қолдириб бизлар ҳам ортидан кетардик, юриб-юриб бир дарёга етдик. Биздан сал нарида бир ёғоч кўприк кўриниб турарди. Карвон йўли шу кўприкка келиб давом этарди. Дарёнинг эни энли бўлиб, тахминан юз газлар атрофида эди. Йўлбошчимиз бизларга ҳар хил

сахро ҳайвонларининг овозларини ишора белгиси қилиб тушунтирган эди. Баъзи овозлар хатардан огоҳ этар, баъзиси эса жамланиш белгиси ва ҳоказо нарсаларга ишора бўлар эди. Дарёнинг яқинида “тўпланиш” ишорасини қилди. Дарров илдамлаб унинг олдига етиб бордик. Ҳолат бундай эди: дарёнинг икки томонини ҳам иккитадан кўрикчи кўриклар эди. Биз турган томондаги қоровулнинг ити ҳам бор экан. Бахтимизга иккиси ҳам ухлаб қолган эди. Келишувга кўра, икки киши қоровул билан итни хушёрлик билан кузатиб туради. Нариги икки киши эса у ёқдаги қоровуллар томон аста боради. Агар бирор ходиса юз бермаса, қолганлар ҳам ортдан етиб боради. Аллоҳ кўрсатмасин-у, қоровуллар уйғониб қолса, иложи борича куролларини олиб, ўзларини йўқотишга ҳаракат қилинади. У ёқдагилар ҳам хотиржам хуррак отишарди. Учтамиз эсон-омон ўтиб олдик. Охирги шеригимиз ўтаётиб қоровуллардан нарироқдаги бутазор олдига етганда мункиб кетди. Дахшатли сукунатни шатир-шутур этган овоз бузиб юборди. Ит уйғониб, овоз келган томонга ҳура бошлади. Уйқусираган қоровуллар бир-биридан “Нима гап?” деб сўрарди. Икки қоровул анчагача қаттиқ овозда гаплашиб ўтирди. Бир оздан кейин ит ҳам, қоровуллар ҳам тинчиб қолишди. Чангалзорга яна сукунат чўмди. Бу сукунатни фақатгина оҳисталик билан кадам ташлаётган тўрт кишининг шип-шип этган товуши бузиб турарди.

Бир неча соат юрганимиздан кейин яна тўпланишга ишора бўлди. Тезда олдинга қараб шошилдик. Тунда йўлбошчимиз катта йўлни йўқотиб қўйибди. Туни билан йўлни қидириб чиқдик. Тонг ёришай деганда бир тепалик кўзга чалинди. Унинг олдида бомдод намозини ўқиб, кумни кавлаб, жой қилиб ичига тушдик. Кун бўйи шу ҳолатда ётардик. Каркидан чиққанимиздан буён туз

тотмаган эдик. Фақат оз-моз сув ичардик. Кеч кириб қоронғу тушганда: “Агар йўлни тополмасак, сахрода ҳалок бўлиб кетамиз”, дедик йўлбошчига. Тун бўйи ой беркиниб ўтказдик. Кечаси яна қидиришни давом эттирдик. Тонгга яқин ҳамроҳларимиздан бири ҳолдан тойиб, йиқилиб қолди. Сувимиз ҳам тугади, оғиз ташналикдан куриб борарди. Кунни ўтказиш учун яна бир жойга тушдик. Йўлбошчи сув қидириб чиқиб кетди, орадан икки соатлар ўтиб, сувнинг дарагини топиб келди. Икки-уч соатлик масофа нарида бир дарахт кўринибди. У ердан сув топишимиз, ҳам йўлни маълум аниқлаш мумкинлигини айтди. Аммо ҳамроҳимизнинг кимирлай олмайдиган даражага келиб қолганини кўрган йўлбошчи ўйлаиб қолди. Ҳамроҳимиз эса: “Биродарлар, мени шу ерда қолдириб кетаверинглар. Сизлардан ҳеч қандай гинам йўқ. Мен бир-икки соатлик меҳмонман. Мен учун ўзингизни хатарга қўйманг...” дер эди.

Биз уни бундай ҳолатда ташлаб кета олмасдик. Қўлларимизни очиб, Парвардигорга нола қила бошладик. Шунда ўзимда ажиб бир ҳолатни ҳис эта бошладим. Йўлбошчимиз эса “Бисмиллаҳир роҳманир роҳим” деди-да, ҳолдан тойиб ётган йигитни елкасига ортиб, йўлга тушди. Мен ҳозиргача унинг куч-ғайратига лол қоламан. Ташналик уни ҳам ҳолдан тойдирган бўлишига қарамай, кум устида учаётгандек енгил кетиб борарди. Биз эса юкларни кўтарганча унинг ортидан судралиб кетардик. У дарахт деб ўйлаган нарса кум тепалиги бўлиб, унга бир ярим соатда етиб бордик. Тепаликка озроқ масофа қолганда иккинчи ҳамроҳимиз ҳам йиқилиб қолди. Шунча уринсам ҳам уни кўзгата олмадим. Ўзим ҳам секин-аста ҳолдан тойиб борардим. Йўлбошчи елкасига кўтарган йигитни тепалик

олдига ётқизиб, қайтиб келиб бунисини ҳам олиб келди. Икки дўстнинг ҳолати борган сари ёмонлашиб, тиллари осилиб қолди. Йўлбошчи қўли билан уларни елпий бошлади. Мен эса тепаликка кўтарилдим. Тепалик орти ҳам шу каби тепаликлардан иборат бўлиб, икки тепаликнинг ўртасида бир чуқурлик юзага келган эди. Аста тепаликдан тушиб, ханжарим билан чуқурни кавлай бошладим. Бир неча қаричдан сўнг хўл кум чиқиб қолди. Кўзимдан умид учқунлари чакнаб кетди. Бир газча кавлаганимдан кейин секин сув сизиб чиқа бошлади. Тотиб кўрсам, муздек ва ширин экан. Хурсандлигимдан “Сув-сув!” дея ҳамроҳларим томон ошиқдим. Кейин сув мешларини олиб, булоқча томон югурдим. Келганимда хандак сувга тўлиб турарди. Сувдан ичдим, томирларимда қон айлана бошлади. Мешларни тўлдириб, дўстларим томон шошдим. Оғизларига сув томизиб, юзларига сепдим. Бирор соатлардан кейин ўзларига келишди. Йўлбошчи иккимиз шукрона учун саждага бош қўйдик. Тўрвамдаги охирги толқонни чиқариб, сувга аралаштириб беморларга едирдик, ўзимиз ҳам бир оз тановул қилган бўлдик. Бир кеча-кундуз шу ерда қолдик. Шерикларимиз ҳам анча ўзларига келиб қолишди. Мешларни тўлдириб, йўлга тушдик. Тепаликлар тугаб, очик майдонга етиб бордик ва икки соатча ором олиб, яна сафарни давом эттирдик. Зами-ни кумли, одам бўйи келадиган ўт-ўланлар ва куюк дарахтлар ўсиб ётган водийсимон бир жойга етганимизда тонг ёришиб қолди. Ҳар хил қушларнинг ёқимли овози эшитиларди. Йўлбошчимиз бизни қолдириб, яна ўзи йўл қидириб кетди. Пешинга яқин келиб, йўлни аниқлаштирганини, бизлар кумликда айланиб қолганимизни, Карки бу ердан икки кунлик узоқда эканини айтиб, кўнглимизни хотиржам қилди.

– Нарироқда мевали дарахтлар бор экан. Сиз ўша ерда тура-туринглар. Мен Каркига бориб озиқ-овқат, бирор улов топиб келаман, – деди.

Шерикларим ҳам у билан шаҳарга қайтишни хоҳлагани учун сафаримизнинг еттинчи куни Каркига қайтдик.

Дорул-Ислоҳ

Етти кечаю саккиз кунлик дарбадарликдан сўнг Каркига кириб бордик. Шаҳарга икки мил қолганда ҳамроҳларимдан рухсат олиб, ёлғиз кета бошладим. Бир кеча-кундуз тутзорда кун кечирдим. Агарчи ноумид бўлиб қайтсам-да, дилим хотиржам эди. Истиҳора намозини ўқиб янада хотиржам бўлдим. Пешинда саройнинг олдидаги масжидга бориб, таҳорат олиб намоз ўқидим. Суннату нафлларни ўқиб, салом бериб намозни тугатганимда бир кишининг мен томонга кўз узмай тикилиб турганини сезиб, буям бирор жосус бўлса керак, деб ўйладим. Намоздан сўнг дуога қўл очиб, узоқ илтижо қилдим. Бегона киши секин-аста сурилиб менга яқинлашди. Дуодан сўнг энди турмоқчи бўлганим, қўлимдан тутиб:

- Бу ерга қачон келдинг? – деб сўради.
- Бу ерга ҳар доим келаман, – дедим мен.
- Сарбонмисан?
- Йўқ, деҳқонман.
- Бу ерликка ўхшамайсан.
- Тўғри айтасиз.
- Бу масжид Афғонистон қарвонбонлари учун қурилган. Бу қарвонсарой ҳам улар учун. Бошқа кишиларнинг кириши мутлақо ман қилинган, – деди қаттиқ-қаттиқ овозда. Унинг коммунистларнинг жосуси эканига шубҳам қолмаган, қочишга эса чора йўқ эди.

– Агар мени текширмоқчи бўлсангиз, идорангизга ёки бирор бошқа жойга олиб боринг, бу ерда Аллоҳнинг уйида яхши эмас, – дедим хотиржам қиёфада.

У эса: “Афғонистонга кетишни хоҳлайсанми?” – деди кулиб.

- Хоҳлайман.
- Пул-мулинг борми?
- Қанча керак?
- Бир эшак сотиб олгудек.
- Иккитасига ҳам етади.

– Бас, бас, пуллариңни ёнингга солиб орқамдан юр, – деди тураётиб. Орқасидан эргашдим. Карвонсаройнинг бир хужрасига олиб кирди. Бу одам Давлатқул исмли карвонбоши экан. Ўқиш-ёзишдан хабардор бўлиб, арабча ва форсчада ўз она тилидек сўзлаша оларди. Ичкарида уч киши бор экан, карвонбошини хурматлаб, туриб кутиб олишди. Улар карвонбошини Давлат оға деб чақирар эдилар. Давлат оға:

– Бу йигитга бир чопон келтиринглар, – деди.

Чопонни олиб кийдим. Чопон туркман туякашлари киядиган махсус либослардан эди. Уни кийиб туркманга ўхшаб кетдим, шекилли, Давлат оға кулиб юборди. Эртасига икки эшак сотиб олдик. Мен ва яна бир туркман киши Давлат оғанинг эллик нафар туясига туякаш бўлиб ёлланиб, йўлга тушдик. Давлат оға биз билан бирга кетмаган эди. Икки соатча юриб, бир қалъага кириб бордик. Ичкарида қуюқ тут дарахтларининг соясида Давлат оға икки нотаниш киши билан ўтирарди. Бир туркистонлик қария, иккинчиси туркман йигит эди. Қария мен билан самимий кўришди. Таомдан сўнг Давлат оға менга қараб:

– Бу киши Бухоронинг бузруг устозларидан. Сизга йўлдош бўлади. Сизлар билан яна икки туркман йигити

бирга кетади. Эшакларнинг бирига Бухорий устоз, иккинчисига сиз миңасиз. Туркманлардан бири йўлбошчи бўлади. Унинг сўзидан чиқмайсизлар. Карвон кеч кириши билан жўнаб кетади. Дорул-Исломга етгандан сўнг бизнинг ҳаққимизга ҳам дуо қилинглр, – деди.

Белгиланган вақтда карвон йўлга тушди. Икки йигит ҳам қуролланган эди. Биз эса бир-биримиздан узоқроқ масофада юрар эдик. Йигитлардан бири олдинда, иккинчиси эса орқада келарди. Карвондан ҳам узоқроқда борардик. Кечаси йўл юриб, кундузлари қуюқ ўтлар орасида яшириниб кун ўтказардик. Икки бор дуч келиб қолган ўрис аскарларидан Аллоҳнинг ўзи асраб қолди. Ниҳоят чегарага ҳам етиб келдик. Йўлбошчи йигит қуюқ ўсиб ётган ўтлар орқали чегарани ёриб ўтиш кераклигини тушунтирди. Йўл ўйдим-чуқур бўлиб, ҳар хил ҳашаротлар кўп эди. Тонг вақтида Афғонистон Ислом ўлкасига қадам босдик. Хурсандлигимдан девона бўлаёздим. Майсалар устига бош қўйиб, Аллоҳга ҳамду сано айтдим. Кейин ўрнимдан турдим. Ичимдан келаётган ҳайқириқни босолмай:

“Ассалом, Дорул-Ислом! Сенинг хокинг мен учун шифо ҳамда сурмадир. Эй, афғон юрти, сенга Аллоҳ улуғ неъмат берган. У озодлик билан Ислом неъматидир! Шояд, бу юрт аҳлига унинг кадр-қиммати билинмаса? Бу неъматларнинг кадрили биз биламиз... Аллоҳ таоло сизларни бу неъматлардан Қиёматгача маҳрум этмасин!” деб бақирдим.

Хотима

Афғонистон чегарасидаги Андухўй шаҳрида комиссарият мени қайтармоқчи бўлди. Лекин шаҳар мусулмонлари ўз ҳимояларига олгани учун қарорларидан қайтишга мажбур бўлишди. Андухўйда турли қийинчиликларга

учраб Ҳиротга етиб келдим. У ерда мавлоно Абдуррахмон Жомийнинг мозорларини зиёрат этдим. Онамнинг насихатларига биноан Куръонимнинг жилдини кўчира бошладим. Бироқ жуда қаттиқлигидан, бир танишимдан теша олиб келишга мажбур бўлдим. Жилдни синдириб, ҳайратда қолдим. Меҳрибон онам бутун жилдни тилло билан тўлдириб чиққан эканлар. Бу олтинлар ғариблик вақтларимда ниҳоятда асқотди. Шу тиллоларни сарфлаб, Покистон ҳамда Ҳиндистон уламоларидан диний таълимни мукаммал ўргандим.

Тамом

Сўнгсўз

Мархум муаллиф Афғонистонга, кейинчалик Ҳиндистон ва Покистон томонларга ҳижрат этиб, умрининг охирини Покистонда, Карочи шаҳрида ўтказди. Шу ерда уйли-жойли бўлиб, бир неча фарзандлар кўради. Онасининг васиятига биноан, бошидан кечирган ва ўзи шоҳид бўлган Туркистон фожиаларини жуда кўп инсонларга хикоя қилиб беради. Кейинчалик баъзи дўстларининг қистови билан ўз кўрган-кечирганларини қоғозга туширади. Аввало, газеталарда чоп этилиб, 1970 йил Лоҳур шаҳрида китоб шаклида босмадан чиқади. Муаллиф тахминан 1973 йилда вафот этади.

Таржимон: Абу Ҳафс

Мундарижа

Сўзбоши	3
Ҳижрат	4
Ўтмиш	7
Жасорат ёки ҳижрат сабаби	9
Наманган сари	18
Кўкон воқеалари	19
Самарқанд	29
Бухоро воқеалари	31
Киссавурлар	42
Термиздаги мудҳиш ҳодиса	47
Коммунистлар ҳийласи	51
Учрашув	57
Сайид Жалолиддиннинг кўзи очилди	59
Шаҳрисабзда кечган кунлар	61
Ватанпарварлар кишлоғи	67
Аллоҳ суйган кишилар	69
Аслаҳа таққан Шайх	73
Аҳдга вафо этамиз	75
Афросиёб мажлиси	80
Мудҳиш ҳодисалар	84
Афғонистонга ҳижрат	91
Бегона кимсалар	98
Дехқонлар	102
Асиралар	104
Изтироб	107
Оғир дамлар	109
Дорул-Ислом	113
Хотима	115
Сўнгсўз	117

Аъзам ҲОШИМИЙ

Алвидо, Ватан!

автобиографик асар

Нашр лицензияси № АІ 293, 23.02.2017

«QAQNUS MEDIA» нашриёти
Тошкент шаҳри, Коҳ ота кўчаси, 33-уй,
Тел. (99894)6727111

Босишга 2019 йил 14.05 да рухсат этилди.
Бичими: 60x84 1/16. «Times New Roman» гарнитурасида
офсет босма усулида офсет қоғозида босилди.
Босма тобоғи 7.5.
Адади 5000 нусха. 63-сон буюртма.

«QAQNUS SOFTWARE» МЧЖ босмаҳонасида чоп этилди.
Тошкент шаҳри, Юнусов кўчаси, 3-уй.
e-mail: qaqnussoft@gmail.com

АЪЗАМ ҲОШИМИЙ

Алвидо, Ваман!

Гўзал Туркистон, сенга не бўлди?
Саҳар вақтида гулларинг сўлди.
Чаманлар барбод, қушлар ҳам фарёд,
Ҳаммаси маҳзун. Бўлмасми дил шод?

Абдулҳамид Чўлпон

QAQNUS MEDIA
nashriyoti

